

**УМАНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ПАВЛА ТИЧИНИ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

**ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ДІДЕНКО КАТЕРИНА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 94(477)"1920/1930"(043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ

**СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО КОМІТЕТУ
СПРИЯННЯ ВЧЕНИМ (ВУКСВ) В УСРР
(1921–1938 рр.)**

07.00.01 – історія України

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

Діденко Катерина Володимирівна

Науковий керівник: **Сокирська Владилена Володимирівна**, доктор історичних наук, професор

Умань – 2021

Тернопіль- 2021

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ.....	3
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	19
ВСТУП.....	21
РОЗДІЛ 1	
СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ, ДЖЕРЕЛА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	29
1.1. Стан наукової розробки теми	29
1.2. Джерельна база дослідження.....	45
1.3. Теоретико-методологічні засади дослідження.....	59
РОЗДІЛ 2	
ОРГАНІЗАЦІЙНІ СТРУКТУРИ ТА МЕХАНІЗМИ НАДАННЯ ДОПОМОГИ ВЧЕНИМ	103
2.1. Влада та наукова інтелігенція в умовах радянського тоталітарного режиму.....	103
2.2. Організаційно-правові засади створення та функціонування Всеукраїнського комітету сприяння вченим.....	117
2.3. Співпраця ВУКСВ з Секціями наукових працівників спілки «Робос»...	139
2.4. Створення Будинків вчених та організація їх діяльності.....	150
РОЗДІЛ 3	
ДІЯЛЬНІСТЬ ВУКСВ З ОРГАНІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ТА МАТЕРІАЛЬНО-ПОБУТОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАУКОВЦІВ.....	184
3.1. Оплата праці, пенсії та сімейні бюджети.....	184
3.2. Академічне забезпечення науковців в умовах нормування.....	199
3.3. Житлові умови та вирішення соціальних проблем.....	222
3.4. Організація медичного обслуговування та санаторно-курортного лікування.....	237
ВИСНОВКИ.....	262
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	270
ДОДАТКИ.....	309

АНОТАЦІЯ

Діденко К. В. Створення та діяльність Всеукраїнського комітету сприяння вченим (ВУКСВ) в УСРР (1921–1938 рр.). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. – Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, 2021.

У дисертаційному дослідженні висвітлено результати цілісного аналізу створення та організації діяльності Всеукраїнського комітету сприяння вченим (ВУКСВ). Проаналізовано стан наукової розробки проблеми, охарактеризовано джерельну базу дослідження, методологічні засади та використаний науковий інструментарій.

З'ясовано принципи і практики взаємодії радянської влади та наукової інтелігенції. Встановлено, що період 1920-х – 1930-х рр. був одним із найскладніших в новітній історії України. Встановлення радянської влади принесло з собою структурну перебудову економіки, застосування нових методів господарювання, створювалися нові органи управління. Наслідками Першої світової війни та революційних потрясінь стали голод, розруха, руйнування попередніх економічних структур і зв'язків, стрімке зниження рівня життя населення.

Наукова інтелігенція належала до тих верств суспільства, які особливо гостро відчували погіршення якості життя. Закриття низки вищих навчальних закладів і факультетів, затримки з виплатою заробітних плат, розгул інфляції позбавляли науковців стабільного доходу, а реквізиції періоду війни і революцій, голод 1921–1923 рр. поставили наукову інтелігенцію на межу фізичного виживання. Цей важкий у побутовому плані період співпав у часі з болісною трансформацією соціальної структури населення країни, що зачепило і наукову інтелігенцію.

З'ясовано, що вимушене пристосування значної частини дореволюційної інтелігенції до нових умов соціальної дійсності супроводжувалося безпосереднім втручанням партійних органів у кадрові питання для регулювання кількісного та якісного складу вчених залежно від поточних потреб радянської влади. Перш за все враховувалася «корисність» конкретного науковця для соціалістичного будівництва, його лояльність до політико-ідеологічних та економічних заходів, що здійснювалися керівництвом держави.

Ставлення нової влади до наукової інтелігенції було двояким: репресивний вплив на тих, хто не погоджувався з політикою нової влади та розуміння необхідності збереження висококваліфікованих кадрів. Останнє виразилося в усвідомленні необхідності матеріальної та продовольчої підтримки вчених. Її реалізація, до певної міри, повинна була сприяти також і «радянській» науковій інтелігенції. У партійно-державних структурах розуміли, що побутові умови, продовольче і матеріальне забезпечення були ключовими чинниками стимулювання наукової діяльності в тогочасних умовах.

Встановлено механізми, що використовувалися радянською владою для надання допомоги науковцям. Ключовим засобом ранжування стало формування своєрідної ієрархії – низки категорій, віднесення до яких давало можливість отримання відповідного рівня матеріального та продовольчого забезпечення. Приналежність вченого до тієї чи іншої категорії не була постійною, змінювалися і критерії ранжування. Якщо у 1920-х рр. ключовим критерієм зарахування науковця до відповідної категорії були його наукові заслуги, то з початком 1930-х рр. все більшого значення набували займана посада і підтвердження лояльності до радянської влади.

Висвітлено діяльність державних структур, що займалися питаннями продовольчого та матеріально-побутового забезпечення науковців УСРР 1920-х – 1930-х рр. Встановлено, що у складі органів управління створювалися інституції, за допомогою яких здійснювався контроль за вченими. За зразком

центральных органів влади в Москві у 1920-х – 1930-х рр. створюються і відповідні органи в радянських республіках. З одного боку, вони проводили в життя рішення центральних комітетів і комісій, з іншого – в їх діяльності мала місце низка особливостей. У 1921 р. при РНК РСФРР було створено Центральну комісію з поліпшення побуту вчених (ЦеКУБУ), в Україні її аналогом став Всеукраїнський комітет сприяння вченим (ВУКСВ), що діяв при РНК УСРР. У 1931 р. вони були реорганізовані в Комісію сприяння вченим. Увесь період свого існування ці організації активно співпрацювали з Секціями наукових працівників Всесоюзної спілки працівників освіти. В їх установчих документах декларувалися завдання допомоги вченим у вирішенні продовольчих, матеріальних та побутових проблем, що виникали в ході реалізації більшовицького проекту модернізації країни. Сам факт створення державою таких організацій допомоги вченим став наглядним свідченням визнання владними структурами корисності і значимості людей розумової праці.

Досліджено організаційно-правові засади створення та організація діяльності Всеукраїнського комітету сприяння вченим, який був покликаний допомогти вченим вижити в тогочасних складних умовах, запобігти небезпеці їх фізичної загибелі або залишення сфери науки і викладання у вищій школі та пошуку більш прибуткових занять. Нормалізація економічного становища країни змінювала і основні завдання цих структур. Тепер на порядок денний виходили питання комуністичного перевиховання вчених, залучення «старої» наукової інтелігенції до соціалістичного будівництва, вимінювання їх лояльності й відданості ідеям марксизму-ленінізму на матеріальний достаток та привілеї.

З'ясовано особливості організації та структуру ВУКСВ, його основні завдання та напрями діяльності. Встановлено, що Комітет складався із осіб, які персонально призначалися українським урядом і представляли центральні органи, безпосередньо зацікавлені в допомозі науковцям (наркомати освіти, охорони здоров'я), наркомати, які здійснювали державну допомогу

(соціального забезпечення, продовольства, житлово-комунального господарства) та Всесоюзну спілку працівників освіти «Робос». Фінансові фонди ВУКСВ формувалися з асигнувань державних і громадських установ, пожертв, членських внесків учених, прибутків від видання наукової літератури, проведених науковцями лекцій тощо.

Апарат ВУКСВ складався з управління справами, експертної кваліфікаційної комісії, комісій з питань курортно-санаторного лікування та організації відпочинку, пенсійного забезпечення і соціальної допомоги, тарифно-економічної, житлово-комунальної, заохочення та преміювання, зв'язків з відділеннями та уповноваженими на місцях, із закордонними науковими закладами та товариствами. Комітет мав своє господарське управління та бухгалтерію. До структури ВУКСВ входили його регіональні відділення, що створювалися у великих містах з розвиненою науково-освітньою, мистецькою, художньою інфраструктурою. Вони діяли при місцевих виконавчих комітетах і включали до свого складу представників від місцевих органів влади, професійних спілок, вищих навчальних закладів.

Діяльність ВУКСВ 1921–1938 рр. за своїм змістом відображає процес формування відносин радянської влади й наукової інтелігенції. З одного боку, в ній відображено вироблення стратегічного курсу цих відносин, з іншого – показано його тактичне коригування у ході соціальної адаптації наукової інтелігенції до нових умов, покращення її продовольчого та матеріально-побутового становища.

Складне матеріальне становище науковців змушувало їх погоджуватися на співробітництво з СНП, керівництво яких демонструвало можливості й здатність не лише представляти й захищати їх інтереси, а й перевиховувати вчених у дусі соціалізму. Науковці ж своїм вступом до радянських професійних об'єднань опосередковано визнавали легітимність радянської влади та тієї політики, що нею проводилася.

Встановлено, що вже з середини 1922 р. почалося фактичне злиття ВУКСВ та СНП. Відділення ВУКСВ на місцях поступово ліквідовувалися, а

їхні функції передавались Секціям. При губернських виконавчих комітетах створювалися Бюро СНП. Їх структуру формували президії та комісії: житлова, експертна, культурно-просвітницька, тарифно-економічна, з облаштування будинків відпочинку та Будинку вчених, організації медичної допомоги та каси взаємодопомоги. Для налагодження зв'язку Бюро Секцій з науковими працівниками на місцях запроваджувався інститут уповноважених. Переважна більшість цих уповноважених входила до складу вузівських місцевих комітетів. Це давало можливість впливати на вузівських науковців, залучати їх до роботи Секції на місцях та в масштабах цілого міста.

З'ясовано, що однією з форм організації науковців у досліджуваний період були Будинки вчених, створені під егідою ВУКСВ та Секцій наукових працівників у Харкові, Одесі, Києві та Дніпропетровську. Будинки вчених посідали особливе місце в культурному й науковому житті регіонів. Вони створювалися у містах зі значною концентрацією закладів вищої освіти та наукової еліти, об'єднували потенціал наукової спільноти на основі тогочасної наукової думки, формували умови для розвитку міжнародного, культурного, ділового та особистого спілкування. Будинки вчених залучали науковців до організаційної, культурно-масової, освітньої, громадської діяльності, сприяли поширенню та популяризації наукових і науково-технічних знань у суспільстві. Важливим напрямом діяльності у тодішніх складних соціально-політичних та економічних умовах ставало налагодження матеріальної допомоги вченим та членам їх родин. У голодні роки при Будинках учених організовувалися благодійницькі обіди, що допомагало вченим великих міст виживати фізично.

Радянська влада намагалася зберегти науковий потенціал країни в тому об'ємі, який був необхідним для будівництва соціалістичного суспільства. За допомогою експертної комісії ВУКСВ було здійснено ранжування наукових працівників відповідно їх кваліфікації на 5 категорій та встановлено додаткове академічне забезпечення продовольством, коштами, одягом і взуттям. Академічне забезпечення складалося з академічного пайка, що отримували всі

zareєстровані у ВУКСВ наукові працівники, та півпайка на кожного непрацездатного члена сім'ї науковця. Розподіл пайка суворо контролювався центром. З жовтня 1924 р. академічне забезпечення стало обмеженим і поширювалося лише на найбільш кваліфікованих вчених, розмір їх грошового забезпечення було суттєво збільшено. Необхідність розподілу вчених на категорії з цього моменту втратила сенс. Дія перших трьох категорій скасовувалася.

З початку 1930-х рр. ситуація з соціальним забезпеченням науковців суттєво змінилася. Тепер радянська влада переймалася забезпеченням лише наукової еліти суспільства. Решта наукових працівників постачалася за загальними нормами, додаткове грошове забезпечення для них було повністю ліквідовано. Так через Комісію сприяння вченим держава здійснювала вибіркового, класово-орієнтований підхід у питаннях захисту визначених категорій науковців. Запровадження нової штатно-окладної системи оплати праці дозволило державі не лише встановити нормування, а й контроль над діяльністю вчених. Разом з тим запроваджувалися персональні оклади для вчених, що займали високі посади. У такий спосіб за допомогою нормування оплати праці радянська влада домагалася розподілу науковців на окремі групи за рівнем їх забезпечення.

В умовах погіршення якості життя наукової інтелігенції країни влада змушена була вдатися і до заходів захисту їх житлових прав. З процесом «пролетаризації» міст у 1920-х – 1930-х рр. проблема житла проявлялася особливо гостро та зачепила науковців. ВУКСВ та СНП на місцях брали на себе зняття гостроти їх житлових проблем. Завдяки діяльності ЦеКУБУ в Москві та ВУКСВ почали здійснюватися заходи з покращення житлових умов науковців шляхом декларування в законодавчому порядку пільг стосовно права користування житлом. Відповідні постанови центральних органів влади видавалися за ініціативою та сприяння житлових комісій ЦеКУБУ, ВУКСВ та СНП.

Згідно постанов РНК СРСР від 3 травня 1931 р., РНК УСРР від 3 грудня 1931 р. та 21 серпня 1932 р. Всеукраїнський комітет сприяння вченим при РНК УСРР було реорганізовано в Комісію сприяння вченим при українському уряді. За Комісією залишалися традиційні, успадковані від ВУКСВ, напрями діяльності: продуктове і товарне забезпечення науковців, елітне житлове будівництво, організація медичного і санаторно-курортного обслуговування, облаштування їх корпоративного відпочинку. Фактично, Комісія сприяння вченим була перетворена в організацією для вузького кола наукової еліти. Вона здійснювала партійний та ідеологічний патронат над радянським науковим співтовариством, стала інструментом його управління, продовжувала традиційні напрями державного кураторства над вирішенням житлових проблем, питань матеріального забезпечення, організації їх дозвілля.

Із середини 1930-х рр. Комісія набула нових функцій і посилила окремі напрями діяльності, що стали більше затребуваними в середовищі науковців. До них віднесемо пропаганду наукових досягнень СРСР, забезпечення вчених закордонною науковою літературою, поліпшення медичного та санаторно-курортного обслуговування наукової еліти. Крім того, Комісія сприяння вченим у Москві та її філії в союзних республіках стали ефективним інструментом управління радянським науковим співтовариством з боку тоталітарної держави. Вона вирішила завдання «підкупу» лояльності й відданого служіння верхівки наукової інтелігенції комуністичній владі в обмін на пільги, привілеї та преференції.

Ключові слова: Українська СРР, ВУКСВ, Секції наукових працівників, Будинок вчених, радянська влада, наукова інтелігенція, академічне забезпечення, житлові умови, соціальні проблеми, оплата праці.

ANNOTATION

Didenko K.V. Foundation and activities of Pan-Ukrainian Committee for Scientists Assistance in the USSR (1921–1938). – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

The dissertation for scientific degree of the Candidate of Historical Sciences in specialty 07.00.01 – History of Ukraine. – Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University, Ternopil, 2021.

The dissertation research highlights the results of a holistic analysis of the foundation and activities organization of the Pan-Ukrainian Committee for Scientists Assistance. The state of scientific investigation of the issue is analyzed, the database of the research, methodological principles, and used scientific tools are described.

The principles and practices of interaction between the Soviet government and the scientific intellectuals are clarified. It is established that the period of the 1920s – 1930s was one of the most difficult in the history of Ukraine. The establishment of the Soviet power brought with it structural changes into the economy, the introduction of new methods of management, and the creation of new governing bodies. The consequences of the First World War and the revolutionary upheavals were famine, destruction, the destruction of previous economic structures and ties, and a sharp decline in living standards.

The scientific intellectuals belonged to those segments of society that were particularly acutely aware of the decline in living standards. The closure of a number of higher education institutions and faculties, delays in the payment of wages, inflation deprived scientists of a stable income, and the requisitions of the war and revolutions, the famine of 1921-1923 years put the scientific intellectuals on the brink of physical survival. This difficult period in everyday life coincided in time with the painful transformation of the social structure of the country's population, which affected the scientific intellectuals.

It was found that the forced adaptation of a large part of the pre-revolutionary intellectuals to the new conditions of social reality was accompanied by the direct

intervention of party bodies in personnel issues to regulate the quantitative and qualitative composition of scientists depending on the current needs of the Soviet government. First of all, the "usefulness" of a particular scientist for a socialist foundation, his loyalty to the political, ideological, and economic measures carried out by the state leadership was taken into account.

The attitude of a new government towards the scientific intellectuals was twofaced: repressive influence on those who did not agree with the policy of the new government and understanding of the need to retain highly qualified personnel. The latter was expressed in the awareness of the need for material and food support of scientists. Its implementation, to some extent, was to contribute to the "Sovietization" of the scientific intellectuals. The party-state structures understood that living conditions, food, and material support were the key factors in stimulating scientific activity under those conditions.

The mechanisms used by the Soviet authorities to assist scientists have been established. The key means of ranking was the formation of a kind of hierarchy – a number of categories, the assignment of which made it possible to obtain the appropriate level of material and food security. The scientist's affiliation to one or another category was not constant, and the ranking criteria changed. If in the 1920's the key criterion for classifying a scientist in the appropriate category was his scientific merits, then in the early 1930's his position and confirmation of loyalty to the Soviet government became increasingly important.

The activities of state establishments of food and material support for scientists of the USSR in the 1920s and 1930s are highlighted. It is established that institutions were created within the governing bodies, through which control over scientists was carried out. Following the example of the central authorities in Moscow in the 1920s and 1930s, the relevant agencies were created in the Soviet republics. On the one hand, they implemented the decisions of central committees and commissions, on the other – there were a number of specific features in their activities. In 1921, the Central Commission for the Scientists Life Improvement was established and in Ukraine, it was the Pan-Ukrainian Committee for Scientists Assistance, which

operated under the Council of People's Commissars of Russian Soviet Federal Socialist Republic. In 1931, they were reorganized into the Commission for Scientists Assistance. During their existence, these organizations actively cooperated with the Sections of Researchers, which was established by the Pan-Union Society of Educators. Their constituent documents declared the task of scientists' support with food and household problems that arose during the implementation of the Bolshevik project of country modernization. The fact that the state founded such organizations to help scientists was a clear indication of the recognition by the authorities of the usefulness and importance of people of intellectual labor.

The organizational and legal bases of the foundation and activities of the Pan-Ukrainian Committee for Scientists Assistance were studied. The economic state of the country changed the main tasks of these structures. Now the issues of communist re-education of scientists, involvement of the "old" scientific elite in socialist construction, exchange of their loyalty and devotion to the ideas of Marxist and Lenin theory for material prosperity and privilege were on the agenda.

The peculiarities of the organization and structure of the Pan-Ukrainian Committee for Scientists Assistance, its main tasks, and directions of activity are clarified. It was established that the Committee consisted of persons appointed by the Ukrainian government and representing central bodies directly interested in scientists assisting (People Commissariats of Education, Healthcare), People Commissariats providing state aid (social security, food, housing, and communal services) and the Pan-Union Association of Educators "Robots". The financial funds of the Pan-Ukrainian Committee for Scientists Assistance were formed from the allocations of state and public institutions, donations, membership fees of scientists, income from the publication of scientific literature, lectures given by scientists, and so on.

The staff of Pan-Ukrainian Committee for Scientists Assistance consisted of the Department of Affairs, the Expert Qualification Commission, the commissions on resorts and recreation, pensions and social assistance, economic, housing and

communal services, incentives and bonuses, relations with branches and local commissioners, with foreign scientific institutions and societies. The committee had its own economic management and accounting. The structure of the Pan-Ukrainian Committee for Scientists Assistance included its regional branches, which were created in large cities with developed scientific, educational, artistic infrastructure. They acted under local executive committees and included representatives from local authorities, trade unions, and higher education institutions.

Activities of the Pan-Ukrainian Committee for Scientists Assistance of 1921–1938 years in its content reflect the process of formation of relations between the Soviet government and the scientific intellectuals. On the one hand, it reflects the development of a strategic course of these relations, on the other – shows its tactical adjustment during the social adaptation of the scientific intellectuals to new conditions, improving its food and material situation.

The difficult financial situation of scientists forced them to agree to cooperate with the Sections of Researchers, whose leadership demonstrated the ability not only to represent and defend their interests but also to re-educate scientists in the manner of socialism. Scholars, by joining Soviet professional associations, indirectly recognized the legitimacy of Soviet power and the policies it pursued.

It is established that in the middle of 1922 the actual merger of the Pan-Ukrainian Committee for Scientists Assistance and Sections of researchers began. The Pan-Ukrainian Committee for Scientists Assistance offices was gradually liquidated and their functions transferred to the Sections. Under the provincial executive committees, the Bureau of scientific workers was established. Their structure was formed by presidiums and commissions: housing, expert, cultural and educational, economic, on the arrangement of resourts and the House of Scientists, the organization of medical care and mutual aid funds. An institute of commissioners was set up to liaise between the Bureau of scientific workers. The vast majority of these commissioners were members of local university committees. This gave an opportunity to influence university scientists, to involve them in the work of the Section on the ground and throughout the city.

It was found that one of the forms of organization of scientists in the period under study were the Houses of Scientists, created under the protection of the Pan-Ukrainian Committee for Scientists Assistance and Sections of Researchers in Kharkiv, Odesa, Kyiv, and Dnipropetrovsk. The houses of scientists occupied a special place in the cultural and scientific life of the regions. They were created in the cities with a significant concentration of institutions of higher education and scientific elite, united the potential of the scientific community on the basis of contemporary scientific thought, created conditions for the development of international, cultural, business, and personal communication. The houses of scientists involved scientists in organizational, cultural, educational, social activities, contributed to the dissemination and popularization of scientific knowledge in society. An important area of activity in the difficult social and political and economic conditions was the establishment of material support to scientists and their families. During the famine years, charity dinners were organized at the Houses of Scientists, which helped scientists in large cities to survive physically.

The Soviet government tried to preserve the country's scientific potential to the extent necessary to build a socialist society. With the help of Expert Commission the of the Pan-Ukrainian Committee for Scientists Assistance, researchers were ranked according to their qualifications into 5 categories, and additional academic provision of food, funds, clothing, and footwear was established. Academic support consisted of academic rations, which were received by all researchers registered at the Pan-Ukrainian Committee for Scientists Assistance, and half rations for each disabled member of the scientist's family. The distribution of soldering was strictly controlled by the center. From October 1924, academic support became limited and applied only to the most qualified scientists, the amount of their financial support was significantly increased. The need to divide scientists into categories has since lost its meaning. The first three categories were repealed.

Since the early 1930s, the situation with the social security of scientists has changed significantly. Now the Soviet government was concerned only with

providing the scientific elite of society. The rest of the researchers were supplied according to the general norms, and the additional financial support for them was completely eliminated. Thus, through the Commission for the Promotion of Scientists, the state carried out a selective, class-oriented approach to the protection of certain categories of scientists. The introduction of a new payroll system allowed the state not only to establish rationing but also control over the activities of scientists. At the same time, personal salaries were introduced for high-ranking scientists. In this way, with the help of wage rationing, the Soviet government sought to divide scientists into separate groups according to the level of their provision.

In conditions of declining quality of life of the country's scientific elite, the authorities were forced to resort to measures to protect their housing rights. With the process of "proletarianization" of cities in the 1920s and 1930s, the housing problem became particularly acute and affected scholars. The Pan-Ukrainian Committee for Scientists Assistance and the Section of Field Researchers undertook to address the severity of their housing problems. Thanks to the activities of Central Commission of Scientific workers support in Moscow and the Pan-Ukrainian Committee for Scientists Assistance, measures have been taken to improve the living conditions of scientists by declaring legislative benefits for the right to use the housing. Relevant resolutions of the central authorities were issued on the initiative and with the assistance of the housing commissions of Central Commission of Scientific workers support, the Pan-Ukrainian Committee for Scientists Assistance, and Bureau of scientific workers.

According to the resolutions of the Council of People's Commissars of the USSR of May 3, 1931, the Council of People's Commissars of the Ukrainian SSR of December 3, 1931, and August 21, 1932, the All-Ukrainian Committee for Assistance to Scientists under the Council of People's Commissars of the USSR were reorganized into the Commission for Assistance to Scientists under the Ukrainian government. The Commission retained the traditional areas of activity inherited from the All-Ukrainian Committee for Assistance to Scientists: food and commodity supply of scientists, elite housing construction, organization of medical and

sanatorium services, arrangement of their corporate recreation. In fact, the Commission for the Assistance of Scientists has been transformed into an organization for a narrow circle of the scientific elite. She exercised party and ideological patronage over the Soviet scientific community became an instrument of its management, continued the traditional directions of state supervision over the solution of housing problems, issues of material security, the organization of their leisure.

Since the mid-1930s, the Commission has acquired new functions and strengthened certain areas of activity that have become more popular among scientists. These include the promotion of scientific achievements of the USSR, providing scientists with foreign scientific literature, improving medical and sanatorium services of the scientific elite. In addition, the Commission for the Assistance of Scientists in Moscow and its branches in the union republics became an effective tool for the management of the Soviet scientific community by the totalitarian state. It solved the problem of "bribing" the loyalty and devotional service of the top of the scientific intellectuals to the communist government in exchange for privileges and preferences.

Keywords: Ukrainian SSR, the All-Ukrainian Committee for Assistance to Scientists, Sections of researchers, the House of Scientists, Soviet authorities, scientific elite.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації

1. Діденко К. В. Створення та діяльність Київського Будинку вчених у 20-х р. ХХ ст. // Гілея: науковий вісник. 2013. Випуск 78 (№ 11). С. 61–65.
2. Діденко К. В. Діяльність Всеукраїнського комітету сприяння вченим щодо соціального забезпечення науковців УСРР у 20-х рр. ХХ ст. // Наукові праці

- історичного факультету Запорізького національного університету. 2014. Вип. 40. С. 125–128.
3. Діденко К. В. Діяльність Всеукраїнського комітету сприяння вченим з відкриття Будинків вчених в Україні (1920-ті рр.) // Гуржіївські історичні читання: Збірник наукових праць. 2016. Вип. 7. С. 308–310.
4. Діденко К. В. Створення Всеукраїнського комітету сприяння вченим (ВУКСУ) // Гілея: науковий вісник. 2019. Вип. 149 (№10). Ч. 1. Історичні науки. С. 59–63.
5. Діденко К. Діяльність дніпропетровських організацій захисту наукової інтелігенції у 1920–1932 рр. // Волинський літопис: Всеукраїнський науковий часопис. 2020. Число 22. С. 19–24.
6. Didenko K. Established and Activity of Petrograd Commission on Improving the Welfare of Scientists in the 1920s. // Krakowskie studia Malopolskie. 2020. №4 (28). С. 85–100.
7. Діденко К. В. Створення Центральної комісії сприяння вченим // Інтелектуальний потенціал в умовах сучасного суспільства: матеріали регіональної науково-практичної конференції молодих вчених. Умань: ФОП Жовтий О.О., 2016. С. 33–36.

**Наукові праці, які додатково відображають
наукові результати дисертації**

8. Діденко К. В. Створення Одеського Будинку вчених 1922 р. // Уманська старовина: науковий журнал. 2016. Вип. 1. С. 10–15.
9. Діденко К. В. Створення Харківського Будинку вчених у 20-х р. ХХ ст. // Уманська старовина: науковий журнал. 2016. Вип. 2. С.11–17.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

10. Діденко К. В. Діяльність Всеукраїнського комітету сприяння вченим // Сучасні наукові дослідження представників суспільних наук – прогрес

майбутнього: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 22–23 лютого 2013 р.). Львів, 2013. С. 46–47.

11. Діденко К. В. Каси взаємодопомоги Київської секції наукових працівників (1920–1930 р.) // Пріоритетні напрямки вирішення актуальних проблем суспільних наук: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 6–7 вересня 2013 р.). Одеса, 2013. С. 20–24.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АН – Академія наук

АРА – Американська адміністрація допомоги

Виконком – виконавчий комітет

ВКП(б) – Всесоюзна комуністична партія (більшовиків)

ВРНГ – Вища рада народного господарства

ВУКСВ – Всеукраїнський комітет сприяння вченим

ВУСПС – Всеукраїнський союз професійних спілок

ВУЦВК – Всеукраїнський центральний виконавчий комітет

ВЦВК – Всеросійський центральний виконавчий комітет

ВЦРПС – Всесоюзна центральна рада професійних спілок

Головпросвіта – Головний комітет професійної і спеціальної наукової освіти

Головсоцстрах – Головне управління соціального страхування при Наркоматі праці УСРР

Губвиконком – губернський виконавчий комітет

Губком – губернський комітет

Губфінвідділ – губернський фінансовий відділ

Губпродком – губернський продовольчий комітет

ДАОО – Державний архів Одеської області

ДАРФ – Державний архів Російської Федерації

«Джойнт» – Американський єврейський об'єднаний розподільчий комітет

Комбід – комітет бідноти

Комнезам – комітет незаможних селян

КП(б)У – Комуністична партія (більшовиків) України

КСВ – Комісія сприяння вченим при РНК СРСР

КППВ – комісія поліпшення побуту вчених

«Місія Нансена» – Міжнародна організація допомоги голодуючим

Наркомат – народний комісаріат

НКЗС СРСР – Народний комісаріат зовнішньої торгівлі Союзу Радянських Соціалістичних Республік

Наркомпрод – Народний комісаріат продовольства УСРР
Наркомос – Народний комісаріат освіти УСРР
Наркомпрос РСФРР – Народний комісаріат освіти РСФРР
НЕП – нова економічна політика
ОДПУ – Об’єднане державне політичне управління
Окрвиконком – окружний виконавчий комітет
Окрпартком – окружний партійний комітет
РНК УСРР – Рада Народних Комісарів Української Соціалістичної Радянської Республіки
Робос – Всеросійський союз працівників освіти
РСФРР – Російська Соціалістична Федеративна Радянська Республіка
СНП – Секції наукових працівників
Союзборошно – Всесоюзне об’єднання з контролю за виробництвом та збутом борошна
Союзгрупа – Всесоюзне об’єднання круп’яної промисловості
СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік
УЕН – Українська економічна нарада
Укрголовпрофобр – Український головний комітет професійно-технічної освіти
УКСВ – Уповноважений Комісії сприяння вченим СРСР при РНК УСРР
УСРР – Українська Соціалістична Радянська Республіка
ЦеКУБУ (рос.) – Центральна комісія з поліпшення побуту вчених
ЦДАВО України – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України
ЦДАГО України – Центральний державний архів громадських об’єднань України
ЦК РКП(б) – Центральний комітет Російської комуністичної партії (більшовиків)

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. В умовах формування української державності об'єктивно зростає необхідність розробки політики стосовно наукової інтелігенції, що відповідає б національно-державним інтересам. Саме наукова інтелігенція інтелектуально та ідеологічно прокладає шлях до оновлення суспільства, зберігає культурно-історичну спадковість поколінь, орієнтуючись при цьому на вітчизняний та світовий досвід. Успішне вирішення поставлених державою та суспільством завдань, реформування ключових напрямів її діяльності значною мірою визначається тим, наскільки ефективно буде задіяний інтелектуальний та культурний потенціал української наукової інтелігенції. Тому питання ролі наукової інтелігенції у процесі модернізації держави та суспільства, її активної участі в новому державному будівництві набуває особливої актуальності.

Матеріально-фінансове забезпечення сучасної української науки та науковців потребує активної підтримки держави. Зміни в усіх сферах життя суспільства, що відбулися з набуттям Україною незалежності, поставили українських вчених у досить складне соціальне та економічне становище. Саме у періоди фінансової та економічної нестабільності соціальні проблеми держави виходять на перший план. Стабільність у суспільстві за такої ситуації може бути підтримана лише зваженою, добре продуманою з боку держави її соціальною політикою.

Особливо гостро потреба в ефективній соціальній політиці зростає з огляду на сучасну українську дійсність. Основним капіталом в сучасних модернізаційних процесах мають стати люди з їх інтелектуальним потенціалом. Тому при проведенні державної політики за таких умов потрібно оточувати підвищеною увагою саме соціальну сферу. Реалізація державою соціальної політики сьогодні неможлива без урахування історичного досвіду, глибокого аналізу й осмислення її недоліків. Одним з історичних прикладів реалізації державою своєї соціальної політики в період трансформацій може

стати соціальною політикою РСФРР/СРСР у 1920-х – 1930-х рр., оцінку якій будемо намагатися дати в нашому дослідженні.

Встановлення влади більшовиків в Україні супроводжувалося руйнуванням усталеної економічної системи, післявоєнною розрухою та голодом. Наукова інтелігенція опинилася у вкрай складному соціальному та матеріальному становищі. Органи радянської влади робили спроби покращити становище цієї, в недавньому минулому провідної верстви українського суспільства, яка відігравала ключову роль у становленні державності та розвитку культури. Однак політика більшовиків та дії радянської влади перетворювали наукову інтелігенцію на соціально і матеріально маргінальну групу, сприймали її як нетрудовий прошарок суспільства. Фактично, через моральне й матеріальне ламання інтелігенції виборювалася її лояльність до більшовицького режиму.

Період 1920-х – 1930-х рр. у багатьох своїх рисах подібний з характером теперішніх процесів в економіці, політиці, ідеології та культурі, коли керівництво країни має уникати радикальних рішень, які не тільки усувають негативні наслідки суспільного розвитку недавнього минулого, але й часто руйнують те позитивне, що було досягнуто в попередні роки, нівелюють вітчизняну культурно-історичну традицію. Характерною особливістю досліджуваного періоду був пошук альтернатив у політиці щодо наукової інтелігенції, спроби цілеспрямованої трансформації «воєнно-комуністичних» відносин з науковою інтелігенцією в демократичному руслі. Результатом цього пошуку стало формування ЦекУБУ/ВУКСВ, трансформованих потім у Комісію сприяння вченим, які, окрім вирішення питань соціального та матеріально-побутового забезпечення науковців країни, виконували роль контролю та інструменту управління радянським науковим співтовариством з боку комуністичної влади, цілеспрямованого ідеологічного її підпорядкування.

Аналіз досвіду взаємовідносин влади і наукової інтелігенції на переломних етапах вітчизняної історії, створення та діяльності організацій, що

переймалися питаннями надання допомоги науковцям, отримані з цього уроки будуть сприяти об'єктивному розумінню сучасною владною елітою проблем, що стоять перед українською державою. Безсумнівний науковий інтерес у цьому плані набуває дослідження державної політики більшовиків щодо наукової інтелігенції, аналіз історичного досвіду створення та діяльності Всеукраїнського комітету сприяння ученим та його ролі у матеріально-побутовому і соціальному забезпеченні науковців 1920-х – 1930-х рр.

Актуальність дослідження обумовлена і тим, що воно покликано розширити та конкретизувати уявлення про недостатньо вивчені раніше аспекти – про якість повсякденного життя наукової інтелігенції 1920-х–1930-х рр., про її ставлення до проблем побуту, про способи і техніки виживання в складних побутових умовах. Дослідження є актуальним і з точки зору демонстрації тісного та безпосереднього взаємозв'язку окремих питань історії повсякдення із загальними проблемами соціально-економічної й політичної історії досліджуваного періоду.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження є складовою частиною науково-дослідної теми кафедри історії України Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини та виконане у рамках комплексної проблеми «Історико-регіональні аспекти історії України» (номер державної реєстрації 0116U004805).

Мета даного дослідження полягає у комплексному вивченні організаційної структури, форм роботи та результатів діяльності Всеукраїнського комітету сприяння вченим у 1921–1938 рр., його співпраці з іншими спеціалізованими органами забезпечення та контролю наукової інтелігенції.

Для реалізації мети визначено основні **завдання дослідження**:

- здійснити аналіз стану наукової розробки проблеми;
- охарактеризувати джерельну базу дослідження, методологічні засади та використаний науковий інструментарій;

- з'ясувати принципи і практики взаємодії радянської влади та наукової інтелігенції;
- встановити механізми, що використовувалися державою для надання допомоги вченим;
- дослідити організаційно-правові засади створення та діяльності ВУКСВ;
- показати особливості співпраці ВУКСВ із Секціями наукових працівників спілки «Робос»;
- розкрити діяльність ВУКСВ зі створення Будинків вчених;
- проаналізувати заходи Комітету та їх результати з соціального та матеріально-побутового забезпечення науковців;
- розглянути житлові проблеми вчених і способи їх вирішення науковцями та органами влади;
- вивчити особливості організації відпочинку, медичного обслуговування та санаторно-курортного лікування вчених.

Об'єктом дослідження є суспільно-політичні та соціально-економічні процеси в УСРР у 1920-х – 1930-х рр.

Предмет дослідження – нормативно-правові та організаційні заходи владних структур зі створення ВУКСВ, основні напрями його діяльності з організації соціального та матеріально-побутового забезпечення науковців у 1921–1938 рр.

Хронологічні межі дисертаційної роботи охоплюють 1921–1938 рр. Цей період характеризується важливими змінами в якості життя наукової інтелігенції. Нижня хронологічна межа окреслюється 1921 р. і пов'язана власне зі створенням ВУКСВ та формуванням системи тимчасових надзвичайних органів із забезпечення наукових кадрів УСРР/УРСР. Верхня хронологічна межа окреслена 1938 р. – часом ліквідації Комісії сприяння вченим і переданням Академії наук СРСР/УРСР питань забезпечення науковців. Для об'єктивного обґрунтування окремих положень дисертаційної

праці, доводилося зміст матеріалів окремих розділів подавати, виходячи за окреслені хронологічні межі.

Територіальні межі дослідження охоплюють територію Української Соціалістичної Радянської Республіки, а з 1937 р. – Української Радянської Соціалістичної Республіки, що перебувала у складі СРСР.

Наукова новизна одержаних результатів визначається метою, зумовлена сукупністю поставлених завдань та способами їх розв'язання, полягає у теоретичному формулюванні проблеми, авторській концепції її аналізу.

У дисертації *вперше*:

- в українській історіографії порушено та висвітлено питання створення та організації діяльності Всеукраїнського комітету сприяння вченим;

- здійснено комплексний (у соціально-історичному ключі) аналіз та класифікацію історіографічного та джерельного матеріалу з досліджуваної проблематики;

- узагальнено нормативні акти, що стосувалися формування та організації діяльності спеціалізованих органів допомоги науковій інтелігенції УСРР окресленого періоду;

- до наукового вжитку залучено нові архівні джерела, статистичні матеріали, а також здійснено звернення до уже відомих джерел з новими питаннями, що дозволило показати загальне та особливе у становищі й повсякденному житті української наукової інтелігенції 1920-х – 1930-х рр.;

- запропоновано авторську періодизацію створення та діяльності організаційних структур з надання допомоги вченим, а також політики радянської держави у сфері науки, її організації та системи управління, взаємовідносин влади з науковою інтелігенцією;

- комплексно досліджено діяльність Будинків вчених як центрів організації наукової інтелігенції, забезпечення її подальшого професійного та культурного розвитку;

– проаналізовано особливості співпраці ВУКСВ та Секцій наукових працівників спілки «Робос».

Уточнено:

– зміст та обсяг понять («ЦеКУБУ», «ВУКСВ», «Секція наукових працівників», «Будинок вчених», «інтелігенція», «наукова інтелігенція», «вчений», «науковий працівник», «соціальна політика», «академічне забезпечення»), що предметно застосовувалися у нашому дослідженні;

– статистичні дані про розміри академічного забезпечення та особливості його розподілу.

Поглиблено:

– знання змісту нормативних актів та інших документів органів влади СРСР/УСРР як історичних джерел з дослідження проблеми створення та діяльності ВУКСВ;

– вивчення історичних умов формування організаційних структур та механізмів держави з надання допомоги вченим;

– знання про стан фінансово-матеріальних і житлово-побутових умов життя науковців, основних форм їх дозвілля у 1920-х – 1930-х рр.

Удосконалено:

– знання про соціальну політику радянської влади та заходи з формування нової й залучення «старої» інтелігенції до будівництва соціалістичної держави;

– висновки про характер взаємодії радянської влади з науковою інтелігенцією, використання соціально-економічних проблем для їх диференціації та упокорення.

Набули подальшого розвитку:

– актуалізація проблематики відносин радянської влади та української наукової інтелігенції 1920-х – 1930-х рр.;

– розширення напрямів дослідження соціальної політики УСРР/СРСР;

– питання вивчення діяльності державних органів та структур з організації надання допомоги незахищеним категоріям населення.

Методологічною основою дослідження є основоположні принципи історизму, об'єктивності та системності, а також загальнонаукові та спеціальні методи дослідження. У дисертаційній роботі використані методи історіографічної класифікації джерел із застосуванням проблемно-хронологічного принципу. За допомогою методів аналізу й порівняння опрацьовано архівні документи та опубліковані матеріали, нагромаджено і систематизовано емпіричний матеріал, проаналізовано статистичні дані. Формування та компонування структурних елементів дисертації здійснювалося із застосуванням проблемно-хронологічного методу, що дозволило викласти історичний матеріал у хронологічній послідовності.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації та її результати обговорювалися на засіданнях кафедри історії України, кафедри всесвітньої історії та методик навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Узагальнення та фактичний матеріал, що міститься у дисертації, апробовані автором у доповідях і виступах на міжнародних, всеукраїнських та регіональних наукових конференціях, круглих столах, наукових симпозиумах: Міжнародному науковому симпозиумі «Транскультурні студії у процесі польсько-української співпраці» (м. Ольштин, 28 жовтня 2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Революційні потрясіння початку ХХ ст. в Європі: геополітичний, соціокультурний і антропологічний виміри» (м. Черкаси, 3–4 березня 2017 р.); Міжнародній науковій конференції «Україна і Польща: минуле, сучасне, майбутнє» (м. Умань, 22–23 травня 2018 р.); Всеукраїнській науковій конференції «Українська державність: тяглість традицій та трансформацій сьогодення» (до 25-річчя проголошення незалежності України) (м. Київ, 1 грудня 2016 р.); Уманській історико-біографічній конференції «Історія Уманщини в іменах» (присвяченій 130-й річниці від дня народження В. А. Стефановича) (м. Умань, 16 березня 2017 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Соборність України як інтегральний чинник нації, держави, суспільства» (м. Умань, 19 квітня

2019 р.); XI Міжнародній науковій конференції «Аркасівські читання. Історичні та краєзнавчі дослідження: виклики та перспективи» (м. Миколаїв, 21–23 травня 2021 р.).

Публікації. Результати дисертації викладено в 11 публікаціях, із них 5 статей – у наукових фахових виданнях України, 3 з яких включені до міжнародних наукометричних баз даних, 1 – в іноземному виданні, 3 – матеріали науково-практичних конференцій, 2 наукові праці, що додатково відображають результати дослідження.

Структура дисертації складається з анотації, вступу, трьох розділів, одинадцяти підрозділів, висновків, списку використаних джерел (338 позицій), 14 додатків. Загальний обсяг дисертації становить 328 аркушів, із них – 172 аркуші основного тексту.

РОЗДІЛ 1

СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ, ДЖЕРЕЛА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Стан наукової розробки теми

Тема створення та діяльності ВУКСВ, як і сама проблематика повсякденного життя наукової інтелігенції 1920-х – 1930-х рр., практично не розроблені в історіографії. Погоджуємося з думкою О. Колястрок, що визнанням за інтелігенцією ролі міжкласового прошарку, рекрутованого з різних верств суспільства, з самого початку принизили статус інтелігенції і в науці [1, с. 125]. Тому навіть за радянських часів проблематика ЦеКУБУ/ВУКСВ, не дивлячись на її пропагандистську виґрашність, досліджувалася недостатньо. Врахування дослідницьких традицій та використання хронологічного принципу у вивченні історії становлення та організації діяльності Всеукраїнського комітету сприяння вченим 1921–1938 рр. можна виділити три основні періоди, які мають перш за все принципову різницю у застосованих методологічних концепціях дослідження: 1) 1920-ті – середина 1950-х рр.; 2) з другої половини 1950-х – середина 1980-х рр.; 3) з другої половини 1980-х – початок 1990-х рр.; 4) з початку 1990-х рр. і до сьогодні. Виходячи з цього, наявна наукова література проаналізована за такими групами: 1) радянська історіографія; 2) сучасна українська історіографія; 3) праці зарубіжних авторів.

Тема радянської державної політики щодо наукової інтелігенції перетворюється в одну з найбільш заідеологізованих в історіографії радянського періоду. Вона була досить затребуваною історіографічною проблемою, актуальність якої незмінно проявлялася і підкреслювалася за будь-якої зміни вектора і політичної обумовленості історичних досліджень. Це було пов'язано з тим, що наукова інтелігенція генерувала і пропагувала ідеї,

які становили конкуренцію комуністичній ідеології і, як суб'єкт суспільної діяльності, об'єктивну небезпеку для комуністичної партії, що стала на шлях монопольного управління суспільством. У перші роки існування радянської влади вже з'являються праці, які стали підґрунтям першого історіографічного етапу і визначили характер тогочасних відносин нової влади до наукової інтелігенції. Підкреслимо, що на вказаному історіографічному етапі наукове співтовариство традиційно розглядалося як об'єкт тактики і стратегії влади. До таких праць віднесемо публікації В. Бистрянського [2–5], О. Богданова [6], Г. Керженцева [7].

Перший етап історіографії теми дослідження характеризується появою праць загального характеру, у яких опосередковано згадуються питання становища та діяльності наукової інтелігенції, політика влади щодо залучення «старої» інтелігенції до соціалістичного будівництва [8–10]. На цьому етапі з'явилася низка робіт, що порушували тему зміни соціального становища інтелігенції у перші роки радянської влади. Особливість цих праць полягає в тому, що вони є цінним джерелом інформації про якість життя науковців у сучасних їм оцінках. Автори цих досліджень, хоч і опосередковано, але змогли дати характеристику економічного становища вчених, детально охарактеризувати умови праці та матеріальне становище професорсько-викладацького складу вищих навчальних закладів: затримки з виплатами заробітних плат, високі ціни на основні продукти харчування, виживання у складних господарських умовах [11–14].

Специфічною інформативністю відрізняються праці державних і партійних діячів, зокрема, статті В. Леніна, А. Луначарського, М. Бухаріна та інших керівників, що дозволяють побачити ідеологічний зміст політики радянської держави щодо наукової інтелігенції. Своєю пропагандистсько-ідеологічною спрямованістю їх публікації формували думку суспільства, зумовили його ставлення до наукової інтелігенції та визначили оцінки дослідників [15–23]. Серед авторів, що робили спроби всебічно вивчити становище наукової інтелігенції, можна назвати доробок О. Синецького [24],

який вміщує важливі відомості про чисельне зростання кількості вищих навчальних закладів країни, їх кадровий склад, кількість студентів та аспірантів, дає характеристику наукової корпорації.

В ідейно-концептуальному плані цей період історіографії проглядається як більш насичений у порівнянні з наступними. Для літератури цих років характерний плюралізм думок. Мають місце різноманітні, прямо протилежні оцінки політики щодо наукової інтелігенції у авторів, що належали до різних ідейно-політичних таборів, а також суттєва різниця у підходах до форм і методів використання інтелігенції в процесі соціалістичного будівництва. Усе це відображало специфіку життя періоду НЕПу. Особливо у цьому зв'язку варто назвати праці В. Полонського [25] та М. Устрялова [26].

У працях істориків 1930-х рр. проблеми житла, матеріально-побутового та фінансового забезпечення населення не мали глибокого об'єктивного аналізу. В основному в їх роботах піддавалися критиці заходи колишнього, ще царського, уряду. Метою таких «наукових пошуків» було показати «справжнього винуватця» усіх проблем поточного моменту, змістити акцент у причинах складних матеріально-побутових та фінансових проблем населення з недолугої діяльності нової влади в бік ще дореволюційних часів. Автори намагалися «викривати» житлові проблеми капіталізму і доводити «турботу» радянської держави у вирішенні цього важливого соціального питання [27]. Це був продуманий пропагандистський трюк у намаганні переконати населення у тому, що його житлові проблеми можна вирішували лише за умови повного скасування капіталістичного способу виробництва.

Науковці того часу намагалися максимально озброїтися статистичними даними, оперувати цифрами та зведеними відомостями, підкреслювати позитивні зміни, що відбувалися в усіх напрямках економічного і соціального розвитку держави за радянської влади. Позитивну тенденцію можна було простежити на прикладі наведених цифрових даних по затратах на житлове будівництво, кількості зданих квадратних метрів житлової площі тощо. Однак часто у таких публікаціях статистичний матеріал не мав аналітичного

супроводу і об'єктивних висновків. Наявність цензурних обмежень робила такі публікації досить схематичними.

Радянськими істориками виконувалася певна робота з вивчення питання співробітництва «буржуазної» інтелігенції з робітничо-селянською владою. У деяких дослідженнях, присвячених питанням культурної революції в цілому, ця тема досліджувалася фрагментарно, але не була головною і висвітлювалася у загальному контексті, з малою долею конкретизації [28–31]. Загалом, в історіографії 1930–1950-х рр. переважали висновки про позитивні результати діяльності політичного керівництва країни у питаннях організації побуту та відпочинку населення.

З середини 1950-х рр. розпочинається другий історіографічний період, у якому історія наукового співтовариства 1920-х–1930-х рр. традиційно вивчалася в рамках фундаментальної теми «інтелігенція і революція». Вона була визнана провідною темою, її автори детально вивчали джерела, зверталися до історії організації науки в перші роки радянської влади, окремих наукових установ, турботу держави про поліпшення становища вчених, їх радянізацію. У вказаному історіографічному періоді наукове співтовариство традиційно розглядалося як об'єкт тактик і стратегій влади. В історичній літературі з'являється значна кількість монографій, брошур, статей, що безпосередньо відображали політику партії та радянського уряду із залучення наукової інтелігенції до соціалістичного будівництва.

Дослідники цього періоду у переважній своїй більшості зверталися до вивчення діяльності державної влади в справі формування нових кадрів радянської наукової інтелігенції та залучення буржуазних вчених на свій бік, розглядаючи при цьому основні форми політики «перевиховання» [32–40]. Роботи цих науковців вміщують цікавий фактичний матеріал і мають певні висновки з окремих сторін проблеми, що підтверджують нашу думку про заідеологізованість питання співпраці влади та наукової інтелігенції, а також опосередковано вказують на важелі, які використовувалися радянською владою для впливу на науковців.

У 1960-х–першій половині 1980-х рр. спостерігається зростання історичних досліджень, розширення наукового інтересу, спроби здійснення нових підходів у наукових працях. У 1960-ті рр. з'являються дослідження, присвячені окремим аспектам теми. У праці М. Власова «Рождение советской интеллигенции» простежено зміни у творчому житті наукової інтелігенції, пов'язаної з будівництвом радянського суспільства [41]. Радянські вчені зверталися і до проблеми докорінних перетворень у вищій школі, формування нової радянської інтелігенції, вихідців із робітників та селян, а також необхідності її виховання [42–53]. Однак автори цих праць, що мають яскраво виражене ідеологічне забарвлення, не звертали увагу на матеріально-побутове становище уже існуючої наукової інтелігенції, практики її виживання в нових соціально-політичних умовах. Лише в окремих дослідженнях цього періоду автори намагалися побачити спосіб життя в умовах соціалізму, навести дані про рівень життя окремих категорій населення, у тому числі й наукової інтелігенції [54].

Ставлення істориків до дослідження проблеми організації державою побуту та відпочинку населення у перші два десятиліття радянської влади стало більш об'єктивним. Однак у загальному фахівці-дослідники сходилися на думці, що в кінці 1930-х рр. рівень життя населення був вищим, ніж у 1920-х рр. Серед спеціальних праць, присвячених питанням залучення буржуазної інтелігенції, своєю фундаментальністю та багатим фактичним матеріалом виділяються дослідження Л. Іванової [55], І. Круцко [56], В. Ульяновської [57–58], О. Слонимського [59], С. Федюкіна [60–61], Є. Генкиної [62].

Дослідження процесу формування нового типу вченого, що зміг пристосуватися до вимог нової влади та умов соціалістичного ладу, було продовжено і на початку 1980-х рр. Складний процес зміни місця і ролі інтелігенції в соціальній структурі суспільства, зміни у її світогляді, політичній орієнтації та духовному світі розглянуто у монографії Л. Іванової [55]. Дослідницею було опрацьовано фонди центральних радянських архівних установ, проаналізовано бюджети вчених, їх доходи та витрати. Окрім

матеріального становища наукової інтелігенції, авторкою було розглянуто і питання їх правового становища. Значне місце у дослідженні Л. Іванової приділено діяльності професійних організацій науковців – Секціям наукових працівників спілки «Робос». Увагу авторки було зосереджено також на вивченні центральних структур влади, які створювалися для допомоги і підтримки представників наукової інтелігенції країни. Однак, не дивлячись на увесь спектр піднятих у монографії питань, у той же час авторка не робить відвертих висновків, не вказує на причини складного соціального та матеріально-побутового становища науковців країни. Вона намагалася акцентувати увагу на діяльності держави та її структур у постачанні населення продовольством, у тому числі і наукової інтелігенції, та турботу про поліпшення їх якості життя.

У праці І. Круцко [56] здійснено спробу узагальнення досвіду боротьби комуністичної партії за формування кадрів саме радянської інтелігенції у післяреволюційний період. Цінність праць В. Ульяновської полягає в тому, що вона на прикладі діяльності Академії наук показала, в яких умовах працювала наукова інтелігенція країни. Відкидаючи ідеологічну та пропагандистську складові, читаючи між рядків, можна зрозуміти, який перелом настав у житті наукової еліти країни після подій 1917 р., а також які методи та заходи використовувала нова влада із залучення до співпраці «старої буржуазної» інтелігенції. Продовжуючи вивчати тему взаємовідносин інтелігенції та молоді пролетарської республіки, авторка аналізує політичні погляди, симпатії та антипатії окремих груп інтелігенції, відстежує шлях, що пройшла наукова інтелігенція у роки відновлення народного господарства та соціалістичної індустріалізації.

У дисертаційному дослідженні С. Федюкіна [60–61] зроблено спробу відстежити шлях, який пройшла «стара» технічна інтелігенція від несприйняття диктатури пролетаріату до активної участі в процесах модернізації країни. Цінним у монографії С. Федюкіна, виданій дещо пізніше, у значно розширеному вигляді представлені матеріали, що характеризують

діяльність компартії та радянського уряду у питанні застосування методів впливу та диференційованого підходу до колишніх буржуазних спеціалістів.

У статті Є. Генкиної «О ленинских методах вовлечения интеллигенции в социалистическое строительство» [62] розглянуто проблеми особливостей організації науки та уваги держави до потреб науковців. Ключова теза у праці автора зводилася до того, що використання «старих» кадрів з часом ставало складовою частиною ставлення радянської влади до культурної спадщини минулого. У праці Н. Корольової на значному фактичному матеріалі показано методи, які використовувала радянська влада для залучення наукової еліти країни на свій бік та «переконання» їх у думці, що «їх місце з народом» [63].

У цьому історіографічному періоді з'являються і перші дослідження, присвячені діяльності органів радянської влади з організації поліпшення становища наукової інтелігенції. Зокрема, у дисертаційному дослідженні І. Запорова зроблено спробу аналізу діяльності Центральної комісії з поліпшення побуту вчених, окресленої періодом її існування у 1919–1925 рр. [64]. Третій розділ дисертації присвячений визначенню напрямів роботи комісії, аналізу об'ємів наданої допомоги, зроблено намагання показати позитивні зрушення в становищі науковців у зв'язку з проведеною нею роботою. Тут І. Запоров намагався підкреслити значне поліпшення матеріального становища вчених з моменту початку роботи комісії. Однак, автор дипломатично, в дусі історіографічної традиції обійшов дразливі для радянської влади питання поділу науковців на категорії, надання переваг у забезпеченні одних категорій та ігнорування нагайних потреб інших, а також питання причин цієї ієрархізації споживання.

У праці Н. Сафразьяна також розкривається діяльність державних органів з поліпшення матеріального становища вчених [65]. Період розпаду старої системи, який аналізує вчений, мав призвести до повного переходу «старої» наукової інтелігенції на бік радянської влади та приступити до соціалістичного будівництва.

Вихід у світ монографії доктора історичних наук, ректора Башкирського університету Ш. Чанбарисова став помітною подією в історіографії радянського культурного будівництва [66]. Її місце визначалося як роллю самих університетів, що були базою формування вищої освіти в країні, так і фактом відносно слабкого вивчення на той час проблеми становища наукової інтелігенції в часи радянської модернізації. Фактично, ця книга стала на початку 1970-х рр. першим масштабним дослідженням в СРСР університетської освіти та її науково-педагогічних працівників. Акцентуючи увагу на основних партійних та державних заходах, автор послідовно і всебічно розкриває складний, часом суперечливий процес двох десятиліть років радянських революційних перетворень у галузі університетської освіти і науки. Однак, праця Ш. Чанбарисова не позбавлена недоліків. У книзі відсутні дані про фінансування університетів, зміни у заробітній платі викладачів, не досліджено детально становище науково-педагогічних працівників у період економічної кризи першої половини 1920-х рр. Не згадується тут і про створення радянською владою органів, які займалися питаннями організації допомоги науковцям у цей період.

Природньо, що праці цього періоду мають відбиток часу, у зв'язку з чим основна увага в дослідженнях приділялася впливу партійних органів на життя і діяльність інтелігенції, партійному керівництву вищими навчальними закладами і практично не говорилося нічого про матеріальне становище науковців та ті тяготи, які їм доводилося переносити в повсякденному житті. «Ахіллесовою п'ятою» радянської історіографії у вивченні суспільства 1920–1930-х рр. загалом і наукової інтелігенції зокрема, є слабе відображення поведінкової історії. Це набуває ще більшої актуальності у зв'язку з низьким рівнем розробки методичної і, особливо, джерельної складової поведінкової історії. Історичні дії – це те, що має тенденції до повторення, на противагу події, яке має риси надзвичайності і неповторності. Саме конкретні люди, щоденно спілкуючись у повсякденному житті, будують велику конструкцію, що називається суспільством [67, с. 36].

Вадами цього періоду історіографії назвемо відсутність наукового доробку істориків, у якому б відображалися проблеми матеріального становища науковців, облаштування їх побуту, організації умов праці, характеризувалися б заходи держави з пошуку шляхів вирішення цих проблем. Як правило, у своїх працях автори лише подають підсумкові дані про діяльність державних організацій, що мали стосунок до цих питань, не розкривають шляхів і методів їх вирішення, не узагальнюють позитивний та негативний досвід та не показують носіїв цього досвіду.

З середини 1980-х рр. розпочався новий історіографічний етап, який тривав до початку 1990-х рр. Для якого характерний відхід від жорстких догматичних схем, створення наукової історичної концепції новітнього часу. У цей період почали створюватися умови для дослідження раніше закритих тем, об'єктивної оцінки феноменів минулого. Наукова інтелігенція, її відносини з владою стали на піку дослідницького інтересу науковців цього періоду. Вперше об'єктом дослідження стала сама професійна група, а не ступінь її лояльності до влади та форми співробітництва з нею. У цьому ключі були написані монографії С. Галіна [68], О. Квакіна [69], В. Куманьова [70]. Деполітизація, деідеологізація, переміщення акцентів із соціально-економічних проблем на культурно-історичні, залучення раніше не опублікованих документів, інтерес вітчизняних дослідників до нових напрямів в історичній науці створили сприятливі умови для вивчення історичного процесу як багатогранного, персоніфікованого, обумовили увагу до тих аспектів історії наукової інтелігенції, які перебували на периферії вивчення, у тому числі й до питань їх повсякденного життя та матеріального забезпечення.

Українські історики радянського періоду, на відміну від російських, питанню організації діяльності Всеукраїнського комітету сприяння вченим самостійної уваги не приділяла. Набуття Україною державного суверенітету та проголошення незалежності створило умови для повного оновлення української історіографії, відходу від радянських ідеологічних схем та стереотипів. Відкриття спецховищ і спецфондів дозволило повернути

приховані та сфальсифіковані радянською владою наукові праці відомих українських вчених – М. Грушевського, М. Скрипника, С. Єфремова, Я. Чепіги та інших. Отримали розвиток нові напрями історичних досліджень – історична біографістика, соціальна та усна історія. Сучасні дослідники почали активно використовувати науковий доробок української діаспори.

Оцінюючи сучасний історіографічний етап з обраної проблеми для дослідження, підкреслимо позитивні тенденції у його формуванні. У сучасній українській історіографії став очевидним перехід від «оптимістичної» до «песимістичної» точки зору стосовно якості життя населення в СРСР. Сьогодні українським історикам-науковцям створені сприятливі дослідницькі умови. Демократичні перетворення, свобода слова і друку, розсекречення архівних фондів значно розширили джерельну базу досліджень проблем радянського минулого нашої країни, відбулося якісне оновлення методів і методик історичного пізнання. Тривалий час соціальна політика радянської держави, становище окремих верств суспільства подавалися істориками радянської доби як бездоганні заходи влади. Сучасні підходи до вивчення того періоду історії стали критичними, викриваються їх суттєві недоліки.

До дослідницьких проблем базового характеру, безсумнівно, відносяться події початку 1920-х рр., які круто змінили долю України й українців. При всій розлогості та різноплановості наявного в істориків досвіду явно оголюються проблеми, які через об'єктивні та суб'єктивні причини залишилися на узбіччі цього значного дослідницького поля. Окрім цього, існує потреба широкого, об'єктивного опрацювання джерел, особливо тих, які свідомо не бралися до уваги істориками радянської доби.

У 1991 р. побачила світ колективна праця наукових співробітників Інституту історії України Академії наук України В. Даниленка, Г. Касьянова, С. Кульчицького «Сталінізм на Україні: 20-30-ті роки» [71]. Автори, на основі архівних документів, висвітлюють ключові події історії України 1920-х–1930-х рр., викривають суть сталінізму, показують процес нищення духовного світу та моральних цінностей людини за тоталітарної держави.

У 1992 р. було опубліковано дослідження Г. Касьянова «Українська інтелігенція 1920-х–30-х років: соціальний портрет та історична доля» [72], у якій автор простежує зміни, що відбулися в соціально-культурному становищі української інтелігенції цього періоду, розкриває особливості політики радянської держави щодо наукової інтелігенції, її матеріального забезпечення.

У 1994 р. співробітниками відділу історії культури українського народу Інституту історії України АН України було видано «Нариси історії української інтелігенції (перша половина ХХ ст.)» у трьох книгах [73]. Її автори зробили спробу розкрити становище української інтелігенції в умовах формування тоталітарної системи, соціально-побутові умови її життя та діяльності, залучення до співпраці з радянською владою «старої» інтелігенції.

У своїх дослідженнях, присвячених становищу української наукової інтелігенції О. Колястрок висвітлює повсякденне життя вітчизняної інтелігенції 1920-х рр., аналізує більшовицьку ідеологічну програму стосовно «старої» (дореволюційної) інтелігенції, спрямовану на її упокорення і використання для соціалістичного будівництва та заходи з виховання нового покоління, у тому числі і наукової інтелігенції [75–78]. Оцінюючи заходи держави зі створення ВУКСВ, дослідниця переконана, що створення спеціального органу допомоги науковій інтелігенції було вимушеним кроком з боку радянської влади. Держава від самого початку формування відносин з інтелігенцією виходила насамперед з власного інтересу, а не з гуманістичних засад опікування нею [75, с. 101]. На думку О. Колястрок, діяльність ВУКСВ значною мірою відобразила процес становлення системи стосунків влади та наукової інтелігенції, вироблення й перевірку стратегічного курсу цих стосунків та віддзеркалює його тактичне корегування в силу соціальної адаптації інтелігенції до нових владних умов, а також покращення її матеріального становища.

Тема створення та діяльності Всеукраїнського комітету сприяння вченим вже піднімалася у працях О. Боня [79], С. Білоконя [80], В. Ткаченка [81].

У статті В. Шейко [82] проаналізовано ключові нормативні акти та архівні матеріали щодо організації діяльності ВУКСВ у першій половині 1920-х рр. Автору вдалося показати масштабну роботу, проведену Комітетом, зорієнтовану на надання морально-правової та матеріально-побутової допомоги українським науковцям. У статті розкрито проблеми фінансування ВУКСВ, наведено документально підтвержені дані про організацію закордонної допомоги для українських вчених. Підкреслюється роль ВУКСВ в сприянні налагодженню ділової співпраці наукової інтелігенції з більшовицьким режимом в УСРР.

У дослідженні В. Шарпатога [83] проаналізовано етапи та принципи формування й функціонування системи пенсійного забезпечення в УСРР в 1920-х рр. Автор продемонстрував фінансово-економічні можливості та соціально-ідеологічні пріоритети радянської держави у питанні пенсійного забезпечення. Фрагментарно згадано у статті і про пенсії за особливі заслуги та посилені пенсії, під дію яких потрапляли й науковці.

Бачиться доцільним сучасних російських дослідників проблеми діяльності організацій допомоги вченим 1920-х – 1930-х рр. виділити в окрему історіографічну групу з огляду на те, що Україна в окреслений хронологічний період була поєднана з РСФРР низкою договорів, потім ці республіки були в складі СРСР, на територію УСРР поширювалося спочатку російське, потім союзне (фактично – російське) законодавство, дублювалася структура органів влади та управління, державних організацій. Не виключенням стало і створення та організація діяльності ВУКСВ, який був в Україні праобразом російського ЦеКУБУ, дублював його структура та діяльність. Зі створенням Комісії сприяння вченим, в УСРР ВУКСВ було реорганізовано в Управління Уповноваженого Комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР.

Сучасна російська історіографія вивчає, в основному, проблеми соціальної політики радянської держави щодо наукової інтелігенції, діяльності ЦеКУБУ, її структур та практичних заходів допомоги російським

ученим. З окресленої нами наукової проблеми вона представлена незначною кількістю праць, які є дотичними до досліджуваної нами теми. Серед них наведемо дисертацію та монографію Н. Решетової [84–85], у яких авторка досліджує тенденції суспільно-політичної поведінки наукової інтелігенції в екстремальних соціально-політичних умовах 1917 – першої половини 1920-х рр., простежує динаміку взаємовідносини інтелігенції та радянської влади. Створення та діяльність комісій з поліпшення побуту вчених авторка відносить до революційних методів, які використовувала радянська влада у відносинах з інтелігенцією.

Діяльність Центральної комісії з поліпшення побуту вчених у частині їх грошового забезпечення стала предметом наукової розвідки Є. Шальньова [86]. Автор підкреслює роль Секції наукових працівників у запобіганні соціального вибуху та посиленні ідеологічної роботи серед науковців. На думку дослідника, радянська влада за допомогою нормування оплати праці домоглася розподілу вчених на окремі соціальні групи за рівнем їх забезпечення.

Дослідженню питання реального становища та життя людей в умовах 1920-х – 1930-х рр. присвячені праці О. Осокіної [87–88]. Авторка намагалася розкрити істину природу радянської держави цього періоду, трагічні наслідки утвердження сталінізму. У центрі уваги дослідниці знаходяться процеси деформації життя людей, їх побуту, праці, психології в умовах системи розподілу. Показано особливу роль постачання в механізмі управління суспільством та каральній політиці держави. У працях О. Осокіної у центрі уваги завжди стоїть повсякденне життя радянського суспільства в умовах одержавлення економіки, руйнування ринкових відносин. У своїх дослідженнях авторка не оминула і проблему становища наукової інтелігенції, характеризує заходи держави з його покращення.

Зміст і механізми реалізації радянської житлової політики в міжвоєнний період розкрито в монографії М. Меєровича [89–91]. На основі законодавчих актів центральних органів влади СРСР та РСФРР, відомчих розпоряджень

наркоматів описана основна мета радянської житлової політики – одержавлення житла з метою використання його як засобу управління людьми. Показано використання житла радянською владою як засобу прикріплення до місця роботи, примушення до потрібного рівня продуктивності праці та визначення способу життя. Ця праця для нашого дослідження цінна тим, що демонструє загальну ситуацію в житловій політиці держави та становище, в якому опинилося населення міст, мешканцями яких були і науковці.

У статтях О. Посадскова досліджено діяльність Комісії сприяння вченим, що прийшла на зміну ЦеКУБУ і діяла при Раднаркомі СРСР у 1931–1937 рр. [92–93]. Автор детально аналізує напрями діяльності КСВ, підкреслює, що Комісія була організацією для радянської наукової еліти, відбір до списків науковців, що нею обслуговувалися, ґрунтувався на номенклатурно-посадовому підході і формальних ознаках наявності наукових заслуг. Дослідник справедливо підкреслює, що діяльність комісії було організовано для цілеспрямованого ідеологічного підпорядкування значної частини наукової інтелігенції в обмін на вирішення комплексу матеріально-побутових та професійних проблем.

Стаття Н. Пушкарьової була підготовлена в рамках Програми фундаментальних досліджень «Історична пам'ять та російська ідентичність» [94]. Для нашого дослідження представляють інтерес розкриті авторкою питання, що стосувалися проблем повсякдення радянської науки, формування академічними інституціями соціальної функції своїх працівників, ролі вчених ступенів і звань у формуванні інституційного шаблону, життя, побуту, заробітної плати, переживання, повсякденна поведінка окремих індивідів і груп.

Науковий доробок О. Хабібрахімової [95–99], присвячений дослідженню питань становища наукової інтелігенції Татарстану та діяльності там комісії з надання допомоги вченим. У своїх працях авторка розкриває питання побудови взаємовідносин створених спеціальних органів влади з науковою

інтелігенцією. Дослідницею використані архівні документи, у яких відображено складне матеріально-побутове становище вчених республіки, розкрита неоднорідність політики держави стосовно наукової еліти країни, зроблено висновки про спроби ранжування наукової інтелігенції за ступенем лояльності до нової влади.

Зарубіжна історіографія окресленій нами науковій проблемі самостійної уваги не приділяла. Перші публікації, у яких піднімалося питання розвитку науки і форм її організації в СРСР, з'явилися за кордоном практично синхронно з тими процесами, що відбувалися в Радянському Союзі в 1930-х рр. Увага авторів зверталася в першу чергу на державне управління науково-технічним розвитком, початок його планування, форми зв'язків науки з виробництвом. Цим питанням було присвячено книги англійського історика і соціолога Дж. Краузера [100–101]. Високо оцінював радянський експеримент у центральному плануванні і керівництві науковими дослідженнями в своїй книзі Дж. Бернал [102]. У своїх дослідження провідний фахівець з історії науки Масачусетського університету Л. Грехем звертався не лише до провідних технологічних тем, але й до історії радянського наукового співтовариства [103–104].

Досліджуючи проблему історії науки в ранньорадянський період, зарубіжні історики логічно зверталися і до вивчення проблем статусу науковців, їх соціально-економічного становища та соціальних функцій [105–107]. Із низки праць зарубіжних авторів щодо дослідження соціальної історії окресленого нами хронологічного періоду заслуговує на увагу книга відомого американського радянолога, професора Чиказького університету Ш. Фіцпатрік [108]. У ній авторка досліджує соціальну історію міста в СРСР 1930-х рр., розкриває побутовий бік життя радянських людей, пояснює, яким чином їм вдавалося виживати в умовах 1930-х рр. – дефіциту продуктів, одягу, житла, засилля пропаганди та масових репресій. Під впливом матеріалів її дослідження формується розуміння становища і науковців країни, які розділили долю мешканців радянських міст того часу.

Ця історіографічна група представлена переважно працями авторів країн пострадянського простору і то у контексті розробки окремих тем, які досліджувалися не багатьма авторами. Наприклад, у своїй книзі, виданій у Празі, білоруський дослідник О. Лукашук доповнює загальний контекст благодійницької діяльності Американської організації допомоги (АРА) окремими цікавими фактами з функціонування Білоруської комісії сприяння вченим [109]. Автором здійснено розкриття невідомих сторінок історії Білорусі, у тому числі і діяльності БілКУБУ. Цінним для нашого дослідження є можливість здійснення порівняльного аналізу діяльності цих організацій в Україні та Білорусі. Таку можливість дає і стаття І. Шевчука [110], у якій автор розглядає процес формування Білоруської комісії сприяння вченим, керівну роль ЦеКУБУ у цьому процесі, передання функцій СНП. Здійснення порівняльного аналізу дозволило ствердитися у думці, що значно довший термін існуванням ВУКСВ, масштаби проведеної ним роботи засвідчують той факт, що Москві доводилося рахуватися з авторитетом України та її науковим потенціалом.

Отже, аналіз історіографії окресленої наукової проблеми свідчить, що не дивлячись на позитивні зрушення й тенденції в сучасному історіописанні у питанні вивчення соціальної політики радянської влади 1920-х – 1930-х рр., маємо констатувати, що окреслена в дисертації проблема належним чином не досліджена. При вивченні цього періоду нашої історії науковці більше уваги зосереджували на політичних процесах, становищі робітників та селянства, наукова ж інтелігенція та її становище: фінансове, матеріально-побутове, охорона здоров'я, організація дозвілля та відпочинку, а також діяльність Всеукраїнського комітету сприяння вченим не стали предметом окремого комплексного дослідження. При всій широті й різноплановості наявного у істориків досвіду виразно проявляються проблеми, які за суб'єктивними і об'єктивними причинами опинилися на узбіччі цього значного дослідницького поля.

1.2. Джерельна база дослідження

Зосередження на комплексному характері вивчення історії створення та діяльності Всеукраїнського комітету сприяння вченим у досліджуваний період обумовило звернення до широкого комплексу даних і різноманітність видової структури використаних джерел. Усі вони характеризуються специфікою організації інформації з притаманними їм акцентами. Внаслідок цього у дослідженні було поставлено завдання реалізації критичного підходу до оцінки евристичного потенціалу різних видів джерел і виявленні інформаційних обмежень роботи з ними.

Наукове дослідження проблеми створення та діяльності Всеукраїнського комітету сприяння вченим 1921–1938 рр. дозволяє виокремити цілий спектр джерел, які в тій чи іншій мірі дозволяють розкрити діяльність державних органів, окремих організацій у питанні надання матеріальної та моральної підтримки науковцям у складний період політичних та соціально-економічних трансформацій. Джерельне забезпечення окресленої наукової проблеми є достатньо репрезентативним. До дослідження залучалися як опубліковані, так і неопубліковані джерела. Використання методик проведення наукового пошуку створило можливості для систематизації та групування усього комплексу використаних джерел наступним чином: 1) нормативно-правові акти вищих органів влади та управління; 2) діловодна документація державних установ та організацій; 3) статистичні матеріали і довідкові видання; 4) періодична преса.

Основою дисертації стали документи і матеріали архівних фондів. Під час наукового пошуку нами опрацьовано фонди Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВОУ), Государственного архива Российской Федерации (ГАРФ), а також Одеського та Дніпропетровського обласних державних архівів. Більшість документів введено до наукового вжитку вперше.

Виявлена діловодна документація умовно нами поділена на нормативні документи, протокольну документацію, ділову переписку, звітні матеріали. Вона має необхідні реквізити, вихідні дані: реєстраційний номер, підпис особи, уповноваженої на видання цього документу. Зазначена група джерел нами була поділена на відкриті та документи з обмеженим доступом. Листування, доповідні записки та постанови місцевих органів влади доповнили картину і допомогли зрозуміти атмосферу, в якій ухвалювалися рішення.

Важливим стало звернення до законодавчих і нормативних документів, оскільки саме вони регулювали та спрямовували роботу державних органів, формували контури повсякденного життя науковців. Серед цих документів можна виділити нормативні акти, які виходили від центральних органів влади. До них відносимо декрети, положення та постанови урядів РСФРР, СРСР, УСРР, що стосувалися становища науковців. Доповнюють означені нормативні джерела локальні акти. Маємо підкреслити, що саме юридичні документи були освоєні в історіографії проблеми одними з перших. Вони стали основою праць з історії державної організації науки, вивчення заходів з поліпшення становища наукової інтелігенції досліджуваного періоду.

Не виключаючи важливість нормативних актів, маємо констатувати їх декларативний характер, тому їх вивчення є доцільним у комплексі з іншими видами джерел, які ілюструють особливості застосування на практиці юридичних норм. Унаслідок цього до дослідження долучалися документи, які реєстрували правовий статус науковців. До таких відносимо посвідчення особи, свідоцтва, акти обстеження житлової площі, ордери на поселення в рамках здійснення політики ущільнення. Ці джерела допомогли деталізувати формули застосування нормативних актів на практиці.

Проблему співвідношення нормативного та індивідуального розкривають матеріали діловодства. Аналіз конкретної і живої інформації, що вміщується в цій групі джерел, деталізує побутовий пласт реалізації юридичних норм. Залучена до дослідження діловодна документація включає організаційні,

розпорядчі, протокольні, звітні документи, ділову переписку. До таких відносимо документи ЦДАВОУ фондів Р–2 (Рада Народних Комісарів (Раднарком УРСР) Української СРР), Р–3 (Постійне представництво УРСР при уряді СРСР (м. Москва) та фонду Р–331 (Уповноважений Комісії сприяння вченим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР), а також матеріали фонду Р–39 (Уповноважений Укрголовнауки в Одесі (1923–1930 рр.) Державного архіву Одеської області (Держархів Одеської обл.), фондів Р–319 (Дніпропетровський ордена Трудового Червоного прапора гірничий інститут ім. Артема Міністерства вищої освіти і середньої спеціальної освіти УРСР) та Р–416 (Виконавчий комітет Катеринославської (Дніпропетровської) міської ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів) Державного архіву Дніпропетровської області (Держархів Дніпропетровської обл.).

У ході проведення дослідження було вивчено документи Государственного архива Российской Федерации: фондів Р–2238 (Підкомісія з розподілу академічних пайків при Центральній комісії поліпшення побуту вчених при РНК РСФРР), Р–2995 (Ленінградська Комісія з поліпшення побуту вчених (КУБУ) при Раді Народних Комісарів СРСР (1920–1927 рр.), Р–4737 (Комісія сприяння вченим при Раді Народних Комісарів СРСР) та Р–5462 (Центральний комітет професійних спілок працівників освіти, вищої школи та наукових установ).

Із документів ЦДАВО України використано матеріали фонду Р–2 (Рада Народних Комісарів УРСР (Раднарком УРСР) [111–114]. Ці матеріали містять протоколи засідань Ради Народних Комісарів УСРР, розпорядження, постанови її адміністративно-фінансової комісії, листування, клопотання та розпорядження щодо виплати кредитів ВУКСВ з резервного фонду союзного уряду в Москві, відкриття Будинків вчених.

Фонд 3 ЦДАВО України (Постійне представництво УРСР при уряді СРСР (м. Москва) має у своєму арсеналі витяги з протоколів, розпорядження, листування з ЦК РКП(б), Наркоматом фінансів УСРР про розподіл субвенційного фонду на покращення побуту науковців республіки, документи

про звільнення Всеукраїнського комітету сприяння вченим від орендної плати за будинки відпочинку в Криму, про надання коштів на відбудову зруйнованого землетрусом санаторію в Гурзуфі [115–117].

Організаційна діловодна документація визначала порядок діяльності, структуру, компетенцію, завдання, форми та методи виконання управлінських рішень. Науковий підхід до фіксації якомога ширшої джерельної бази та комплексного аналізу і класифікації різних груп виявлених архівних документів дозволяє ґрунтовно та повноцінно розкрити питання створення та функціонування Центральної комісії сприяння вченим у Москві, ВУКСВ та його регіональних організацій, а також діяльність Секцій наукових працівників. Особливу цінність для дослідження у цих фондах представляють положення, протоколи засідань, листування, звіти про роботу уповноважених.

У фонді Р–331 (Уповноваженого Комісії сприяння вченим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР), що знаходиться на зберіганні у Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України в м. Києві, проаналізовано матеріали з організації діяльності ВУКСВ. Постанови ВУЦВК та РНК УСРР, накази Наркомату освіти УСРР, переписка з ЦеКУБУ, протоколи засідань експертних комісій, документи про роботу Центрального бюро Секцій наукових працівників та його регіональних представництв, про організацію Будинків вчених, про постачання науковців продовольством та предметами першої необхідності, про надання їм матеріальної допомоги, відомості про надання продовольчих пайків, заяви науковців на отримання допомоги, договори, доповіді, звіти, відомості, кошториси, переписка тощо. Звіти регіональних відділень ВУКСВ та СНП демонструють результати їх роботи у питання матеріально-побутового забезпечення науковців [118–196].

Протокольна документація представлена в архіві протоколами засідання комісій та стенограмами виступів їх членів. Ці джерела стали основою для вивчення заходів з реалізації положень про надання допомоги вченим. Протоколи засідань фондової, кваліфікаційної, житлової, культурної комісій

вміщують інформацію про механізми і форми допомоги вченим. Інформація, отримана з протоколів засідань цих комісій, допомагає відтворити особливості повсякденного життя науковців, їх проблеми і турботи, з якими вони зверталися до органів влади, та оцінити реакцію останньої.

Репрезентативними за кількістю справ, їх інформаційним наповненням та різноманітністю джерел є фонд Р-4737 (Комісія сприяння вченим при РНК СРСР) Государственного архива Российской Федерации [217–225]. У цих фондах на постійному зберіганні залишені постанови, проекти постанов, протоколи засідань вищих урядових і партійних органів з питань організації діяльності ЦеКУБУ, ВУКСВ, а з 1931 р. – Комісії сприяння вченим. Особливе значення для розкриття теми дослідження мають накази, розпорядження, положення, інструкції про організацію їх діяльності; плани, звіти, доповідні записки, інформаційні повідомлення, договори з різними установами і особами, листування з вищими партійними і державними органами СРСР, РСФРР і УСРР. Фонди вміщують комплекс документів, що стосуються юридичного оформлення діяльності ВУКСВ/КСВ, визначення їх правового статусу, структури, кадрового і матеріального забезпечення. Важливого значення для розуміння особливостей організації діяльності ЦеКУБУ і ВУКСВ набувають протоколи засідань з підготовки положень, звіти про організацію і завдання їх регіональних структур.

Значну групу документів у фонді становлять матеріали з фінансової діяльності ВУКСВ. Сюди віднесемо документи про комплектування його штатів та їх фінансування, циркуляри, кошториси, баланси, доповіді, акти обстеження та планування фінансової діяльності Комітету, документи про діяльність робітничо-будівельного кооперативу, надання матеріальної допомоги та санаторно-курортних путівок науковим працівникам, про будівництво будинків відпочинку.

У ГАРФ нами досліджено матеріали фонду Р-2238 (Підкомісія з розподілу академічних пайків при Центральній комісії поліпшення побуту вчених при РНК РСФРР) [226–229]. Це дало можливість з'ясувати розміри

академічних і сімейних пайків, суть заяв, проблематику переписки професорсько-викладацького складу та наукових співробітників губернських навчальних закладів про надання їм академічних пайків. Значну частину поточної переписки, що відклалася у фондах, складають заяви від наукових працівників. Тут звертає увагу на себе та особливість, що на початку 1920-х рр. заяви писалися від руки, у довільній формі. Починаючи з 1923 р. діловодна документація стала більш регламентованою, а заяви та клопотання писалися на відповідних бланках.

На адресу ВУКСВ/КСВ надходили заяви від науковців з проханням надання їм матеріальної і грошової допомоги, виділення коштів на лікування, відпочинок, поліпшення житлових умов, видання наукових праць. Такі заяви надходили від сімей вчених, від вдів і стосувалися питань призначення пенсій, надання грошової чи матеріальної допомоги. Матеріали ділової переписки ВУКСВ/КСВ з вченими та членами їх родин виявилися досить вагомим історичним джерелом. Вони були використані для відтворення матеріально-побутових умов життя науковців та дали можливість оцінити вплив роботи Комітету і Комісії на їх повсякденне життя.

Значна частина матеріалів, що стали базою нашого дослідження, зберігається у фонді Р–5462 ГАРФ (Центральний комітет професійних спілок працівників освіти, вищої школи та наукових установ) [230–240]. Тут містяться справи з протоколами засідань підкомісії, положеннями і перепискою, у якій вміщується інформація про організацію діяльності ВУКСВ та його регіональних комісій з поліпшення побуту вчених, протоколи засідань експертних комісій при ЦеКУБУ і Центральному бюро Секції наукових працівників, огляди їх діяльності, списки і анкети наукових працівників на отримання академічного пайка, списки вчених зі встановлення наукових розрядів. Вивчення цих документів дало можливість відтворити заходи радянської влади з матеріального забезпечення науковців країни.

Серед використаних у дисертації джерел ГАРФ [241–249] проаналізовано матеріали фонду Р–2995 (Ленінградська Комісія з поліпшення побуту вчених

(КУБУ) при Раді Народних Комісарів СРСР (1920–1927 рр.), у якому розкриваються питання обліку наукових кадрів, містяться інструкції, журнали засідань комісії з надання допомог вченим. Особливо цінний матеріал представляє переписка про видачу академічних пайків, про звільнення науковців від трудової повинності, заяви від членів родини померлих науковців про надання академічного забезпечення. Інформативно насиченими є протоколи засідання Комісії з поліпшення побуту вчених, відділу постачання, журнали Наркомату освіти РСФРР.

Державний архів Одеської області (Держархів Одеської обл.) у фонді Р–39 (Уповноважений Укрголовнауки в Одесі (1923–1930 рр.) сконцентрував протоколи обстежень наукових установ міста, списки штатного складу кафедр Одеських вищих навчальних закладів, інформацію про закордонні відрядження науковців, листування з ВУКСВ та СНП, матеріали про виконавчий та витратний кошторис Уповноваженого Укрголовнауки в м. Одесі [197–209].

Із Державного архіву Дніпропетровської області (Держархів Дніпропетровської обл.) використано матеріали фонду Р–319 «Дніпропетровського ордена Трудового Червоного прапора гірничого інституту ім. Артема Міністерства вищої освіти і середньої спеціальної освіти УРСР». Проаналізовано протоколи вченої ради гірничого інституту, листи, заяви, звернення, виступи професорів, що стосувалися питання вирішення житлових проблем науковців [210]. З фонду Р–416 (Виконавчий комітет Катеринославської (Дніпропетровської) міської ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів) проаналізовано протоколи засідання президії міської ради та звіти про хід житлового будівництва, про перевірки денационалізації домоволодінь, розгляд питань про організацію будівництва кооперативного житла для науковців, циркуляри і розпорядження щодо збільшення пенсій особам, що мають заслуги перед державою [211–216].

Зважаючи на вищенаведене, з'ясовано, що джерельна база дослідження представлена значною кількістю документації, яка осіла в архівах. Найбільшу

проблематичність представляють документи зі статистичною звітністю. Зустрічаються розходження показників при характеристиці однієї й тієї ж ситуації. Такий стан речей можемо пояснити тією обставиною, що статистичний облік у 1920-х рр. здійснювався різними установами, які використовували різні методики обробки даних та різний часовий зріз, що брався за основу, при чому, навіть у джерелах одного й того ж походження.

Окрему групу діловодної документації складає ділова переписка. Вона охоплює переписку між відомствами та окремими інституціями стосовно належності майна, фінансування, матеріально-побутового становища вчених, розгляду їх заяв тощо. До цієї групи відносимо і листи науковців до владних інстанцій, приводом до написання яких ставали обставини соціально-економічного характеру: надання академічних пайків, вирішення житлових проблем. Важливими для даного дослідження стали й такі специфічні джерела, як доповідні записки.

Ще однією групою діловодства є звітна та протокольна документація. У ході дослідження використовувалися річні звіти ВУКСВ та СНП. Залучалися і персональні звіти, що склалися науковцями, наприклад, за результатами закордонних відряджень. Використана у дослідженні протокольна документація представлена журналами, протоколами, стенограмами засідань органів влади та конференцій. Вони вміщують масив інформації про різні аспекти повсякденного життя і побуту науковців, здійснення заходів компетентних органів з поліпшення становища вчених, вирішення їх житлових проблем, організації відпочинку. Прикладами таких документів можуть служити протоколи засідань ВУКСВ, місцевих комісій сприяння ученим, СНП, експертної комісії.

Отже, здійснено аналіз архівних фондів, віднайдено документи і матеріали, які безпосередньо стосувалися питання створення та діяльності Всеукраїнського комітету сприяння вченим та його реорганізації у 1931 р. в Комісію сприяння вченим, встановлено їх завдання та функції, а також конкретні заходи надання цієї допомоги. Шляхом тематичного відбору джерел

формувалися відповідні блоки інформації, на основі яких стало можливим відтворити події, факти, явища. Інформація партійних органів має яскраве ідеологічне забарвлення, носить оціночний характер. Аналіз документальних джерел, створених спеціалізованими органами надання допомоги вченим, дав можливість скласти уявлення про побутові проблеми наукової інтелігенції України 1920-х – 1930-х рр., розкрити суть заходів, що здійснювалися органами влади з організації допомоги науковцям з урахуванням політичних та соціально-економічних особливостей того часу.

Таким чином, джерельна база дисертаційного дослідження репрезентована документами вищих органів влади й управління РСФРР, УСРР, СРСР. У них відображено соціальну політику радянської влади та ставлення держави до наукової інтелігенції. Зважаючи на це, опрацювання документів та матеріалів, що зберігаються в архівах Російської Федерації, значною мірою розширює перспективи нашого дослідження. Застосування наукового підходу до фіксації якомога ширшої джерельної бази та комплексного аналізу і класифікації різних груп виявлених архівних документів дозволило ґрунтовно та повноцінно дослідити особливості організації, завдання та діяльність Всеукраїнського комітету сприяння вченим.

До опублікованих джерел дослідження належать документи й матеріали громадського, державного та партійного походження, які за видовою належністю та походженням можна розподілити на дві основні групи: 1) документальні джерела (законодавчі, актові, діловодні, статистичні); 2) періодична преса. У різні роки було створено збірники документів, у яких вміщено матеріали про особливості організації науки в перші роки радянської влади, звіти про діяльність Комісій допомоги ученим. У цих збірниках відображені основні напрями наукової політики держави у досліджуваний нами період, діяльність комітетів, комісій та відділів РНК РСФРР/СРСР. Залучення до дисертації цих опублікованих документів дозволило встановити особливості створення відповідних органів, через які держава реалізувала свою соціальну політику та надавала допомогу вченим.

Створений Академією наук СРСР збірники документів «Организация науки в первые годы советской власти (1917–1925)» [250] та «Организация советской науки в 1926–1932 гг.» [251] подають матеріал для характеристики загального напряму політики радянської держави щодо науки. Тематика збірників виглядає досить звуженою і стосується, у переважній своїй більшості, основних напрямів державної наукової політики, створення централізованої системи керівництва наукою, перебудови роботи старих наукових установ, становлення державної мережі дослідницьких інститутів тощо.

Цінними для нашого дослідження у цих збірниках є розділи, у яких вміщено матеріали про діяльність органів влади у вирішенні питань створення сприятливих умов для роботи науковців. Тут є листи наукових установ до Раднаркому і Наркомату освіти, декрети уряду і ВЦВК про поліпшення матеріальних умов життя і праці вчених, матеріали, пов'язані з утворенням та діяльністю Центральної та місцевих комісій з поліпшення побуту вчених. Окремий підрозділ зібраних документів демонструє формування радянської системи заохочення до наукової роботи. Сюди віднесено документи про затвердження іменних премій, присвоєння почесних наукових звань тощо.

Використання збірника «Письма во власть. 1917–1927: Заявления, жалобы, доносы, письма в государственные структуры и большевистским вождям» [252–253], виданого у двох книгах, що охоплюють період 1920–1939 рр., дозволило познайомитися та проаналізувати різні форми апеляцій наукової спільноти країни до держави (листи, скарги, доноси тощо). Відібраний нами з цього видання комплекс документів дозволив відстежити характер і динаміку зміни масової свідомості у рамках системи «народ–влада».

Важливими джерелами з теми дослідження є праці партійних і державних діячів щодо питання відносин радянської влади і наукової інтелігенції. Особливе значення у цьому контексті мають твори В. Леніна [16–20] та А. Луначарського [21–23], які формували теоретичну і практично основу соціальної політики більшовиків та їх ставлення до вчених.

За умов побудови соціалістичного суспільства особливого значення набувала пропаганда радянського способу життя. Тому цінним джерелом стосовно цього аспекту нашої праці є періодична преса. Під час опрацювання теми дослідження нами вивчено центральні періодичні видання РСФРР, УСРР, СРСР – газети та журнали. Їх специфічною рисою як джерел є комплексний, системний характер: у них представлено різноманітну за формою інформацію (документальну, поточно-хронологічну, аналітичну, статистичну, особового характеру тощо). Залучена до дослідження періодика дозволила реконструювати соціально-політичний контекст, в якому жили науковці, діяльність ВУКСВ та місцевих комісій сприяння вченим. Крім того, цей вид джерел відрізняється оперативністю.

У системі партійно-радянської журналістики важливе місце належало масовим журналам і виданням журнального типу, які стали «бойовими органами» преси у справі ознайомлення широкої читацької аудиторії з питаннями внутрішньої і зовнішньої політики партійно-державного апарату. Передусім йдеться про партійну періодику, яка виступала формою інформаційного обслуговування організаційно-пропагандистської діяльності партії. Без цього Комуністична партія не мала б ефективного впливу. Партійна періодика розглядалася більшовиками як головна ідеологічна зброя у боротьбі за «радянізацію», зокрема й України, а встановлення жорсткої цензури над нею призвело до збіднення її змісту. Були здійснені кроки щодо забезпечення періодичних видань однотипною, політично перевіреною інформацією.

Постанови ЦК поступово із документів внутрішньопартійного характеру набували загальнодержавного значення. Ця їх функція особливо посилилася у зв'язку з поширенням практики видання спільних постанов ЦК РКП(б) і РНК РСФРР, ЦК КП(б)У і РНК УСРР, а пізніше і союзних. Маємо констатувати, що у досліджуваній період чинними на території України були нормативні акти РСФРР. Основними виданнями, де публікувалися нормативно-розпорядчі документи, що стосувалися предмета нашого дослідження, розміщувалися у «Собрании узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства

РСФСР», «Собрании узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства СССР», а також у «Збірнику законів та розпоряджень робітничо-селянського уряду України» [254–287].

Це були офіційні видання, у яких друкувалися закони та найважливіші підзаконні нормативно-правові акти, що приймалися найвищими органами державної влади РСФРР, УСРР, СРСР, окремі з яких безпосередньо стосувалися створення та діяльності ВУКСВ, заходів із надання допомоги та поліпшення побуту вчених. До них належать декрети та постанови ВЦВК, ВУЦВК, урядів РСФРР, УСРР і СРСР, постанови ВРНГ, постанови і циркуляри народних комісаріатів, уповноважених наркоматів СРСР при Уккранаркомі. Далеко не всі офіційно опубліковані акти радянської влади, включаючи декрети РНК СРСР, були представлені в таких збірниках. У низці випадків їх укладачі істотно редагували вихідні тексти нормативно-правових актів, тому деякі тексти, що увійшли до «Збірників узаконень», відрізняються від архівних оригіналів та від перших офіційних публікацій у газетах.

Важливе значення для розвитку всіх сторін життя радянського суспільства 1920-х рр. мали постанови ЦК РКП(б), ВЦВК і ВУЦВК, які публікувалися в газеті «Известия». Заснована у 1917 р., газета стала друкованим органом Всеросійського ЦВК», де друкувалися всі декрети Раднаркому та інших органів влади. Цінними для нашого дослідження тут стали постанови, що стосувалися проблеми закриття Союзу наукових діячів, підвищення заробітної плати науковцям, утворення Комісії сприяння вченим. Цінним для дослідження матеріалом стали публікації щодо проблеми пенсійного забезпечення, організації будинків відпочинку для науковців [288–293].

Важливим джерелом інформації з теми дослідження є центральна та регіональна газетна періодика. «Вісті ВУЦВК» були всеукраїнською республіканською газетою, на сторінках якої друкувалися матеріали, присвячені діяльності ВУКСВ та його регіональним Комісіям. Також тут знаходили місце матеріали, що висвітлювали процес створення Будинку

вчених у Харкові, його завдання та основні напрями діяльності, створення інтернату для приїжджих науковців при ньому [294–296].

Важливим джерелом соціально історії досліджуваного періоду з діяльності місцевих Комісій поліпшення побуту вчених є регіональна преса. За матеріалами локальної газетної періодики простежуються конкретні заходи відповідних місцевих владних структур з практичної реалізації соціальної політики держави на прикладі окремо взятого регіону. Враховуючи відсутність різноманітності джерельних комплексів, неналежну збереженість місцевих архівів, існуючі в періодиці відомості, що стосуються досліджуваного періоду, можуть бути надзвичайно корисними для відстеження вертикалі управлінських рішень та виконавської дисципліни, оцінки діяльності місцевих Комісій поліпшення побуту вчених, становища науковців та заходів місцевих органів влади з його поліпшення.

У Харкові з жовтня 1923 р. виходила газета «Література, наука, мистецтво» як додаток до газети «Вісті ВУЦВК». У грудні 1923 р. на її сторінках було опубліковано статтю про проблеми і особливості організації Всеукраїнського комітету сприяння вченим, його завдання та основні форми роботи. Тут підкреслюється значна роль ВУКСВ в обліку та реєстрації вчених, налагодженні їх життя і побуту, а також та обставина, що діяльність ВУКСВ була аналогічною діяльності ЦеКУБУ в РСФРР [298, с. 2].

У дослідженні використані матеріали «Пролетарської правди», що була офіційним друкованим органом Київського губернського комітету КП(б)У і губернської профспілкової ради. У 1922 р. на її сторінках публікувалися матеріали, що стосувалися діяльності ВУКСВ, розподілу академічного пайка серед науковців Києва [299–300]. Газета «Зірка» була щоденним друкованим органом Катеринославського губкому КП(б)У, губвиконкому, губернського комнезаму, окрпарткому та окрвиконкому. Тут висвітлювалися питання організації діяльності Катеринославського Будинку вчених, звучала критика на адресу відповідальних органів про запізніле рішення створення такого закладу для потреб наукової інтелігенції міста та регіону [301]. Про відкриття

Харківського Будинку вчених і його керівну роль у діяльності усіх Будинків вчених в Україні писала на своїх сторінках у 1925 р. газета «Народний учитель» [302, с. 4]. Газета Одеського губвиконкому рад та губкому КП(б)У «Известия» публікувала інформацію про відкриття 30 липня 1922 р. будинку відпочинку в Одесі [303, с. 3]. Газета «Коммунист» у досліджуваний період була органом ЦК і Харківського губкому КП(б)У. На її сторінках піднімалися житлові проблеми науковців столиці, пропонувалися шляхи їх вирішення [304]. Оригінальні шляхи вирішення житлових проблем пропонувала і газета «Харьковский пролетарий»: «...відібрати зайву житлову площу, зайняту непманами, людьми вільних професій і вченими, або тими, що мають таку «марку» [305, с. 4].

Тема діяльності Комісії сприяння вченим в СРСР знаходила своє відображення і на сторінках закордонної емігрантської преси. У Парижі в 1925–1935 рр. виходила щоденна російська емігрантська газета «Возрождение» [306–309]. Це видання мало яскраво виражений консервативно-монархічний характер, серед рубрик якого висвітлювалися також питання стану справ в радянській Росії. У цей період на сторінках цього видання вийшла серія статей, що стосувалися заходів радянської влади з організації порятунку науковців країни в 1920-х рр. та діяльності ЦеКУБУ. Про ставлення емігрантської спільноти до таких заходів відслідковується зі статті «Поход против ЦеКУБУ», де дається позитивна оцінка діяльності Комісії, підкреслюється її важлива роль у порятунку вчених на початку 1920-х рр., критикується позиція окремих партійних функціонерів та лояльних до радянської влади професорів, які в кінці 1920-х рр. розпочали наступ на діяльність ЦеКУБУ і закликали до ліквідації Комісії та її структур [307].

Таким чином, досліджена періодична преса є цінним джерельним масивом, залучення якого дозволяє значно збагатити знання з історії соціально-економічних взаємовідносин між РСФРР/СРСР і Українською СРР у 1920-х – 1930-х рр. Проурядова періодика відображала кроки влади щодо здійснення заходів з матеріального та фінансового забезпечення науковців, віддзеркалювала проблеми

їх соціального становища. Подібні джерела хоча і несуть на собі ідеологічний і культурний відбиток часу, підсилюють своїми публікаціями документальну базу наукових досліджень, дають змогу з більшою мірою достовірності розкрити окремі аспекти проблеми.

Отже, залучена до дисертації джерельна база є різнопланова, інформативно насичена, достовірна. Вона представлена різноманітними за походженням опублікованими та неопублікованими матеріалами, періодичними виданнями. Осмислення опрацьованих джерел на засадах новітньої методології дозволяє розкрити обрану для вивчення тему, досягти поставленої мети.

1.3. Теоретико-методологічні основи дослідження

Проблема становища наукової еліти країни в період соціально-економічних та політичних трансформацій 1920-х – 1930-х рр. потребує переосмислення та оновлення історіографічної бази. Вивчення історичного досвіду реалізації соціальної політики держави, безпосереднім учасником якої була наукова інтелігенція, має сьогодні не лише науково-пізнавальне, а й практичне значення.

Важливе значення для наукового дослідження має комплексний підхід до вивчення діяльності державних структур з надання допомоги науковцям. Методологічна основа дисертаційного дослідження базується на принципах і методах наукового пізнання. У ході виконання дослідження використовувалася діалектична концепція розвитку, із якої, як відомо, походять основоположні принципи історичного дослідження: історизм, об'єктивність і системність. За допомогою принципу історизму стало можливим розуміння тенденцій становища наукової інтелігенції на фоні соціально-економічної і політичної трансформацій в країні, а також з'ясувати загальне та особливе у повсякденні вчених в конкретно-історичних умовах і

зв'язках упродовж 1920-х – 1930-х рр., відстежити еволюцію взаємовідносин науковців і радянської влади у досліджуваний період.

Принцип історизму в даній дисертаційній роботі є основоположним. Він також дозволяє розглянути формування партійно-державної політики як процес, який мав свою внутрішню логіку, проаналізувати обставини, в яких приймалися рішення, і їх практичне здійснення.

Найбільшою мірою наблизитися до істини дозволяє принцип об'єктивності. Він дає можливість встановити самі різноманітні, у тому числі і взаємовиключні тенденції суспільного розвитку (демократичну і тоталітарну) у досліджуваний період, орієнтує на творчий пошук балансу інтересів представників нової влади і наукової інтелігенції. На основі принципів наукової об'єктивності у роботі було проаналізовано джерела з урахуванням специфіки їх походження.

Особливе значення ці принципи мають в силу значної ідеологізації означеної в дослідженні теми в минулому. Найбільш оптимальним для вирішення поставлених завдань виявилось поєднання низки спеціальних історичних методів. За допомогою структурно-функціонального методу наукова корпорація була досліджена як система, що складалася із окремих її представників, які мали різні вікові характеристики, були віднесені до різних категорій для отримання академічного та соціального забезпечення. Історико-генетичний метод застосовано для з'ясування найбільш значимих чинників, які вплинули на еволюцію державної політики по відношенню до науковців. Використання цього методу дозволило відстежити причинно-наслідкові зв'язки і закономірності еволюції взаємовідносин радянської влади та «старої» наукової інтелігенції. За допомогою проблемно-хронологічного методу стало можливим відтворити цілісну структуру дослідження та послідовно викласти матеріал. Застосування цього методу сприяло вивченню хронології створення і діяльності Комітету із забезпечення наукової інтелігенції і виокремленню ключових моментів у його діяльності.

Важливе значення для виявлення причинно-наслідкових зв'язків має історико-системний метод, який дозволив не лише охарактеризувати діяльність органів влади із забезпечення наукової інтелігенції, але і на основі її аналізу представити соціально-економічну політику держави стосовно наукових кадрів країни. Перш за все, це стосується впливу ідеологічних установок більшовиків на формування політики, обумовленості суспільно-політичної позиції і мотивації діяльності інтелігенції системою її світоглядних цінностей. Він же дозволив представити інтелігенцію як цілісний соціокультурний феномен, а партійно-державне керівництво, відповідно, як соціально-адміністративний феномен суспільного життя. Завдяки використанню біографічного методу вдалося дослідити долю окремих діячів науки цього періоду. У якості загальнонаукових методів у процесі дослідження застосовувалися аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, індукція, дедукція, системний підхід, які дозволили отримати різнобічну і об'єктивну інформацію з теми дисертації.

Застосування наукового підходу дало можливість фіксації якомога ширшої джерельної бази та комплексного аналізу і класифікації різних груп виявлених архівних документів. Для опрацювання та аналізу значної маси історичної літератури було застосовано міждисциплінарний комплексний підхід до висвітлення поглядів істориків різних періодів на ставлення радянської влади до наукової інтелігенції, заходів з культурного об'єднання науковців, організацію їм соціального забезпечення та матеріальної допомоги. Використання цього підходу дало можливість визначити політичні, соціокультурні чинники, що впливали на формування історіографічного поля та блок проблем з вивчення окресленої теми, показати методологічні підходи та концептуальні зміни, що відбувалися на історіографічному полі теми упродовж останніх майже ста років.

Дисертаційна робота лежить у руслі соціально-економічної історії, яка передбачає вивчення комплексу взаємовідносин суспільства та влади в нерозривній єдності. У ході дослідження авторка спиралася на прийоми і

методи, які були вироблені вітчизняною та зарубіжною історіографією в рамках історії повсякденності, історичної антропології, соціальної історії, економічної історії, біографічної історії, мікроісторії. Дослідницький процес вивчення соціально-економічної історії передбачає об'єднання окремих елементів в єдину систему.

У контексті загальнофілософської точки зору окрему цінність представляють ідеї феноменологічної школи. Для представників цієї течії ключовими були проблеми буття і повсякденних життєвих практик. У їх розумінні побут становив фундаментальну основу реальності. У науковій концепції А. Шютца повсякденність трактується як «сфера людського досвіду, яка характеризується особливою формою сприйняття й осмислення світу, що формується на основі трудової діяльності» [310, с. 316–317].

Застосування у ході дослідження термінологічного принципу створило можливість з'ясувати суть термінів і понять, що використовувалися для характеристики об'єкта дослідження, спонукало до уточнення їх змісту та обсягу. Встановленню значення понять сприяли методи термінологічного аналізу та метод операціоналізації понять.

Поняття «інтелігенція» ніколи не мало однозначного визначення. Сучасні дослідники трактують її як соціальну групу, яка зайнята розумовою працею. У 1980-х рр. серед наукової спільноти СРСР тривали дискусії щодо правильності визначення цього терміну. Бажали застосовувати його ширше, ніж до людей лише розумової праці. Інтелігенцією вважали усіх небайдужих до долі народу, носіїв духовності, гуманності, людей з високим почуттям власної гідності і толерантності. У визначенні терміну «інтелігенція» автор опиралася на соціально-класовий, освітній і культурно-особистісний критерії, які характеризують цей феномен. Представники інтелігенції виконують суспільну функцію духовного виробництва, збереження і поширення його результатів, мають, як правило вищу освіту, усвідомлюють специфічні інтереси своєї соціальної верстви, потреби національно-державного і світового розвитку. Класифікація, тобто виокремлення верств, груп тощо, відображає внутрішню

структуру інтелігенції, яка відповідає сферам професійної діяльності її представників.

При визначенні терміну «наукова інтелігенція» авторка спиралася на освітні і культурно-особистісні критерії, які характеризують цей феномен. Представники наукової інтелігенції виконують суспільну функцію духовного виробництва, збереження і поширення його результатів, мають, як правило, вищу освіту та науковий ступінь, усвідомлюють специфічні інтереси своєї соціальної групи, потреби національно-державного і світового розвитку. Виокремлення наукової інтелігенції, як окремої категорії, відображає її внутрішню структуру, яка відповідає сферам професійної діяльності її представників.

Наукова інтелігенція визначається як особливий прошарок суспільства, зайнятий складною розумовою, висококваліфікованою творчою працею. Дослідники радянського періоду історії особливостями наукової інтелігенції називали її ідеологізованість, індивідуалізм, загострену любов до свободи, потяг до незалежності, підвищене почуття особистої відповідальності, небайдуже ставлення до інших людей [311, с. 237–238].

В основу термінологічного аналізу було покладено кваліфікаційний підхід. У роботі розрізняються поняття «вчений» і «науковий працівник». Під поняттям «вчений» ми розуміємо фізичну особу, яка має вчений ступінь або наукове звання, професійно здійснює наукову або науково-технічну діяльність і отримала визнання науковою спільнотою за досягнуті наукові результати в певній області знань, науки і техніки. Поняття «науковий працівник» (дослідник) розкриваємо не через підрахунок усіх, хто виконував науково-педагогічну або дослідницьку функцію у закладах вищої освіти, наукових установах, а через призму особистої наукової кваліфікації вченого. Таким чином вважаємо, що відмінність ученого від наукового працівника полягає у визнанні його заслуг науковим співтовариством.

Поняття «науковий працівник» використовується у тексті дисертації стосовно осіб, які професійно займаються науковою, науково-технічною,

науково-педагогічною та інноваційною діяльністю. «Наукова діяльність» визначається нами як творча діяльність, спрямована на отримання нових знань і технологій. Сам термін «соціальна політика» у досліджуваній нами період не використовувався. У владних кабінетах, у формулювання нормативних актів, а також істориками того часу вказувалося на окремі конкретні сторони матеріально-побутової сфери життя людей.

У дисертації використовуються і терміни, що безпосередньо стосуються об'єкта дослідження. Термін «ЦеКУБУ» є аббревіатурою використовуваної науковцями скороченої назви Центральної комісії з поліпшення побуту вчених (рос. – Центральной комиссии по улучшению быта ученых (ЦеКУБУ), що діяла при РНК РСФРР і була виконавчим органом радянської влади. Її завданням було визначено створення матеріальних та соціально-побутових умов діяльності для наукової інтелігенції Росії.

Термін «ВУКСВ» є скороченою назвою Всеукраїнського комітету сприяння вченим – напівурядової організації при уряді УСРР, створений у жовтні 1921 р. і був українським аналогом ЦеКУБУ. Головним завданням ВУКСУ визначалося підтримання мінімального життєвого рівня вчених республіки в умовах гострого дефіциту матеріальних ресурсів, що посилювався голодом 1921–1923 рр. Термін «КУБУ» був російськомовним варіантом місцевих Комісії поліпшення побуту вчених, через які ВУКСВ здійснював облік вчених та діячів культури, що потребували матеріальної допомоги, захищали їх матеріальні та юридичні права, забезпечували академічним пайком, одягом, взуттям, ліками, паливом тощо.

«Академічний пайок» – це щомісячна натуральна допомога науковцям, яка видавалася у важкі роки продовольчого дефіциту. Норми академічного пайка були встановлені Центральною комісією з постачання робітників при Наркоматі продовольства РСФРР. З розгулом голоду та погіршенням продовольчого забезпечення в країні, пайок стали видавати і на членів сім'ї науковців. З жовтня 1923 р. натуральний академічний пайок було скасовано і замінено грошовим академічним забезпеченням. Для диференційованого

підходу при його отриманні, науковців було поділено на 5 категорій в залежності від кваліфікації.

Таким чином, дисертаційне дослідження написано в проблемному полі соціально-економічної історії, що визначає пріоритет загальноісторичних методів і підходів. Саме вони забезпечили вирішення конкретних завдань дослідження, інтеграцію їх основних положень і визначають концептуальний апарат. Застосування різних методів і принципів у сукупності забезпечило дисертантці комплексний підхід до дослідження історії створення та діяльності ВУКСВ у 1921–1938 рр. Використані методичні підходи дозволили оцінити ключові характеристики діяльності ВУКСВ, визначити комплексність, наукоцентричність, об'єктивність заявленого дослідження.

Список використаних джерел до розділу 1

1. Коляструк О. Інтелігенція УСРР у 1920-ті роки: повсякденне життя / Відповідальний редактор В. М. Даниленко / Друге видання. Х.: Раритети України, 2015. 404 с.
2. Быстрянский В. А. Пролетариат и наука. Петроград, 1918. 24 с.
3. Быстрянский В.А. Коммунизм и духовная жизнь // Книга и революция. 1920. № 5. С. 14–26.
4. Быстрянский В. А. Революция и литература // Книга и революция. № 6. С. 8–17.
5. Быстрянский В. А. Газета в пролетарском и буржуазном государстве. Петроград, 1921. 36 с.
6. Богданов А. Наука и общественное сознание (Краткий курс идеологической науки в вопросах и ответах) / второе издание. Петроград, 1918. 64 с.
7. Керженцев Г. М. К новой культуре. Петроград, 1921. 44 с.
8. Бейлин А. Е. Подготовка кадров в СССР за 15 лет. М., 1932. 76 с.

9. Бейлин А. Е. Кадры специалистов в СССР. Их формирование и рост. М., 1935. 122 с.
10. Иванов А. Борьба за кадры пролетарских специалистов. М., 1932. 86 с.
11. Волин Б. Интеллигенция советского народа // Под знаменем марксизма. 1938. № 10. С. 66–82.
12. Оснос Ю. Из послеоктябрьской истории интеллигенции // Историк-марксист. 1940. № 8. С. 8–16.
13. Ярославский Е. Об интеллигенции прежде и теперь // Историк-марксист. 1939. № 1. С. 10–22.
14. Самохвалов И. С. Численность и состав научных работников СССР // Социалистическая реконструкция и наука. 1934. № 1. С. 128–144.
15. Калинин М. И. Избранные произведения: в 4-х т. М., 1960.
16. Ленин В.И. Удержат ли большевики государственную власть? Полное собрание сочинений. Т. 34. С. 310–320.
17. Ленин В.И. Как организовать соревнование. Полное собрание сочинений. Т. 35. С. 197–198.
18. Ленин В.И. Декларация прав трудящегося и эксплуатируемого народа. Полное собрание сочинений. Т. 35. С. 221–223.
19. Ленин В. И. Тезисы ко второму конгрессу Коммунистического интернационала. Полное собрание сочинений. М., 1965. Т. 41. С. 158–165.
20. Ленин В.И. О реквизиции теплых вещей для солдат на фронте. Полное собрание сочинений. Изд. 5-е. Т. 54. М.: Изд-во политической литературы, 1965. С. 379–381.
21. Луначарский А.В. Десять лет культурного строительства. М., Л., 1927. 134 с.
22. Луначарский А.В. Народное просвещение в РСФСР // Народное просвещение. 1925. № 78. С. 8–20.
23. Луначарский А.В. О народном образовании. М., 1958. 76 с.
24. Синецкий А.Я. Профессорско-преподавательские кадры высшей школы СССР. М., 1950. 142 с.

25. Полонский В. Очерки литературного движения уходящей эпохи (1917–1927). М., 1928. 142 с.
26. Устрялов М. Под знаком революции. Харбин, 1925. 56 с.
27. Перчик Л. Жилищный вопрос при капитализме и социализме. М.; Л.: Профиздат, 1934. 124 с.
28. Смирнов И.С. Ленин о культуре и культурной революции, Сталинград, 1946. 154 с.
29. Смирнов И.С. Из истории строительства социалистической культуры в первый период Советской власти. М.: Госполитиздат, 1949. 118 с.
30. Ким М.П. Коммунистическая партия – организатор культурной революции в СССР. М.: Просвещение, 1955. 214 с.
31. Карпов Г.Г. О советской культуре и культурной революции в СССР. М.: Мысль, 1954. 127 с.
32. Демидов Н. И. Некоторые вопросы борьбы партии за привлечение литературно-творческих сил на сторону Советской власти (1917–1925 гг.) // Труды кафедры общественных наук МИСИ.: Сборник №28. Выпуск 2. М.: Наука, 1957. С. 48–70.
33. Галкин К. Т. Высшее образование и подготовка научных кадров в СССР. М., 1958. 164 с.
34. Плешакова А. В. Из истории борьбы Коммунистической партии за использование профессорско-преподавательского состава в строительстве советской высшей школы (1918–1920 гг.) // Труды Ленинградского института авиационного приборостроения. Выпуск 25. Ленинград, 1958. 153 с.
35. Кузнецов Ф. Н. О мерах привлечения буржуазных специалистов на службу советской власти // Сборник научных трудов Томского электромеханического института №26 «Тайга». Томск, 1958. 346 с.
36. Романов И. М. В. И. Ленин о роли интеллигенции в первые годы Советской власти // Труды Якутского государственного университета. Серия историческая. Выпуск 14. 1963. С. 28–44.

37. Галкин К. Т. Высшее образование и подготовка научных кадров в СССР. М., 1958. 175 с.
38. Катунцева Н. М. Роль рабочих факультетов в формировании кадров народной интеллигенции. М., 1966. 192 с.
39. Синецкий А. Я. Профессорско-преподавательские кадры высшей школы СССР: Статистическое исследование. М., 1950. 236 с.
40. Украинцев В. В. КПСС – организатор революционного преобразования высшей школы. М., 1963. 298 с.
41. Власов М.Г. Рождение советской интеллигенции. М., 1958. 86 с.
42. Чуткерашвили Е.В. Развитие высшего образования в СССР. М., 1961. 240 с.
43. Чуткерашвили Е.В. Кадры для науки: (Специалисты высшей квалификации в СССР и в капиталистических странах). М., 1968. 360 с.
44. Купайгородская А.П. Высшая школа Ленинграда в первые годы советской власти (1917–1925 гг.). Л., 1984. 197 с.
45. Полеева Н.П. Борьба Коммунистической партии за пролетаризацию советской высшей школы в 1921-1927 гг.: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. М., 1970. 27 с.
46. Гвоздев Б.И. К 50-летию образования Института красной профессуры // Вопросы теории и методов идеологической работы: Сб. ст. Вып. I. М., 1972. С. 38–48.
47. Михайлов Д.А. Подготовка руководящих и теоретических кадров партии в условиях строительства социализма. (1918–1932): Автореф. дис. ... канд. ист. наук. М., 1968. 18 с.
48. Королева Н.А. Опыт КПСС в перевоспитании старой и подготовке новой интеллигенции (1921–1925): Автореф. дис. ... канд. ист. наук. Владимир, 1968. 18 с.
49. Кац Н.Г. Социалистическое перевоспитание старого учительства, 1921–1923 (на материалах Ленинграда и Ленинградской области): Автореф. дис. ... канд. ист. наук. Л., 1980. 17 с.

50. Ким М.П. 40 лет советской культуры. М., 1957. 388 с.
51. Советская интеллигенция: история формирования и роста, 1917–1965 / Под ред. М. П. Кима. М., 1968. 432 с.
52. Советская интеллигенция: Краткий очерк истории (1917–1975) / Колл. авт. В. С. Волков, Ф. З. Ходячий, П.П. Амелин и др. М., 1977. 317 с.
53. Катунцева Н. М. Опыт СССР по подготовке интеллигенции из рабочих и крестьян. М., 1977. 205 с.
54. Бромлей Н. Я. Образ жизни в условиях совершенствования социализма: Опыт историко-сравнительного исследования. М., 1968. 175 с.
55. Иванова Л. В. Формирование советской научной интеллигенции (1917–1927). М.: Наука, 1980. 392 с.
56. Круцко И. Е. Борьба Коммунистической партии за создание кадров советской интеллигенции в первые годы Советской власти (1917–1925 гг.). Ленинград: ЛГУ, 1953. 87 с.
57. Ульяновская В. А. Из истории формирования советской научной интеллигенции (1917–1929). М.: Институт истории АН СССР, 1956. 145 с.
58. Ульяновская В. А. Формирование научной интеллигенции в СССР. 1917–1932 гг. М.: Наука, 1966. 186 с.
59. Слонимский А. Г. А. М. Горький в борьбе за создание советской интеллигенции в годы военной интервенции и гражданской войны. Сталинобад, 1958. 96 с.
60. Федюкин С. А. Привлечение буржуазной технической интеллигенции к социалистическому строительству в СССР. М.: Изд-во ВПШ и АОН при ЦК КПСС. 1960. 116 с.
61. Федюкин С. А. Советская власть и буржуазные специалисты. М.: Мысль, 1965. 167 с.
62. Генкина Э. Б. О ленинских методах вовлечения интеллигенции в социалистическое строительство (Из опыта государственной деятельности В.И. Ленина в 1921–1922 гг.) // Вопросы истории. 1964. № 4. С. 8–22.

63. Королева Н. А. Работа партии по вовлечению дореволюционной интеллигенции в строительство социализма // Из истории выполнения второй программы партии в области культурного строительства. М.: Мысль, 1968. С. 34–77.
64. Запоров И. П. Создание и деятельность Центральной комиссии по улучшению быта ученых (1919–1925 гг.): Автореф. дис. ... канд. ист. наук. Москва, 1972. 20 с.
65. Сафразьян Н. Л. Борьба КПСС за строительство советской высшей школы в 1921–1927 гг.: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. М., 1964. 18 с.
66. Чанбарисов Ш. Х. Формирование советской университетской системы (1917–1938 гг.). Уфа: Башкирское книжное издательство, 1973. 472 с.
67. Журавлев С. В. Иностранцы в Советской России в 1920-е–1930-е гг. Источники и методы социально-исторического исследования: Дис. на соиск. учен. степ. докт. ист. наук. М., 2000. С. 36–37.
68. Галин С. А. Исторический опыт культурного строительства в первые годы Советской власти (1917–1925). М., 1990. 142 с.
69. Квакин А. В. Идеино-политическая дифференциация российской интеллигенции в период НЭПа, 1921–1927 гг. Саратов, 1991. 176 с.
70. Куманев В. А. 30-е годы в судьбах отечественной интеллигенции. М., 1991. 295 с.
71. Даниленко В. М. Сталінізм на Україні 20–30-ті роки / В. М. Даниленко, Г. В. Касьянов, С. В. Кульчицький. К.: Либідь, 1992. 340 с.
72. Касьянов Г. Українська інтелігенція 1920-х – 30-х років: соціальний портрет та історична доля. К.: Едмонтон, 1992. 174 с.
73. Нариси історії української інтелігенції (перша половина ХХ ст.): у 3-х книгах / [за ред. Ю. О. Курносова]. К., 1994. Кн. 2. 172 с.
74. Коляструк О. До історії Одеського відділення Всеукраїнського комітету сприяння вченим (за документами ЦДАВО України) // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: збірник статей. 2005. Випуск 9. С. 187–199.

75. Коляструк О. А. Діяльність Всеукраїнського комітету сприяння вченим у 20-ті рр. ХХ ст. // Інтелігенція і влада. 2008. Випуск 13. С. 97–111.
76. Коляструк О. А. Повсякденне життя інтелігенції УСРР в 1920-ті роки як об'єкт історичного дослідження // Історична пам'ять. 2012. №28. С. 160–165.
77. Коляструк О. Інтелігенція УСРР у 1920-ті роки: повсякденне життя / Відповідальний редактор В.М. Даниленко / Друге видання. Х.: Раритети України, 2015. 404 с.
78. Коляструк О. Більшовицька «пайкова дресура» як метод упокорення інтелігенції у перші роки радянської влади. Україна модерна: міжнародний інтелектуальний часопис. 2015. 20 червня. URL:: <https://uamoderna.com/md/kolyastruk-soviet-intelligentsia>.
79. Бонь О. Діяльність Всеукраїнського комітету сприяння вченим у Києві в 1920-х рр.: соціальний контроль // Київські історичні студії: науковий журнал. 2017. № 1(14). С. 88–94.
80. Білокінь С. Київська вчена корпорація (20–50-ті рр. ХХ ст.) // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: збірник статей. К.: Наукова думка, 2008. Вип. 14. С. 288–305.
81. Ткаченко В. В. Питання матеріально-побутового забезпечення українських учених у міжвоєнний період (1921–1939 рр.) // Український історичний журнал. 2008. № 6 (463). Листопад–грудень. С. 125–134.
82. Шейко В.М. Роль Всеукраїнського комітету сприяння вченим у збереженні наукової інтелігенції у першій половині 20-х років ХХ ст. Культура України. 2020. Випуск 69. С. 81–105.
83. Шарпаций В.Г. Становлення системи пенсійного забезпечення в УСРР (1919–1929) // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Історія. 2010. Вип. 17. С. 16–21.
84. Решетова Н. А. Интеллигенция Дона и революция: Автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.01. Ростов-на-Дону, 1996. 20 с.

85. Решетова Н. А. Интеллигенция Дона и революция (1917 – первая половина 1920-х гг.). М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 1998. 240 с.
86. Шальнев Е. В. Проблема денежного обеспечения научных работников Советского государства в 1920–1930-х гг. // Известия ПГПУ им. В.Г. Белинского. 2011. № 23. С. 617–621.
87. Осокина Е.А. Иерархия потребления. О жизни людей в условиях сталинского снабжения. 1928–1935 гг. М.: Изд-во МГОУ, 1993. 400 с.
88. Осокина Е.А. За фасадом «сталинского изобилия»: Распределение и рынок в снабжении населения в годы индустриализации. 1927–1941. М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 1999. 271 с., илл.
89. Меерович М. Г. Власть и жилище (жилищная политика в СССР в 1917–1940 годах). Вестник Евразии. 2003. С. 5–66.
90. Меерович М. Г. Социально-культурные основы осуществления государственной жилищной политики в РСФСР (1917–1941 гг.): Автореф. дис. ... д-ра ист. наук. Иркутск, 2004. 40 с.
91. Меерович М. Г. Наказание жилищем: жилищная политика в СССР как средство управления людьми (1917–1937 годы). М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН); Фонд Первого Президента России Б. Н. Ельцина, 2008. 303 с.
92. Посадсков А. Л. Комиссия содействия ученым при Совнаркоме СССР как инструмент управления советским научным сообществом в 1931–1937 годах // Научный диалог. 2019. № 9. С. 407–421.
93. Посадсков А. Л. Советская научная элита 1930-х годов под патронатом Комиссии содействия ученым при Совнаркоме СССР: быт, охрана здоровья, международные книжные связи (1934–1937) // Научный диалог. 2019. № 11. С. 433–443.
94. Пушкарева Н. Когда зарплаты были большими: материальное поощрение советских ученых в 1921–1953 гг. // Российская история. 2016. № 6. С. 69–82.

95. Хабибрахманова О. А. Деятельность комиссии по оказанию помощи ученым Татарстана в 1920-е – 1930-е гг.: Автореф. дис...канд. ист. наук: 07.00.02. Казань, 2006. 20 с.
96. Хабибрахманова О. А. Государственная система ранжирования научной интеллигенции Татарстана посредством социального обеспечения в 1920 – 1930-е годы // История России и Татарстана: итоги и перспективы энциклопедических исследований. Казань, 2010. Вып. 2. С. 157–172.
97. Хабибрахманова О. А. Проблемы социального обеспечения научной интеллигенции в начале 1920-х гг. // Известия Самарского научного центра Российской академии наук. 2010. Т. 12. № 2. С. 124–128.
98. Хабибрахманова О. А. Научная интеллигенция 20–30-х годов XX века: изменение состава, трансформация идентичности // Ученые записки Казанского государственного университета. 2010. Том 152. Кн. 3. Ч. 2. С. 122–129.
99. Хабибрахманова О. А. Политика советской власти по социальному обеспечению научной интеллигенции Татарстана в 1920–1930-е гг. // Вестник Вятского государственного университета. 2017. С. 36–38.
100. Crowther J.G. Science in Soviet Russia. London: Williams & Norgate, 1930. 128 p.
101. Crowther J.G. Soviet science. London: Kegan Paul, Trubner and Co, 1936. 394 p.
102. Bernal J.D. The social function of science. L.: George Routledge & Sons Ltd, 1939. P. 337 p.
103. Graham Loren R., Dezhina Irina. Science in the New Russia: Crisis, Aid, Reform. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 2008. 192 p.
104. Graham Loren R. Science in Russia and the Soviet Union: A short History. Cambridge: Cambridge University Press, 1993. 321 p.
105. Dunham V.S. In Stalin's time. Middleclass values in Soviet Fiction. Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1976. 283 p.

106. Matthews M. Privilege in the Soviet Union: A Study of Elite Life-Styles under Communism. London: George Allen & Unwin, 1978. 196 p.
107. Метьюз М. Становление системы привилегий в Советском государстве // Вопросы истории. 1992. № 2–3. С. 45–61.
108. Фицпатрик Ш. Повседневный сталинизм. Социальная история Советской России в 30-е годы: город. М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН); Фонд Первого Президента России Б. Н. Ельцина, 2008. 336 с.
109. Лукашук А. Прыгоды АРА ў Беларусі. Прага, 2005. 500 с.
110. Шевчук И. И. Обеспечение деятельности научной интеллигенции Беларуси в первой половине 1920-х годов: создание Комиссии по улучшению быта ученых. Интеллигенция и мир. 2017. № 1. С. 68–84.
111. Справа по розгляду клопотання Всеукраїнського комітету сприяння вченим про виплату кредитів // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 2 («Рада Народних Комісарів УРСР (Раднарком УРСР). Оп. 4. Спр. 724. 144 арк.
112. Справа про клопотання Комітету сприяння вченим про надання йому коштів на відкриття будинку вчених в м. Києві /// Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 2 («Рада Народних Комісарів УРСР (Раднарком УРСР). Оп. 4. Спр. 725. 116 арк.
113. Справа по розгляду клопотання Всеукраїнського комітету сприяння вченим про закріплення за ним приміщення «ділового клубу» для організації «Будинку вчених» // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 2 («Рада Народних Комісарів УРСР (Раднарком УРСР). Оп. 5. Спр. 539. 19 арк.
114. Справа по розгляду клопотання Всеукраїнського комітету сприяння ученим про закріплення за ним приміщення «ділового клубу» для організації Будинку вчених // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 2 («Рада Народних Комісарів УРСР (Раднарком УРСР). Оп. 5. Спр. 612. 187 арк.

115. Листування з ЦК РКП(б), Наркомфіном УСРР про розподіл субвенційного фонду на покращення побуту вчителів, агрономічного та лікарського персоналу України // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 3 («Постійне представництво УРСР при уряді СРСР (м. Москва)»). Оп. 1. Спр. 2072. 10 арк.

116. Документи про звільнення Всеукраїнського комітету сприяння вченим від орендної плати за будинок відпочинку «Буюрнус» біля Гурзуфу (витяги з протоколів, листування) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 3 («Постійне представництво УРСР при уряді СРСР (м. Москва)»). Оп. 1. Спр. 4519. 11 арк.

117. Документи про надання коштів на відбудову будинку відпочинку Всеукраїнського комітету сприяння вченим при РНК УСРР в Гурзуфі (витяги з протоколів, листування) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 3 («Постійне представництво УРСР при уряді СРСР (м. Москва)»). Оп. 1. Спр. 5210. 116 арк.

118. Протоколи засідання комісії з поліпшення побуту вчених при ВУКСУ і матеріали до них // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 1. 118 арк.

119. Протоколи засідання експертної комісії з кваліфікації наукових працівників при Наркоматі освіти УСРР і матеріали до них // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 2. 98 арк.

120. Документи про забезпечення науковців УСРР продовольчими пайками // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 6. 390 арк.

121. Документи про надання продовольчих пайків, забезпечення житлом, взуттям і одягом науковців УСРР (довідні записки, заяви, відомості, довідки, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 7. 413 арк.

122. Документи про забезпечення продовольчими пайками та особовий склад наукових працівників УСРР (протоколи, акти, відомості, анкети, автобіографії, списки, заяви, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 11. 317 арк.

123. Документи про необхідність поліпшення матеріального становища викладацького складу м. Харкова (циркуляри, доповіді, відомості, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 15. 69 арк.

124. Документи про обстеження житлово-побутового і матеріального становища наукових працівників м. Харкова (протоколи, акт, відомості, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 16. 357 арк.

125. Документи про оздоровлення на курортах та санаторіях м. Севастополя наукових працівників УСРР (інструкція, звіт, доповіді, відомості, довідки, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 20. 118 арк.

126. Декрети і постанови ВУЦВК і РНК УСРР та матеріали до них // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України.

Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 22. 166 арк.

127. Накази Наркомату освіти УСРР // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 24. 20 арк.

128. Документи про постачання продовольством, одягом і взуттям наукових працівників м. Катеринослава (протоколи, доповідні записки, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 33. 98 арк.

129. Документи про постачання продовольством, одягом і взуттям наукових працівників м. Одеси (протоколи, доповідні записки, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 35. 129 арк.

130. Документи про постачання продовольством, одягом і взуттям наукових працівників Харківської губернії (протоколи, доповідні записки, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 36. 301 арк.

131. Документи про постачання продовольством, одягом і взуттям наукових працівників м. Харкова (протоколи, доповідні записки, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 37. 109 арк.

132. Відомості про надання продовольчих пайків науковим працівникам м. Харкова за січень-червень 1922 р. // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії

сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 41. 394 арк.

133. Переписка з ЦеКУБУ про забезпечення продовольчими пайками, одягом і взуттям наукових працівників УСРР. Списки наукових працівників і діячів мистецтв УСРР на 1 серпня 1923 р. // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 42. 174 арк.

134. Документи про забезпечення житлом науковців УСРР (постанови, плани, доповіді, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 46. 176 арк.

135. Документи про поліпшення житлово-побутових умов наукових працівників УСРР (накази, доповіді, списки, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 47. 142 арк.

136. Документи про поліпшення житлово-побутових умов наукових працівників м. Одеси (накази, доповіді, списки, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 52. 56 арк.

137. Протоколи засідань бюро ВУКСУ і матеріали до них // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 63. 242 арк.

138. Звіт про роботу ВУКСУ за 1923 р. // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії

сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 68. 30 арк.

139. Звіт про роботу ВУКСВ за 1923/24 р. // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 69. 11 арк.

140. Документи про роботу ВУКСВ (звіти. Циркуляри, протоколи. Переписка). Положення про ВУКСУ // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 70. 216 арк.

141. Документи про планування роботи ЦеКУБУ (плани, протоколи, доповідні записки, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 141. 87 арк.

142. Документи про обстеження роботи Центрального бюро секції наукових працівників при союзі «Робос» (накази, протоколи, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 143. 45 арк.

143. Документи про роботу Секції наукових працівників Донецького губвідділу спілки «Робос» (план, звіт, протоколи, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 144. 74 арк.

144. Документи про роботу Секції наукових працівників Катеринославського губвідділу спілки «Робос» (план, звіт, протоколи, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331

(«Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 145. 188 арк.

145. Документи про роботу Секції наукових працівників Луганського міського відділу спілки «Роботпрос» (план, звіт, протоколи, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 151. 27 арк.

146. Документи про роботу Секції наукових працівників Одеського губвідділу спілки «Робос» (план, звіт, протоколи, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 154. 70 арк.

147. Документи про роботу Секції наукових працівників Одеського губвідділу спілки «Робос» (план, звіт, протоколи, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 155. 124 арк.

148. Документи про роботу Секції наукових працівників Харківського губерньського відділу спілки «Робос» (план, звіт, протоколи, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 159. 307 арк.

149. Документи про роботу Секції наукових працівників Харківського губерньського відділу спілки «Робос» (план, звіт, протоколи, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 160. 181 арк.

150. Документи про оздоровлення наукових працівників УСРР в санаторіях і будинках відпочинку (довідні записки, договори, списки, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України.

Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 176. 280 арк.

151. Постанови ВУЦВК і РНК УСРР та матеріали до них // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 181. 65 арк.

152. Звіт ВУКСУ за жовтень 1925 р. – лютий 1927 р. // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 187. 189 арк.

153. Звіт про роботу Секції наукових працівників Київського окружного комітету // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 188. 112 арк.

154. Документи про відкриття Будинку вчених в м. Харкові (протоколи, акти, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 195. 47 арк.

155. Звіт про роботу ВУКСУ за 1926/27 р. // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 254. 12 арк.

156. Звіт про роботу ВУКСУ за 1926/27 р. // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 255. 57 арк.

157. Звіт про роботу Секції наукових працівників Вінницького окружного відділу спілки «Робос» за січень-червень 1926 р. і матеріали до нього // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України.

- Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 256. 28 арк.
158. Документи про роботу ВУКСВ (інструкція, відомості, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 260. 14 арк.
159. Документи про роботу секції наукових працівників Київського окружного відділу спілки «Робос» (звіт, протоколи, доповіді, відомості, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 262. 225 арк.
160. Документи про роботу секції наукових працівників Одеського окружного відділу спілки «Робос» (звіти, протоколи, доповіді, відомості, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 263. 31 арк.
161. Документи про забезпечення житлом наукових працівників м. Харкова (доповіді, заяви, посвідчення, довідки, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 270. 81 арк.
162. Кошторис ВУКСВ на 1926/27 р. і пояснювальна записка до нього // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 277. 80 арк.
163. Баланс Центрального домоуправління ВУКСУ за жовтень 1926 р. – березень 1927 р. і матеріали до них // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 278. 126 арк.

164. Документи про планування фінансової діяльності ВУКСВ (кошториси, відомості, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 279. 224 арк.

165. План роботи Одеського Будинку вчених на 1927/28 р. // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 300. 20 арк.

166. Документи про організацію Будинку вчених у Харкові (проект постанови, статут, договір, акт, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 301. 39 арк.

167. Звіти про фінансову діяльність ВУКСВ за 1927/28 р. // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 313. 218 арк.

168. Документи про надання матеріальної допомоги діячам мистецтв УСРР (постанови, доповіді, заяви, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 319. 98 арк.

169. Документи про надання матеріальної допомоги працівникам освіти УСРР (постанови, доповіді, заяви, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 321. 119 арк.

170. Протоколи засідання правління Харківського Будинку вчених і матеріали до них // Центральний державний архів вищих органів влади і

управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 335. 283 арк.

171. Документи про діяльність Харківського робітничо-будівельного кооперативу «Науковий працівник» (кошторис, доповіді, відомості, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 339. 66 арк.

172. Документи про реконструкцію Одеського Будинку вчених (протоколи, статут, доповіді, відомості, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 347. 118 арк.

173. Звіт про роботу Центрального бюро секції наукових працівників спілки «Робос» за 1929/30 р. // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 367. 9 арк.

174. Документи про фінансове планування ВУКСВ (кошториси, доповіді, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 382. 145 арк.

175. Документи про призначення пенсії науковим працівникам УСРР (інструкція, протоколи, доповіді, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 404. 317 арк.

176. Кошторис ВУКСВ на 1930/31 р. та матеріали до нього // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331

(«Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 416. 34 арк.

177. Документи про роботу Вінницької обласної КСУ (протоколи, доповіді, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 467. 42 арк.

178. Документи про роботу Дніпропетровської обласної КСУ (протоколи, доповіді, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 468. 17 арк.

179. Документи про роботу Одеської обласної Комісії сприяння вченим (протоколи, доповіді, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 471. 47 арк.

180. Документи про роботу Харківської обласної Комісії сприяння вченим (протоколи, доповіді, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 472. 34 арк.

181. Документи про комплектування штатів ВУКСУ (довіді, штати, посвідчення, заяви, списки, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 476. 30 арк.

182. Документи про організацію відпочинку науковців, зареєстрованих у ВУКСУ (постанови, доповіді, відомості, заяви, списки, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України.

Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 491. 87 арк.

183. Документи про будівництво будинку відпочинку в м. Гурзуфі (план, відомості, заявки, списки, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 498. 117 арк.

184. Документи про фінансову діяльність ВУКСУ (кошториси, баланс, доповіді, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 505. 112 арк.

185. Накази УКСУ СРСР при РНК УСРР // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 533. 82 арк.

186. Документи про ліквідацію обласних КСУ (протоколи, звіти, доповіді, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 536. 74 арк.

187. Звіт про роботу Одеського Будинку вчених за 1935 р. і переписка з цього питання // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 555. 12 арк.

188. Документи про надання санаторно-курортних путівок науковим працівникам УСРР (довіді, договори, відомості, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 557. 72 арк.

189. Звіт про роботу УКСУ СРСР при РНК УСРР за 1936 р. // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 596. 27 арк.
190. Документи про сприяння науково-дослідній роботі вчених України (заяви, відомості, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 607. 104 арк.
191. Звіт про роботу УКСУ СРСР при РНК УСРР за січень-червень 1937 р. // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 661. 12 арк.
192. Документи про планування фінансової діяльності УКСУ СРСР при РНК УСРР (циркуляри, акти, відомості, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 650. 267 арк.
193. Справа про відрядження наукових співробітників УСРР і переписка з цього питання // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 668. 14 арк. (вересень – грудень 1937 р.).
194. Документи про ознайомлення з діяльністю наукових працівників УСРР (наукові роботи, відомості, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 669. 104 арк.
195. Переписка з Київським будинком відпочинку вчених України, про фінансування будівельних і ремонтних робіт. Положення про Київський

будинок відпочинку вчених України // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 719. 41 арк.

196. Проект кошторису Української Комісії сприяння вченим на 1938 р. // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 733. 90 арк.

197. Протоколи обстеження та список наукових робітників науково-дослідних кафедр в Одесі за 1921 р. // Державний архів Одеської області. Ф. Р–39 («Уповноважений Укрголовнауки в Одесі (1923–1930 рр.)). Оп. 1. Спр. 38. 121 арк.

198. Список штатного складу науково-дослідних кафедр та листування відносно їх наукових командировок за кордон за 1926 р. // Державний архів Одеської області. Ф. Р–39 («Уповноважений Укрголовнауки в Одесі (1923–1930 рр.)). Оп. 1. Спр. 43. 55 арк.

199. Листування з питань аспірантів та наукових робітників // Державний архів Одеської області. Ф. Р–39 («Уповноважений Укрголовнауки в Одесі (1923–1930 рр.)). Оп. 1. Спр. 56. 241 арк.

200. Анкета про склад наукових робітників Одеського державного археологічного музею. Список наукового складу та аспірантів Одеського історико-археологічного музею. Відчит про діяльність науково-дослідної установи Одеського державного історико-археологічного музею // Державний архів Одеської області. Ф. Р–39 («Уповноважений Укрголовнауки в Одесі (1923–1930 рр.)). Оп. 1. Спр. 62. 29 арк.

201. Відгуки та рецензії на роботу наукових робітників // Державний архів Одеської області. Ф. Р–39 («Уповноважений Укрголовнауки в Одесі (1923–1930 рр.)). Оп. 1. Спр. 71. 61 арк.

202. Обстеження наукових установ за 1928-29 р. // Державний архів Одеської області. Ф. Р-39 («Уповноважений Укрголовнауки в Одесі (1923–1930 рр.)»). Оп. 1. Спр. 76. 21 арк.
203. Анкета про зв'язок Одеських наукових установ з виробництвом та культурним будівництвом. Заяви наукових співробітників та листування з різними установами // Державний архів Одеської області. Ф. Р-39 («Уповноважений Укрголовнауки в Одесі (1923–1930 рр.)»). Оп. 1. Спр. 83. 80 арк.
204. Список особового складу одеських науково-дослідних установ. Відомості про наукових робітників Одеського державного художнього музею // Державний архів Одеської області. Ф. Р-39 («Уповноважений Укрголовнауки в Одесі (1923–1930 рр.)»). Оп. 1. Спр. 85. 38 арк.
205. Список друкованих праць та рецензій на них // Державний архів Одеської області. Ф. Р-39 («Уповноважений Укрголовнауки в Одесі (1923–1930 рр.)»). Оп. 1. Спр. 87. 49 арк.
206. Листування з Уповноваженим Укрголовнауки // Державний архів Одеської області. Ф. Р-39 («Уповноважений Укрголовнауки в Одесі (1923–1930 рр.)»). Оп. 1. Спр. 88. 15 арк.
207. Виконавчий кошторис та звіт бюджету Уповноваженого Укрголовнауки за 1926 р. // Державний архів Одеської області. Ф. Р-39 («Уповноважений Укрголовнауки в Одесі (1923–1930 рр.)»). Оп. 1. Спр. 267. 76 арк.
208. Витратний кошторис Уповноваженого Укрголовнауки за 1926-27 р., частина 1 // Державний архів Одеської області. Ф. Р-39 («Уповноважений Укрголовнауки в Одесі (1923–1930 рр.)»). Оп. 1. Спр. 268. 199 арк.
209. Витратний кошторис Уповноваженого Укрголовнауки за 1926–27 р., частина 2 // Державний архів Одеської області. Ф. Р-39 («Уповноважений Укрголовнауки в Одесі (1923–1930 рр.)»). Оп. 1. Спр. 269. 188 арк.
210. Протоколи № 1–27 засідань правління інституту // Державний архів Дніпропетровської області. Ф. 319 («Дніпропетровський ордена Трудового

Червоного прапора гірничий інститут ім. Артема Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти УСРР»). Оп. 1. Спр. 1. 116 арк.

211. Циркуляр Ради Народних Комісарів про забезпечення житловою площею командного складу Червоної Армії, виписка з протоколу засідання центрального райпарткому про роботу трамвайного господарства, переписка з різними організаціями про житлове будівництво та інших питаннях, переписка з різними організаціями про житлове будівництво та інших питаннях // Державний архів Дніпропетровської області. Ф. 416 («Виконавчий комітет Катеринославської (Дніпропетровської) міської ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів»). Оп. 1. Спр. 15. 389 арк.

212. Виписки з протоколів засідань фракції президії міської ради XII скликання про реорганізацію міліції, про житлове будівництво, про робітниче постачання, про перевірку правильності денационалізації домоволодінь та з інших господарських питань // Державний архів Дніпропетровської області. Ф. 416 («Виконавчий комітет Катеринославської (Дніпропетровської) міської ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів»). Оп. 1. Спр. 40. 247 арк.

213. Постанови ВУЦВК і РНК УСРР, виписки з протоколів засідань комітету допомоги інвалідам війни і демобілізованим червоноармійцям, про збільшення пенсій особам, що мають заслуги перед республікою, положення про комітет допомоги червоноармійцям, інвалідам війни та їх сім'ям та з інших питань // Державний архів Дніпропетровської області. Ф. 416 («Виконавчий комітет Катеринославської (Дніпропетровської) міської ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів»). Оп. 1. Спр. 50. 138 арк.

214. Постанови і протоколи засідання міськвиконкому про економію електроенергії, обов'язкове початкове навчання, житлове будівництво і про міський бюджет // Державний архів Дніпропетровської області. Ф. 416 («Виконавчий комітет Катеринославської (Дніпропетровської) міської ради

робітничих, селянських і червоноармійських депутатів»). Оп. 1. Спр. 53. 28 арк.

215. Постанови, виписки із протоколів засідання президії міської ради, переписка з різними установами про міський бюджет на 1931 р., весняну і осінню посівну кампанію, житлово-комунальне будівництво // Державний архів Дніпропетровської області. Ф. 416 («Виконавчий комітет Катеринославської (Дніпропетровської) міської ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів»). Оп. 1. Спр. 54. 443 арк.

216. Постанови РНК і ЦВК СРСР, міськвиконкому про роботу транспорту і районної кооперації, протоколи засідань пленуму міськради про політико-масову роботу на селі, про розвиток житлового і комунального будівництва та з інших питань // Державний архів Дніпропетровської області. Ф. 416 («Виконавчий комітет Катеринославської (Дніпропетровської) міської ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів»). Оп. 1. Спр. 83. 359 арк.

217. Положення про ЦеКУБУ і про порядок розподілу фонду кошторисних академічних пайків, доповідь про діяльність ЦеКУБУ за листопад 1921 – вересень 1922 р., списки вищих навчальних закладів і переписка з Народним комісаріатом освіти РСФРР про забезпечення вчених грошовою допомогою і продовольчими пайками // Государственный архив Российской Федерации. Ф. Р-4737 («Комісія сприяння вченим при РНК СРСР»). Оп. 1. Спр. 7. 119 арк.

218. Протоколи нарад представників місцевих комісій поліпшення побуту вчених (КУБУ) за 9–11 жовтня 1922 р. // Государственный архив Российской Федерации. Ф. Р-4737 («Комісія сприяння вченим при РНК СРСР»). Оп. 1. Спр. 34. 126 арк.

219. Звіт про організацію і завдання ЦЕКУБУ і її місцевих органів за другу половину 1922 р. і доповнення до звіту // Государственный архив Российской Федерации. Ф. Р-4737 («Комісія сприяння вченим при РНК СРСР»). Оп. 1. Спр. 41. 154 арк.

220. Переписка з фінансовим комітетом Раднаркому СРСР та рахунково-бюджетним управлінням Народного комісаріату фінансів СРСР, комісіями з поліпшення побуту вчених лікарів та іншими установами про видачу грошового академічного забезпечення науковим співробітникам // Государственный архив Российской Федерации. Ф. Р-4737 («Комісія сприяння вченим при РНК СРСР»). Оп. 1. Спр. 83. 134 арк.
221. Кошториси і пояснююча записка до кошторисів прибутків і витрат ЦЕКУБУ і її установ – Будинку вчених, гуртожитку для пристарілих вчених і шести санаторіїв на 1924–1925 рр. // Государственный архив Российской Федерации. Ф. Р-4737 («Комісія сприяння вченим при РНК СРСР»). Оп. 1. Спр. 132. 242 арк.
222. Переписка з Раднаркомом РСФРР про фонди академічного забезпечення наукових працівників, про поліпшення житлових умов вчених і довідка про роботу ЦЕКУБУ. 1928 р. // Государственный архив Российской Федерации. Ф. Р-4737 («Комісія сприяння вченим при РНК СРСР»). Оп. 1. Спр. 168. 326 арк.
223. Матеріали V пленуму Центрального бюро Секції наукових працівників. // Государственный архив Российской Федерации. Ф. Р-4737 («Комісія сприяння вченим при РНК СРСР»). Оп. 1. Спр. 182. 168 арк.
224. Матеріали засідань Комісії сприяння вченим при РНК СРСР // Государственный архив Российской Федерации. Ф. Р-4737 («Комісія сприяння вченим при РНК СРСР»). Оп. 1. Спр. 355. 247 арк.
225. Документи про сприяння науково-дослідній роботі вчених СРСР (заяви, відомості, переписка) // Государственный архив Российской Федерации. Ф. Р-4737 («Комісія сприяння вченим при РНК СРСР»). Оп. 1. Спр. 394. 104 арк.
226. Відомості про розміри академічних і сімейних пайків. 1920 р. // Государственный архив Российской Федерации. Ф. 2238 («Підкомісія з розподілу академічних пайків при Центральній комісії поліпшення побуту вчених при РНК РСФРР»). Оп. 1. Спр. 11. 86 арк.

227. Заяви і переписка професорсько-викладацького складу і наукових співробітників різних навчальних закладів країни про надання їм академічного пайка. 1921 // Государственный архив Российской Федерации. Ф. 2238 («Підкомісія з розподілу академічних пайків при Центральній комісії поліпшення побуту вчених при РНК РСФРР»). Оп. 1. Спр. 13. 167 арк.
228. Переписка професорсько-викладацького складу наукових працівників губернських навчальних закладів про надання їм академічних пайків // Государственный архив Российской Федерации. Ф. 2238 («Підкомісія з розподілу академічних пайків при Центральній комісії поліпшення побуту вчених при РНК РСФРР»). Оп. 1. Спр. 14. 183 арк.
229. Анкети професорсько-викладацького складу співробітників Кримського університету на надання їм академічних пайків // Государственный архив Российской Федерации. Ф. 2238 («Підкомісія з розподілу академічних пайків при Центральній комісії поліпшення побуту вчених при РНК РСФРР»). Оп. 1. Спр. 333. 84 арк.
230. Друга Всеросійська нарада комуністів-працівників освіти // Государственный архив Российской Федерации. Ф. 5462 («Центральний комітет професійних спілок працівників освіти, вищої школи та наукових установ»). Оп. 1. Спр. 23. 34 арк.
231. Голова правління Союзу А.М. Ясинський // Государственный архив Российской Федерации. Ф. 5462 («Центральний комітет професійних спілок працівників освіти, вищої школи та наукових установ»). Оп. 3. Спр. 124. 56 арк.
232. Протоколи засідань підкомісії, положення і переписка про поліпшення побуту вчених. Список і анкети наукових працівників на отримання академічного пайка // Государственный архив Российской Федерации. Ф. 5462 («Центральний комітет професійних спілок працівників освіти, вищої школи та наукових установ»). Оп. 3. Спр. 126. 124 арк.
233. Протоколи засідання правління ЦБ СНП // Государственный архив Российской Федерации. Ф. 5462 («Центральний комітет професійних спілок

працівників освіти, вищої школи та наукових установ»). Оп. 3. Спр. 127. 214 арк.

234. Виписка із протоколів та постанов ЦЕКУБУ про академічний пайок членам Секції наукових працівників; списки осіб, зарахованих на академічний пайок // Государственный архив Российской Федерации. Ф. 5462 («Центральний комітет професійних спілок працівників освіти, вищої школи та наукових установ»). Оп. 4. Спр. 254. 116 арк.

235. Короткий огляд діяльності ЦеКУБУ з 15 червня по 1 жовтня 1922 р. (організація і завдання ЦеКУБУ і її місцевих органів, продовольче постачання наукових працівників; про організацію санаторної допомоги та виписка іноземної літератури) // Государственный архив Российской Федерации. Ф. 5462 («Центральний комітет професійних спілок працівників освіти, вищої школи та наукових установ»). Оп. 4. Спр. 255. 178 арк.

236. Короткий огляд діяльності ЦеКУБУ з 15 червня по 1 жовтня 1922 р. // Государственный архив Российской Федерации. Ф. 5462 («Центральний комітет професійних спілок працівників освіти, вищої школи та наукових установ»). Оп. 4. Спр. 255. 122 арк.

237. Лист голові управління справами РНК М. П. Горбунову // Государственный архив Российской Федерации. Ф. 5462 («Центральний комітет професійних спілок працівників освіти, вищої школи та наукових установ»). Оп. 5. Спр. 144. 7 арк.

238. Постанови Об'єднаної ради наукових працівників // Государственный архив Российской Федерации. Ф. 5462 («Центральний комітет професійних спілок працівників освіти, вищої школи та наукових установ»). Оп. 5. Спр. 148. 118 арк.

239. Протоколи засідання експертної комісії при Центральній комісії поліпшення побуту вчених і Центрального бюро Секції і наукових працівників. Списки вчених зі встановлення наукових розрядів // Государственный архив Российской Федерации. Ф. 5462 («Центральний

комітет професійних спілок працівників освіти, вищої школи та наукових установ»). Оп. 8. Спр. 185. 264 арк.

240. Матеріали про поліпшення житлових умов науковим працівникам; виписки із протоколів, доповідна записка і переписка // Государственный архив Российской Федерации. Ф. 5462 («Центральний комітет професійних спілок працівників освіти, вищої школи та наукових установ»). Оп. 9. Спр. 306. 212 арк.

241. Розпорядження, кошториси, журнал Наркомату освіти РСФРР // Государственный архив Российской Федерации. Ф. Р-2995 («Ленінградська Комісія з поліпшення побуту вчених (КУБУ) при Раді Народних Комісарів СРСР (1920–1927 рр.)»). Оп. 1. Спр. 1. 49 арк.

242. Протоколи засідання Комісії з поліпшення побуту вчених // Государственный архив Российской Федерации. Ф. Р-2995 («Ленінградська Комісія з поліпшення побуту вчених (КУБУ) при Раді Народних Комісарів СРСР (1920–1927 рр.)»). Оп. 1. Спр. 4. 69 арк.

243. Списки особового складу КУБУ // Государственный архив Российской Федерации. Ф. Р-2995 («Ленінградська Комісія з поліпшення побуту вчених (КУБУ) при Раді Народних Комісарів СРСР (1920–1927 рр.)»). Оп. 1. Спр. 11а. 78 арк.

244. Інструкції, журнал засідань комісії з розподілу допомог при зборах уповноважених при КУБУ та звіти // Государственный архив Российской Федерации. Ф. Р-2995 («Ленінградська Комісія з поліпшення побуту вчених (КУБУ) при Раді Народних Комісарів СРСР (1920–1927 рр.)»). Оп. 1. Спр. 12. 56 арк.

245. Переписка про звільнення вчених від трудової повинності по заготівлі дров // Государственный архив Российской Федерации. Ф. Р-2995 («Ленінградська Комісія з поліпшення побуту вчених (КУБУ) при Раді Народних Комісарів СРСР (1920–1927 рр.)»). Оп. 1. Спр. 15. 77 арк.

246. Переписка про академічний пайок вчених // Государственный архив Российской Федерации. Ф. Р-2995 («Ленінградська Комісія з поліпшення

- побуту вчених (КУБУ) при Раді Народних Комісарів СРСР (1920–1927 рр.)»).
Оп. 1. Спр. 60. 118 арк.
247. Заяви на видачу академічних пайків від вдів і дітей професорів та вчених // Государственный архив Российской Федерации. Ф. Р–2995 («Ленінградська Комісія з поліпшення побуту вчених (КУБУ) при Раді Народних Комісарів СРСР (1920–1927 рр.)»). Оп. 1. Спр. 68. 112 арк.
248. Мандати експедиції відряджених за продовольством // Державний архів Російської Федерації. Ф. Р–2995 («Ленінградська Комісія з поліпшення побуту вчених (КУБУ) при Раді Народних Комісарів СРСР (1920–1927 рр.)»). Оп. 1. Спр. 259. 163 арк.
249. Протоколи засідання відділу постачання // Государственный архив Российской Федерации. Ф. Р–2995 («Ленінградська Комісія з поліпшення побуту вчених (КУБУ) при Раді Народних Комісарів СРСР (1920–1927 рр.)»). Оп. 1. Спр. 397. 154 арк.
250. Организация науки в первые годы советской власти (1917–1925): сборник документов. Кн. 1. Ленинград: Наука, 1968. 419 с.
251. Организация советской науки в 1926–1932 гг.: сборник документов. Ленинград: Наука, 1974. 408 с.
252. Письма во власть. 1917–1927: Заявления, жалобы, доносы, письма в государственные структуры и большевистским вождям. М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 1998. 664 с.
253. Письма во власть. 1928–1939: Заявления, жалобы, доносы, письма в государственные структуры и советским вождям М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2002. 528 с.
254. Декрет РНК УСРР «Про поліпшення стану вчених спеціалістів і заслужених працівників літератури та мистецтва» // Збірник постанов і розпоряджень робітничо-селянського уряду України. 1920. №24. Ст. 488.
255. Декрет РНК УСРР «Про забезпечення професора Сулова Г.К. та його родини» // Збірник постанов і розпоряджень робітничо-селянського уряду України. 1922. Ч. 1. 1–18 січня. Ст. 17.

256. Декрет РНК УСРР «Про забезпечення академіка Яворницького та його родини» // Збірник постанов і розпоряджень робітничо-селянського уряду України. 1922. Ч. 1. 1–18 січня. Ст. 20.
257. Декрет РНК УСРР «Про вшанування і соціальне забезпечення заслуженого робітника науки й мистецтва П.І. Кравцова з приводу 40-річної його діяльності» // Збірник постанов і розпоряджень робітничо-селянського уряду України. 1922. Ч. 1. 1–18 січня. Ст. 21.
258. Декрет РНК УСРР «Про увікопмнення пам'яті й забезпечення родини професора Олександра Панасовича Потєбні» // Збірник постанов і розпоряджень робітничо-селянського уряду України. 1922. Ч. 15. 28 березня – 1 квітня. Ст. 249.
259. Декрет СНК РСФСР «О некоторых изменениях в составе и устройстве государственных ученых и высших учебных заведениях Российской республики» // Собрание узаконений и распоряжений Рабочего и Крестьянского правительства РСФСР. 1918. №72. Ст. 789.
260. Декрет СНК РСФСР «Об улучшении быта ученых» // Собрание узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства. 1922. №1. Ст. 5.
261. Декрет СНК РСФСР «О сокращении продовольственных пайков и о мерах к прекращению незаконных выдач» // Собрание узаконений и распоряжений правительства за 1921 г. Управление делами Совнаркома СССР М. 1944. С. 120–121.
262. Декрет СНК РСФСР «О мерах к улучшению жилищных условий научных работников // Собрание узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства РСФСР. 1922. Отдел первый. № 6. Ст. 73. С. 78–80.
263. Декрет ВЦИК и СНК РСФСР «О мерах к улучшению жилищных условий научных работников» // Собрание узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства. 1924. Отдел первый. № 68. Ст. 673. С. 865–867.

264. Декрет СНК ССРСР «Об условиях, обеспечивающих научную работу академика И.П. Павлова и его сотрудников» // Собрание узаконений и распоряжений правительства за 1921 г. Управление делами Совнаркома ССРСР М. 1944, стр. 112–113.
265. Декрет ВЦИК и СНК РСФСР «О дополнительных мерах к улучшению жилищных условий научных работников» // Собрание узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства РСФСР. 1925. Отдел первый. № 24. Ст. 173. С. 184.
266. Положение о научных работниках высших учебных заведений // Собрание узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства РСФСР. 1921. 31 декабря. №80. Ст. 695.
267. Постановва РНК УСРР «Про забезпечення професора В. Я. Данилевського» // Збір законів і розпоряджень робітничо-селянського уряду України. 1921. Ч. 6. 2–10 квітня. Ст. 188.
268. Постановва «Про науку та вищі школи» // Збір законів і розпоряджень робітничо-селянського уряду України. 1921. Ч. 2. Ст. 51. С. 46.
269. Постановва РНК УСРР «Про поліпшення побуту наукових працівників» // Збір законів і розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1921 р. / Рада Народних Комісарів УРСР, Народний Комісаріат Юстиції УРСР. 2-е офіц. вид. Харків: Вид. Народ. Комісаріату Юстиції, 1921. С. 559.
270. Постановва РНК УСРР «Про поліпшення становища вчених фахівців і заслужених робітників літератури та мистецтва» // Збірник постанов та розпоряджень робітничо-селянського уряду України. 1922. Ч. 10. 3–8 березня. Ст. 169.
271. Постановва РНК УСРР «Про збільшення коштів Комітету допомоги вченим» // Збірник постанов та розпоряджень робітничо-селянського уряду України. 1922. Ч. 10. 3–8 березня. Ст. 171.
272. Постановва Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету «Про набрання чинності Кодексу Законів про народну освіту» // Збірник постанов та розпоряджень робітничо-селянського уряду України. 1922. Ст. 729.

273. Постанова ВУЦВК і РНК УСРР «Штати Всеукраїнського комітету допомоги вченим» // Збірник законень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1924 рік / Народний комісаріат юстиції. 4-е вид. Харків: Друкарня УВО ім. М. Фрунзе, 1924. Ст. 195.
274. Постанова ВУЦВК і РНК УСРР «Про пенсійне забезпечення викладачів вищих шкільних закладів і робітничих факультетів, а також наукових робітників» // Збірник законень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1925 рік / Народний комісаріат юстиції. Харків: Друкарня ПУ УВО ім. М. Фрунзе, 1925. Ст. 507.
275. Постанова РНК УСРР «Про звільнення т. Владимирського з посади голови Комітету допомоги вченим та призначення на неї Гринька Г.Ф. // Збірник законень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України. 1925. Ч. 43. Ст. 294.
276. Постанова Ради Народних Комісарів УСРР «Про ліквідацію апарату Уповноваженого Комісії сприяння вченим РНК СРСР при Раді Народних Комісарів УСРР» // Собрание законов и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украинской Советской Социалистической Республики. 1938. № 3. Ст. 13.
277. Постановление СНК УССР «Об улучшении быта научных работников» // Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины. 1921. №16. 17–30 августа. Ст. 490.
278. Постановление СНК УССР «Об изменении п. 4 декрета СНК УССР от 31 августа 1921 г. «Об улучшении положения ученых специалистов и заслуженных работников литературы и искусства» // Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины. 1921. №17. 2–14 сентября. Ст. 501.
279. Постановление СНК УССР «О социальном обеспечении заслуженных работников науки» // Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины. 1921. №17. 2–14 сентября. Ст. 515.

280. Постановление Совета Народных Комиссаров РСФСР «Об усиленных пенсиях» // Бюллетень Центрального комитета Всероссийского союза работников просвещения и искусства. 1921. №4–5. 1–15 января.
281. Постановление СНК РСФСР «Об улучшении быта ученых» // Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства РСФСР. 1922. 5 января. №1. Ст. 5.
282. Постановление ВЦВК и СНК РСФСР «О мерах к улучшению жилищных условий научных работников: Декрет ВЦИК и СНК РСФСР от 31 июля 1924 г.» // Собрание узаконений и распоряжений Рабочего и Крестьянского правительства. 1924. Отдел первый. № 68. Ст. 673.
283. Постановление ВЦВК и СНК РСФСР «О дополнительных мерах к улучшению жилищных условий научных работников: Декрет ВЦИК и СНК РСФСР от 13 апр. 1925 г.» // Собрание узаконений и распоряжений Рабочего и Крестьянского правительства РСФСР. 1925. Отдел первый. № 24. Ст. 173.
284. Постановление ВЦИК и СНК РСФСР «О праве пользования дополнительной жилой площадью» // Собрание законов и распоряжений рабоче-крестьянского правительства СССР. 1930. №14. Ст. 181.
285. Постановление ВЦИК и СНК РСФСР «Об утверждении Положения об обеспечении персональными пенсиями лиц, имеющих исключительные заслуги перед Республикой» // Собрание законов и распоряжений рабоче-крестьянского правительства СССР. 1930. №25. Ст. 325.
286. Постановление СНК СССР от 3 мая 1931 г. «Об образовании при Совете Народных Комиссаров Союза ССР Комиссии содействия ученым» // Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства СССР. 1931. №26. Ст. 212.
287. Постановление СНК СССР от 11 ноября 1931 г. «О ликвидации Комиссии содействия ученым при СНК РСФСР» // Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства СССР. 1937. Отдел первый. №72. Ст. 349.

288. Постановление СНК РСФСР «О закрытии Союза научных деятелей» // Известия ВЦИК. 1921. 29 апреля. С. 3.
289. Забота об ученых // Известия ВЦИК. 1922. 27 января. С. 3.
290. Дом отдыха ученых // Известия. 1922. 8 августа. С. 3.
291. Постановление СНК РСФСР «О повышении зарплаты некоторым группам научных работников» // Известия. 1927. 25 июня. С. 5.
292. Пенсионное обеспечение научных работников // Известия. 1927. 28 июня. С. 2.
293. Постановление СНК СССР от 3 мая 1931 г. «Об образовании при Совете Народных Комиссаров Союза ССР Комиссии содействия ученым» // Известия ЦИК Союза ССР и ВЦИК. 1931. 5 мая. №322. С. 2.
294. I Всеукраїнський з'їзд наукових робітників // Вісті ВУЦВК. 1925. 3 лютого. С. 3.
295. Відкриття Будинку вчених // Вісті ВУЦВК. 1925. 28 листопада. С. 5.
296. Допомога вченим // Вісті ВУЦВК. 1925. 19 липня. С. 3.
297. Житло для вчених // Вісті ВУЦВК. 1925. 13 лютого. Ч. 35. С. 3.
298. Поліпшення побуту вчених України // Література, наука, мистецтво. 1923. 2 грудня. С. 2.
299. Академический пайок // Пролетарская правда. 1922. №93. С. 3.
300. В Комитете содействия ученым // Пролетарская правда. 1922. №93. С. 3.
301. Будинок вчених у Катеринославі // Зірка. 1925. 26 липня. С. 4.
302. Відкриття центрального Будинку вчених у Харкові // Народний учитель. 1925. 8 грудня. С. 4.
303. Дом отдыха ученых // Известия. 1922. 8 августа. С. 3.
304. Как смягчить жилищный кризис // Коммунист. 1924. 1 августа. С. 4.
305. Как ослабить жилищный кризис в Харькове // Харьковский пролетарий. 1924. 1 августа. С. 4.
306. Советская жизнь // Возрождение. 1926. 4 августа. С. 4.
307. Поход против ЦЕКУБУ // Возрождение. 1930. 21 січня. С. 2.
308. Конец ЦЕКУБУ // Возрождение. 1931. 9 мая. С. 3.

309. Максим Горький (К юбилею) // Возрождение. 1932. 30 октября. С. 2.
310. Шютц А. К антропологии повседневности // Статьи и эссе. СПб., 1997. С. 304–362.
311. Клімачова А. В., Іванова Н. Ю. Інтелігенція / Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, Д. В. Бабкіна, В. П. Горбатенка. 2-е вид., доп. і перероблене. К.: Генеза, 2004. С. 237–238.

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЙНІ СТРУКТУРИ ТА МЕХАНІЗМИ НАДАННЯ ДОПОМОГИ ВЧЕНИМ

2.1. Влада та наукова інтелігенція в умовах радянського тоталітарного режиму

В усі часи інтелігенцією вважалися групи людей, що займалися науковою працею. З розвитком науково-технічного прогресу та соціально-економічними змінами в державі, зростала і роль її інтелігенції. Це вже були люди не лише розумової праці, а й носії ідей гуманізму, толерантності, духовності, з високими почуттями власної гідності, не байдужі до долі народу. До інтелігенції належать тільки люди, вільні у своїх переконаннях, незалежні від економічного, партійного, державного примусу, ті, що не підкоряються ідеологічним обставинам.

Ще до революції більшовицькі вожді чітко визначилися зі своєю політикою у ставленні до інтелігенції як до окремої верстви суспільства, яка в тій ситуації була необхідною робітничому класові у його боротьбі, але лише до тих пір, поки він не створить свою інтелігенцію. Тому з приходом до влади більшовики прагнули створити об'єднання діячів науки і вищої освіти з чітко вираженими організаторськими й управлінськими функціями. У своїй статті «Удержат ли большевики государственную власть?» В. Ленін на початку жовтня 1917 р. закликав зламати спротив не тільки капіталістів, а й верхівки «буржуазної інтелігенції та службовців» і змусити їх працювати в нових державних умовах. Для цього висувалися вимоги до всіх робітників, солдатів, селянської бідноти негайно приступити до навчання для подальшого державного управління і, зокрема, вмінню контролювати роботу економістів, інженерів, агрономів [1, с. 310–312, 320].

Після розпаду Російської імперії та встановлення радянської влади в країні склалася досить непроста суспільно-політична та економічна ситуація.

Роки революцій та війни принесли розруху, дестабілізували роботу підприємств, транспорту, інфраструктури. Голод, холод, епідемії, нестача одягу та медикаментів погіршували й без того вкрай важке становище населення. У досить складній ситуації опинилися мешканці міст, особливо науково-академічна інтелігенція. Відсутність державного фінансування не давала можливості продовжувати дослідницьку роботу. Більшовицьким партійно-радянським керівництвом наполегливо і послідовно просувалася думка про неприпустимість у суспільстві керівної ролі інтелігенції в будь-якій галузі народного господарства та культури, зведення її до становища рядових виконавців, що працюють в чітко окреслених дисциплінарних і програмних рамках, чії дії постійно спрямовувалися і контролювалися до найменших дрібниць.

Більшовики та їх лідер не приховували своєї неприязні, а часом, і відкрито ворожого ставлення до, так званої, «старої інтелігенції». У статті «Как организовать соревнование», написаній у кінці грудня 1917 р., В. Ленін називав «панів буржуазних інтелігентів» «групою лакеїв панів капіталістів» [2, с. 197–198]. Встановлення радянської влади та намагання закріпити за комуністичною партією право на «керівну і спрямовуючу роль» у новому радянському суспільстві, риторика і формулювання партійних вождів стали жорсткішими. Так, 27 листопада 1918 р. на зборах партійних функціонерів у Москві В. Ленін відкинув принцип нейтралітету у ставленні до непролетарських елементів, однак закликав всебічно використовувати «стару» інтелігенцію, при цьому не маючи бажання коли-небудь шукати в ній опори [3, с. 221].

Ставленням до інтелігенції характеризувався важливий елемент соціальної політики більшовиків – прагнення ділити суспільство на групи, посилювати їх антагонізм, опиратися на люмпенів, використовуючи і підтримуючи їх примітивне уявлення про права і справедливість. Значний вплив на життя вчених справила ідейна конфронтація з більшовицькою владою, яка неодноразово змінювала своє ставлення до представників світу

науки. Крім того, саме наукове співтовариство у своїх поглядах не було одностайним у ставленні до нової влади. Ідейні пошуки і розбіжності наочно простежуються у періоді, що нами взято для вивчення. Саме тоді відбувалася болюча зміна світогляду суспільства.

Політично активна наукова інтелігенція негативно відносилася до більшовицького перевороту, який позбавив її надії на застосування новою владою зрозумілих для неї форм демократичного правління. Це не завадило частині її представників, окрилених перспективами, що, на їх думку, відкривалися подіями 1917 р., продовжувати розробляти конструктивні програми для розвитку науки, освіти, культури. Після жовтня 1917 р. відбувалося стрімке розмежування інтелігенції на окремі групи: на тих, хто повірив у міцність і тривалість нової влади і став віддано їй служити. Це була революційно налаштована частина інтелігенції, яка прийняла більшовицькі лозунги задовго до революції. Представники вищих верств творчої та наукової інтелігенції, які склали ядро реформаторів у Тимчасовому уряді, багато в чому були незгідні з більшовицькими догмами, однак намагалися знайти порозуміння та легітимні форми співробітництва з ними задля інтересів науки та освіти, забезпечення елементарних умов для здійснення своєї професійної діяльності. Численна група науковців, що не мали чітко виражених політичних симпатій, або відкрито їх не демонстрували, переймалася в основному підтримкою свого елементарного існування і зберегла в перспективі своє фактично безправне становище з надзвичайно низьким рівнем матеріального забезпечення.

У липні 1919 р. у Москві відбулася II Всеросійська нарада комуністів – працівників освіти. На ній було заявлено про необхідність створення професійної організації інтелігенції виключно під керівництвом пролетаріату, оскільки «... тільки тоді вона може перетворитися у корисну допоміжну армію пролетаріату на увесь період її диктатури» [4, с. 190]. Постанова, прийнята науковою секцією Наркомату освіти РСФРР, відображала прагнення загнати роботу вищої школи та наукової інтелігенції в жорсткі рамки, не залишаючи

шансу навіть для їх відносної незалежності. Цією постановою владні інститути вказували на їх прагнення піддати ревізії діяльність вищих навчальних закладів і наукових установ, оновити їх професорський склад, призначити туди комісарів, радикально змінити плани викладання в університетах, введення до вчених рад вищих навчальних закладів представників пролетарських організацій [5, с. 17].

У складній обстановці 1920-х рр. одним із ключових завдань радянської влади стало збереження наукового потенціалу країни в необхідних для неї рамках. Вирішення цього питання не допускало зволікання. До цього часу значна частина наукової інтелігенції залишила країну, частина змушена була це зробити під тиском радянської влади. Варто підкреслити той факт, що для реалізації курсу партії на радянське будівництво необхідною була велика кількість спеціалістів. Пролетарських кадрів було недостатньо, їх підготовка потребувала часу. Саме тому, за словами В. Леніна, «залучення до роботи буржуазної інтелігенції стає тепер черговим і необхідним завданням дня» [6, с. 159]. Ленінська ідея залучення буржуазних спеціалістів стала ключовою і вельми суперечливою у процесі формування взаємин між владою і науковою інтелігенцією. Неоднозначність соціальної політики держави була обумовлена проведеною політикою зрівнялівки у поєднанні з диференційованим забезпеченням постачання окремих категорій населення [7, с. 37].

Початок 1920-х рр. відзначився запровадженням реформування вищої і середньої освіти, ліквідацією автономії університетів і підпорядкування їх Наркомату освіти, демонтажем усталеної мережі закладів вищої освіти, науково-дослідних установ, масовим безробіттям та крайнім зубожінням науковців. У досить складних умовах того часу опинилася й Академія наук, яка робила спроби боротися за збереження наукових кадрів і самої вітчизняної науки. На початку 1921 р. Народний комісаріат світи УСРР намагався в адміністративний спосіб реорганізувати «буржуазну» Українську Академію наук, яка ще працювала за «гетьмансько-петлюрівським статутом». Тому 5 лютого 1921 р. українським Раднаркомом було прийнято постанову «Про

науку та вищі школи», якою Наркомат світи УСРР зобов'язувався надавати звіти про стан закладів вищої освіти та всієї наукової роботи в Україні. Також мали бути подані пропозиції щодо заходів, яких необхідно було вжити для організації усієї наукової діяльності республіки на благо «визволення пролетарських мас від темноти і потреб» [8, ст. 51].

Період 1920–1930-х рр. в історії вітчизняної науки ХХ ст. став найбільш суперечливим і сповненим драматизму. Саме у цей непростий відрізок часу були закладені основи взаємовідносин між державою і наукою, радянською владою та вченими, що обумовлювалися формуванням тоталітарного режиму. Ці відносини підпорядковувалися реалізації проголошеної соціально-перетворюючої та культурно-ідеологічної програми і визначали розвиток вітчизняної науки упродовж усієї радянської історії.

У політиці радянської держави у сфері науки, в її організації та системі управління, у взаємовідносинах влади з науковою інтелігенцією у період 1920–1938 рр. можна виокремити три основних, своєрідних, але взаємозв'язаних між собою етапи. У них відображаються еволюція більшовицького режиму, зміни в його стратегічному курсі, пріоритетах соціально-економічної і культурної політики, і визначали головний вектор розвитку науки.

Перший етап припадає на 1920–1925 рр. і характеризується як час, у якому закладалися основи загальнодержавного, централізованого і політично зорієнтованого управління наукою. На цьому етапі швидко зростала і розширювалася її регіональна структура, збільшувалася мережа наукових установ різного типу, здійснювалася їх поступова і невідкладна радянізація. Держава почала залучати науковців до вирішення важливих державних завдань, гострота протистояння між владою і науковцями змінилася діловим співробітництвом.

Розпуск у січні 1922 р. Об'єднаної ради наукових установ і вищих навчальних закладів – останнього професійного об'єднання професури, що збереглося з дореволюційних часів, довів неприйняття значною частиною

наукової інтелігенції політики радянської влади в області науки та вищої школи. Однак ця обставина змусила багатьох науковців переосмислити свої особисті погляди. Вибір життєвих, творчих та політичних принципів значно звужився, оскільки не залишалось альтернативи, а здійснена висилка інтелігенції за кордон наочно продемонструвала репресивні можливості влади.

Другий етап припав на 1926–1932 рр. Це був час крутого повороту у ставленні держави до наукової інтелігенції, посилення централізації, бюрократизації та політизації управління наукою, наступу на «стару наукову інтелігенцію», радикальної перебудови наукових установ. Їх діяльність підпорядковувалася амбіційним планам прискореного соціалістичного будівництва.

Після відновлення народногосподарського комплексу у попередній період радянська держава стала на шлях соціалістичної модернізації. У Кремлі прийшло розуміння, що побудова соціалізму можлива лише на міцній науковій основі. Форсування темпів реконструкції народного господарства на пряму залежало тепер від темпів науково-дослідної роботи. Здійснювалося інтенсивне зростання мережі науково-дослідних установ та їх кадрів. Так, наприклад, у період 1929–1932 рр. відбуваються суттєві зміни мережі науково-дослідницьких установ і контингенту науковців. До кінця 1929 р. в СРСР нараховувалося 440 інститутів, 41 філія, до кінця 1932 р. відповідно таких стало 940 і 303. Самих наукових працівників збільшилося з 22,6 тис. осіб у 1929 р. до 53 тис. осіб у 1932 р. Також зросло число аспірантів за цей період з 1 тис. до 7,9 тис. осіб [9, с. 4].

Цей період характеризується боротьбою радянської влади «з чистим академізмом» у науці та переходом до її планування, «рішучим наближенням академічної наукової роботи до промисловості та сільського господарства». У процесі культурної революції і соціалістичного будівництва ключового значення стали надавали науковцям. Керівництвом країни ставилося завдання політичного виховання вчених, підвищення їх громадсько-політичної

свідомості, залучення до громадсько-політичної діяльності, пропагування в їх середовищі марксизму-ленінізму, матеріалістично-діалектичного світосприйняття та застосування діалектичного матеріалізму в усіх галузях науки. Це ставало актуальним завданням Секцій наукових працівників, які намагалися їх виконувати переважно через діяльність Будинків учених, створених в найбільших наукових центрах УСРР (Одесі, Дніпропетровську, Харкові та Києві).

Починаючи з 1928 р. усі без винятку питання, що стосувалися науки та діяльності наукових установ, вирішувалися у Політбюро ЦК КП(б)У. З процесом над «Спілкою визволення України» розпочинаються політичні розправи, у тому числі й над науковою інтелігенцією. З 1929 р. Всеукраїнська Академія наук стає організаційним центром єдиної системи наукових установ УСРР. Здійснюється реорганізація структури академії, ламка усталеної десятиліттями культури наукового пошуку, ліквідовуються «непріоритетні» з точки зору влади напрями досліджень. Запровадження політики мілітаризації промисловості в СРСР змінювало форму організації науки, зорієнтованої на забезпечення обороноздатності країни. Першочерговими постають питання розробки і використання новітніх технологій [10, с. 59].

Третій етап окреслимо 1933–1938 рр. На управління наукою, її організацію, діяльність наукових установ і взаємовідносини влади з науковою інтелігенцією у цей період вирішальне значення мали умови, цілі та методи тоталітарного режиму, орієнтація на завершення побудови основ соціалізму.

Ставлення більшовиків до високоосвічених людей, які не працювали біля станка чи в полі, а займалися високоінтелектуальною творчою працею, залишалося негативним упродовж усього досліджуваного нами періоду. Як зазначає В. Сойфер: «... Постійні ленінські твердження про головну роль пролетаріату і найбіднішого селянства в захопленні та утриманні влади в Росії були камуфляжом, що мав на меті прикрити справжні устремління вузької партійної верхівки на чолі з ним самим, яка абсолютно не піклувалася про інтереси робітників і трудящих селян». І сам В. Ленін, і його адепти не

соромилися обзивати ворогами нової влади будь-який освічений персонал, що був зайнятий в управлінні підприємствами і організаціями, не могло йти мови про підтримку педагогів усіх рівнів, вчених, лікарів, письменників, музикантів і композиторів, художників, артистів усіх жанрів. Зашкалювали злісні випадки, адресовані служителям будь-якої релігії» [11, с. 242].

Наукова інтелігенція з перших днів радянської влади потрапила під жорсткий контроль держави. Для пошуку інакодумців було створено Військово-революційний комітет боротьби з контрреволюцією і саботажем. «Саботажниками» стали називати висококваліфікованих спеціалістів, так звану «стару», дореволюційну інтелігенцію, яка була залякана каральними заходами нової влади – «червоним терором», політикою «воєнного комунізму» – і не бажала з нею співпрацювати.

Уже на початку 1920-х рр. буднями науки стали репресії. Радянська влада, ліквідовуючи буржуазію, зарахувала до неї усі вільні професії інтелектуальної праці. У процесі цієї ліквідації «старих класів» чи не найбільше постраждала наукова еліта країни, в якій відразу нова влада запідозрила своїх потенційних ворогів. Більшовики з недовірою ставилися до інтелігенції за опозиційні настрої та несприйняття марксизму, небажання мовчки зносити заборону свободи слова. Наукова інтелігенція – це люди з аналітичним і критичним мисленням, які з недовірою ставилися до нової влади, її гасел та обіцянок. Часто діячі науки дозволяли собі критичні зауваження з приводу діяльності керівних органів держави, часто відверто негативно оцінювали заходи у питаннях їх управлінських рішень. Вчені мали свою власну думку з приводу подій, що відбулися в історії держави і радянська влада не могла пробачити їм небажання підтримати публічно здійснювані нею заходи. Більшість науковців зайняли тверду позицію щодо членства в більшовицьких політичних організаціях, участі в мітингах, демонстраціях, критикували більшовицьку доктрину і попереджали про її негативні наслідки.

Радянська влада не пробачала вольностей своїм опонентам. Процес створення умов, несприятливих для життя і діяльності «старої» наукової

інтелігенції стимулювався як публічними висловлювання більшовицьких лідерів, так і діями органів влади. Суттєве значення для формування негативного масового ставлення до наукових працівників як до представників дореволюційної аристократичної еліти мали і висловлювання окремих представників наукової спільноти, які намагалися демонстративно заявляти про свою безумовну підтримку радянської влади і, відповідно, засудження способу життя і поведінки своїх колег. У період 1918–1920 рр. у газеті «Правда» – центральному друкованому органі РКП(б) – часто розміщувалися матеріали з інформацією про особливо «розкішне» життя професорів, заклики до необхідності «ущільнювати» їх житлову площу, скорочувати використання спеціалістів «із чужого середовища» тощо. Наукова інтелігенція була віднесена до противників радянської влади, оскільки не підтримувала політику мілітаризації праці та виступала проти застосування трудової повинності [4, с. 194].

Дискредитацією наукової інтелігенції займалося і Державне політичне управління. Свідченням цьому може стати, наприклад, секретна доповідна записка від особливого уповноваженого Я. Агранова направлена 1 липня 1922 р. керівнику ДПУ Ф. Дзержинському, у якій він характеризував діяльність «антирадянської інтелігенції», «окриленої послабленням репресій», що відчула свою силу завдяки малій чисельності «червоної професури» і створює «сприятливе підґрунтя для виховання студентства в антирадянському дусі» [12, с. 297]. «Завдячуючи» таким «небайдужим і пильним» комуністам становище наукової інтелігенції лише погіршувалося.

Діячі науки стали однією з найбільш гнаних соціально-професійних груп. Значна частина як російських, так і українських учених, до того ж досить відомих і знаних не лише на батьківщині, були піддані репресіям, висилкам за кордон та переселенню у віддалені регіони Росії. Найбільшою акцією, що ознаменувала подальшу повну неможливість рівноправного діалогу між органами радянської влади і незалежною інтелігенцією, було вислання із країни в серпні 1922 р. великої групи видатних вчених – істориків, філософів,

соціологів. Вони офіційно були поставлені перед дилемою: негайно покинути батьківщину або арешт. Репресії, що диктувалися «революційною доцільністю» Всеросійська конференція РКП(б) рекомендувала застосовувати рівно як і використовувати інтелігенцію з господарською чи викладацькою метою [13, с. 100].

Чисельність професійних вчених у цей час на піддається точному визначенню, оскільки багато з них виїхали, змінили роботу чи спосіб життя [14, с. 58]. Відхід від заняття наукою міг стати стратегією виживання або наслідком небажання бути зарахованим до соціальної групи «колишніх людей». Уже одна наявність у вченого «зайвого» майна, належних житлових умов, небажання чи неможливості для немолодих, заслужених людей виконувати «трудові повинності» з пиляння дров, розвантажування лісу з барж, рубання льоду, сторожування могло стати підставою підозр у приналежності до повалених експлуататорських класів [15, с. 70].

Оскільки до революції 1917 р. бути освіченим означало мати привілейований статус, заступником Наркома освіти РСФРР М. Покровським було внесено пропозицію скасувати старі дипломи як документальні свідчення старих привілеїв, не вимагати документа про закінчення школи при вступі до університету та не видавати диплома після його закінчення, а також не визнавати раніше отриманих наукових ступенів [16, с. 237]. Слова не було кинуто на вітер. Декретом Раднаркому РСФРР від 1 жовтня 1918 р. «Про деякі зміни в складі і устрої державних учених і вищих навчальних закладів Російської республіки» скасовувалися вчені ступені і звання, їх ієрархія і всі привілеї науковців [17, ст. 789]. Крім того, арешти, обшуки, реквізиції, виселення з квартир для багатьох учених, особливо похилого віку, формувало вкрай важку моральну атмосферу та часто призводило до самогубств серед інтелектуальної еліти країни. Наука творилася у ті часи в холодних лабораторіях голодними, бідно одягнутими людьми. Історик Н. Полонська-Василенко згадувала про життя науковців у ті часи: «Будинки не опалювались зовсім, усі сиділи в пальтах, в шапках, з помороженими руками, диханням

розгрівали замерзле чорнило. Чи мерзнучи в холодних академічних приміщеннях, чи мерзнучи вдома, вони – холодні й голодні – провадили й далі свою академічну роботу» [18, с. 22–23].

Ставлення різних представників нової влади до наукової інтелігенції не було однозначним, воно балансувало між явно ворожим та доброзичливим. Часто одні отримували від влади індульгенцію на володіння бібліотекою чи збереження за собою житлової площі, інших притягували до виконання трудових повинностей, третім надавали одноразовий трудовий пайок, четверті опинялися перед небезпекою бути розстріляними за звинуваченням у приналежності до «буржуазії». Охайний одяг, грамотна мова, аристократичні манери науковця давали привід представникам нової радянської влади вважати його своїм класовим ворогом, з яким потрібно нещадно боротися. Деякі представники нової влади бачили в науковій інтелігенції затятих контрреволюціонерів, противників нового ладу.

За більшовизму країна збідніла на інтелігенцію. 12 березня 1922 року з'явилася програмна стаття В. Леніна «Про значення войовничого матеріалізму», у якій «вождь світового пролетаріату» закликав вигнати з країни критиків нової влади. Раніше за «антидержавну злочинну діяльність» (а реально – за критичні зауваження на адресу влади) застосовувалася вища міра покарання – розстріл. З часом в Кремлі вирішили замість позбавлення життя позбуватися критиків батьківщини. Сам В. Ленін вимагав доповнити Кримінальний кодекс правом «заміни розстрілу висилкою за кордон за рішенням президії ВЦВК (на термін або безстроково)», а також «додати розстріл за недозволене повернення з-за кордону» [11, с. 248].

Висилку за кордон влада вважала більш ефективною формою боротьби з вільнодумством і критикою. Під цю програму потрапили, у першу чергу, представники наукової еліти країни, відомі філософи, діячі культури. В. Леніним же були підготовлені і списки кандидатів на депортацію, які налічували близько 200 відомих представників «старої інтелігенції». Вони були викликані в травні 1922 року співробітниками Надзвичайної комісії (ЧК),

де їх змусили розписатися під заявами, що вони нібито самі хочуть добровільно покинути країну. Їх негайно зобов'язали (під загрозою розстрілу за відмову) оплатити квитки на пароплави, і 29 вересня та 16 листопада 1922 року під наглядом озброєних патрулів-чекістів їх посадили на два пасажирських судна і вислали до Німеччини. Потім кілька груп відомих представників інтелігенції були виставлені з країни поїздами. Загалом 225 осіб були піддані цьому виду покарання влітку та восени 1922 р. [19, с. 158]. Практика висилки залишалася в арсеналі радянської влади упродовж усього її існування і застосовувалася до багатьох інтелектуалів по всій країні. Хоча, як показала історія наступних десятиліть, акцією «філософського пароплаву» було врятовано сотні життів від масових репресій 1930-х рр.

Як справедливо вважає О. Коляструк, ліквідація системи соціальних гарантій, у тому числі пенсійного забезпечення, а також свавільна практика реквізиції майна і виселення з особистих помешкань, розрив наукових і ділових контактів з європейськими і світовими науковими інститутами та установами, порушення системи особисто-приватних зв'язків призвели багатьох авторитетних людей науки й мистецтва не тільки до крайніх матеріальних нестатків, злиднів і повсякденної незахищеності, а й до професійної розгубленості й соціальної незатребуваності [20].

І титулованим професорам, і пересічним науковим співробітникам часто доводилося промінювати свою інтелектуальну працю на пошук засобів до існування, робити те, що давало їм можливість не померти з голоду – займатися важкою фізичною працею, продавати за безцінь домашній скарб. Чимало представників інтелігенції з лантухами на плечах з «пайковою» махоркою, сірниками, хустками, серветками прямували у села, щоб виміняти цей товар на хліб, цукор та інші продукти харчування. «Дами» перетворились на базарних торговок. Центр життя пересунувся на базар, а інтереси пайка, спекуляції, купівлі-продажу взяли гору над усіма іншими інтелектуальними та духовними справами [20]. Переїзд до села був єдиним реальним порятунком від голодної смерті.

Письменник М. Горький у статті «Что такое наука?», опублікованій у журналі «Наука и ее работники» – друкованому органі Петроградської комісії поліпшення побуту вчених, писав: «Науковці повинні цінитися, як сама продуктивна і дорогоцінна енергія народу, а тому для них необхідно створити умови, за яких зростання цієї енергії було б всіляко полегшено. Дочасна інвалідність чи смерть ученого – великий збиток для країни і це повинно бути особливо зрозумілим уряду робітників» [21, с. 5–6].

Тому, для вирішення питань соціального забезпечення науковців спеціально створювалися державні органи: у 1921 р. – Центральна комісія з поліпшення побуту вчених (ЦеКУБУ), в Україні – Всеукраїнський комітет сприяння вченим (ВУКСВ), з 1931 р. – Комісія сприяння вченим (КСВ). Ці органи намагалися використати політичні та економічні важелі для впливу на ідеологічні, ментальні та інші базові характеристики інтелігенції, здійснювали безпосередні базові комунікації з науковою інтелігенцією.

Вибудувана таким чином система комунікації владних структур і наукової інтелігенції сприяла необмеженому ранжуванню останніх. Канали комунікацій, якими могли користуватися науковці, виявилися нікчемними, малоефективними і ніяк не могли сприяти поліпшенню становища вчених у 1920-х – 1930-х рр. Епоха тотального перерозподілу матеріальних благ повинна була привести до формування нових соціальних інститутів, масштабна реконструкція яких спиралася на нові цінності радянської епохи. Нові ієрархії у системі розподілу матеріальних благ у першу чергу були націлені на розкол професорсько-викладацької корпорації. Враховуючи принцип суспільних, а не наукових заслуг, а пізніше, у 1930-х рр., близькість до промислового виробництва, було намагання повністю зруйнувати колишні соціально-професійні орієнтири наукової інтелігенції.

Проекти радянської влади з повної трансформації соціально-професійного простору буржуазної наукової інтелігенції були реалізовані лише частково. Нова система розподілу продовольчого забезпечення встановила нові ієрархії в академічному середовищі. Однак радянські

соціальні установки не були прийняті в професорсько-викладацькому середовищі і часто лише формально виконувалися на практиці. Професорсько-викладацька корпорація, разом з іншими, відчувала наростання внутрішнього відчуження через матеріальні проблеми, відбувався поступовий процес її розмивання.

Таким чином, у період 1920-х – 1930-х рр. сформувалася загальнодержавна система і структура управління наукою. Ключова її особливість полягала в поєднанні політичного керівництва, що здійснювалося партійними органами, з централізовано-відомчим і оперативно-розпорядчим управлінням. В основному переважав директивно-бюрократичний стиль управління, мали місце тенденції до все більшої його централізації, регламентації діяльності підвідомчих установ і посилення політико-адміністративного контролю.

Отже, життя наукової інтелігенції у 1920-х – 1930-х рр. – це період важких моральних та фізичних випробувань, гонінь, а також грандіозних досягнень, винаходів та відкриттів, визнаних не лише на батьківщині, а й в усьому світі. Це приклад самовідданого і невідступного служіння науці, батьківщині і народу, вихідцями з якого вони були. Без «старої» інтелігенції в СРСР не було б дисидентів. Радянська влада завжди в науковій інтелігенції бачила свого ворога, бажала задушити в ній відчуття незалежності та право на власну думку, людську гідність, вірність принципам, правдивість, порядність і благородство. Наслідками боротьби радянської влади з інтелігенцією у міжвоєнний період стали еміграція, вислання, фізичне знищення. Довготривала боротьба влади з науковою інтелігенцією не могла не позначитися на її моральному і психічному стані, самоідентифікації і самооцінці, ставленні до неї інших груп суспільства. Однак радянська влада не могла й обійтися без наукової інтелігенції, її знань, досвіду і авторитету. Тому змушена була вдаватися до заходів її збереження від фізичного вимирання, надавати матеріально-фінансову підтримку, організовувати умови для її творчої діяльності та відпочинку.

2.2. Організаційно-правові засади створення та функціонування Всеукраїнського комітету сприяння вченим

Дослідження питання діяльності радянської держави зі створення органів надання допомоги науковцям країни потребує звернення уваги на організацію їх діяльності спочатку в РСФРР. Це викликано тією необхідністю, що основні реконструкційні заходи в області науки і вищої школи, а також соціальної політики держави, які проводилися в Росії, на початку 1920-х рр., безпосереднім чином запроваджувалися і в Україні, і без знання про них проблематично зрозуміти процеси, що відбувалися в УСРР. Тим більше, у першій половині 1920-х рр. основна частка фінансування на окресленні цілі надходила з Москви, а нормативні акти центральних органів влади РСФРР/СРСР дублювалися українським радянським урядом і були обов'язковими до виконання на території всієї республіки.

У результаті соціально-політичних потрясінь та економічної кризи, спричиненої більшовицькою політикою «воєнного комунізму», заробітна плата у 1919 – на початку 1920-х рр. втратила в країні не лише стимулююче значення, а й перестала бути засобом до існування. До категорії найменш захищених і найбільше постраждалих потрапили науковці. Одним із головних завдань у ситуації, що склалася, був пошук можливостей порятунку вчених від вимирання і надзвичайного виснаження. Крім того, нова влада віддавала собі належне у необхідності збереження наукового потенціалу країни не лише як суспільно-культурної цінності як такої, але і з метою «... використання їх знань для зміцнення диктатури пролетаріату в епоху боротьби та майбутнього мирного будівництва і розвитку виробничих сил країни» [22, с. 3]. Такі цілі та завдання, що стояли перед радянським урядом, спонукали визнати необхідним негайно вирішувати питання про пайкове забезпечення науковців за рахунок економії на робітничому постачанні і включення вчених до загальної системи цільового робітничого постачання.

Першою, більш-менш масштабною акцією допомоги вченим з боку радянської держави можна вважати зустріч письменника М. Горького з Народним комісаром освіти РСФРР А. Луначарським 13 лютого 1919 р. Предметом розмови стали скрутне матеріально-побутове становище наукової інтелігенції Петрограда та висока смертність серед них. У листуванні з представником виконкому Петроградської ради Г. Зинов'євим А. Луначарський закликав його сприяти у наданні Наркомату освіти можливості визначити коло науковців у складі 100 осіб, які мали видатні заслуги перед наукою і потребували забезпечення додатковим харчуванням. Просив дозволити перевести таких на червоноармійський пайок [23, с. 3]. Норми пайка для червоноармійців перевищували норми пайків, що видавалися робітникам, а тим більше, були більшими за пайок, що отримувала інтелігенція. З боку Петроградської ради таке прохання знайшло підтримку.

Забезпечення такої незначної кількості науковців пайком було мізерним серед сотень голодних, однак це вже стало великим досягненням і прикладом для наступних дій. Тут науковцям Петрограда допомагала і активна громадянська позиція М. Горького, який не залишався байдужим до ситуації, що складалася з науковцями міста, намагався достукатися до вищого державного керівництва, допомагав вирішувати, у першу чергу, побутові проблеми вчених. 7 вересня 1919 р. він написав листа голові РНК РСФРР В. Леніну, намагаючись у ньому звернути увагу на критичну ситуацію, в якій опинилися науковці. Лист було передано до Москви через президента Військово-медичної академії, професора В. М. Тонкова [24, с. 147].

23 грудня 1919 р. Радою Народних Комісарів РСФРР було прийнято декрет «Про поліпшення становища вчених» [25, с. 427–428]. Проект декрету було сформовано заступником Наркома освіти РСФРР М. Покровським. На засіданні Державної вченої ради 20 грудня 1919 р. за погодженням з А. Луначарським було прийнято рішення внести цей проект на затвердження Ради Народних Комісарів РСФРР. Метою нормативного акту було «збереження наукових сил, необхідних для соціалістичного будівництва» та

передбачалася низка заходів, спрямованих на підтримку існування «найбільш видатних спеціалістів» через посилене забезпечення (речове, продовольче – «пайок» червоноармійський, академічний, літературний тощо), звільнення від різних повинностей, створення житлових умов з мінімальними зручностями. Документом окреслювалося коло осіб, на яких він поширювався. Ними стали 500 науковців та 50 діячів літератури. Їм надавалося право на отримання спеціальних продовольчих пайків, необхідні для роботи житлові умови, а також звільняли від виконання різного роду трудових повинностей.

Формування списку вчених і літераторів, які в першу чергу мали потрапити під дію нового декрету уряду, та контроль за його виконанням було покладено на комісію в складі М. Покровського, який представляв Наркомат освіти РСФРР, від Вищої ради народного господарства було включено Л. Карпова і від Наркомату продовольства РСФРР – В. Яковлева. Ця комісія стала називатися Центральною комісією з поліпшення побуту наукових спеціалістів при Раднаркомі РСФРР [26, с. 340].

Перший приклад практичної реалізації декрету від 23 грудня 1919 р. було започатковано президією Петроградського виконкому, який своєю постановою від 13 січня 1920 р. створив Петроградську комісію з поліпшення побуту вчених (ПетроКУБУ). До її складу увійшли М. Горький, Г. Цицерович, З. Гінберг, М. Крісті, О. Апатов, С. Ольденбург, О. Пінкевич, В. Тонков, А. Ферсман, В. Шимкевич, З. Ліліна, О. Бадаєв, М. Андреева [26, с. 340]. Ця Комісія брала на себе обов'язки порятунку науковців міста від голодної смерті та сприяти їм в організації належного матеріально-побутового забезпечення.

Фактично це був допоміжний орган російського Раднаркому, що брав на себе зобов'язання розробки нормативних актів, які б гарантували нормальну роботу вченим наукових установ та вищих навчальних закладів, а також доведення до відома центральних державних органів інформації про стан наукової роботи та її результати. Фінансовою основою діяльності Комісії були кошти, що виділялися Наркоматом освіти РСФРР. Московська комісія з

поліпшення побуту вчених (МосКУБУ) була організована 13 серпня 1921 р. постановою президії Московської ради і діяла при ній [26, с. 345].

Однак ситуація, яка складалася з наукою і науковцями в цей час вимагала більш активних дій і системного вирішення проблеми. До російського Раднаркому надходили звернення від Академії наук, наукових установ, закладів вищої освіти, окремих вчених про стан науки і науковців та заклики до термінового застосування заходів з поліпшення становища вчених країни [26, с. 340].

У 1921–1922 рр. у Кремлі було дано згоду на формування Центральної комісії поліпшення побуту вчених (з російської – ЦеКУБУ). Комісію було створено двома декретами Ради Народних Комісарів РСФРР від 10 листопада 1921 р. і 16 січня 1922 р. ЦеКУБУ організовувалася як постійна комісія Раднаркому РСФРР – спеціальний і постійний орган надання державної допомоги науковцям. Для подальшої належної організації діяльності Комісії 14 лютого 1922 р. було прийнято «Положення про діяльність Центральної та місцевих комісій поліпшення побуту вчених» [27, арк. 143]. Згідно цього нормативного акта на Комісії покладалися обов'язки здійснення обліку та реєстрації науковців усіх галузей знань, формування списків учених, що підлягали преміюванню, академічному чи соціальному забезпеченню. Комісія мала також взяти на себе відповідальність за розроблення проєктів нормативних актів, усіх необхідних заходів та їх затвердження у вищих державних органах. Її обов'язком ставав моніторинг діяльності та матеріального і побутового становища вчених, захист їх інтересів, а також всебічне сприяння у створенні умов, необхідних для належної та результативної діяльності вчених.

Подібні організаційні заходи здійснювалися владою через несприйняття ними сформованих раніше незалежних професійних організацій, які вважалися закритими кастовими утвореннями. Тому у 1921 та у 1922 рр. були ліквідовані Союз наукових діячів та Союз наукових установ і вищих навчальних закладів. З кінця 1921 р. робилися спроби створення Секцій

наукових працівників. Фактично, Центральна комісія з поліпшення побуту вчених та її регіональні структури брали на себе функції розподілу благ і обліку наукового потенціалу, а Секція наукових працівників, як їх професійна організація, функції політичні [28, с. 159].

Кадровий склад ЦеКУБУ визначався спеціальною урядовою постановою. Тому персональний склад ЦеКУБУ був сформований на засіданні РНК РСФРР 29 листопада 1921 р. Головою Комісії було призначено А. Халатова, її членами стали Нарком освіти РСФРР М. Покровський, Нарком охорони здоров'я М. Семашко, від ВРНГ – Я. Гіндін, від Наркомату фінансів – О. Новицький, Головпрофосвіти – В. Волгин, від ЦК освіти – Ф. Кипарісов. Пізніше замість М. Покровського до складу Комісії було включено В. Яковлеву, замість Я. Гіндіна – М. Федоровського, О. Новицький вибув з її складу без заміни [22, с. 7].

Складність питань і різнобічність діяльності Комісії вимагали формування апарату ЦеКУБУ з низки постійних допоміжних органів. Створювалося Управління справами ЦеКУБУ, яке займалося управлінням і належним спрямуванням окремих видів діяльності Комісії. Спеціальною постановою Раднаркому РСФРР від 3 січня 1922 р. було створено експертну комісію, яка займалася питаннями обліку і кваліфікування науковців. Вона формувалася ЦеКУБУ у складі голови, двох членів від Всесоюзної Академії наук, одного – від Комуністичної академії, по одному від наркоматів освіти, охорони здоров'я, Вищої ради народного господарства. Керівництво Центральним Будинком вчених здійснювало його правління, прийом і направлення на санаторно-курортне лікування покладалося на санаторну комісію. Для надання науковцям академічного забезпечення і різного виду допомог, охорони їх житлових прав також утворювалися спеціальні постійні комісії з розв'язання цих питань. Фінансування ЦеКУБУ здійснювалося за рахунок кредиту з державного бюджету за кошторисом Ради Народних Комісарів РСФРР, тому Управління справами Комісії працювало на правах відділу Управління справами РНК РСФРР [22, с. 8].

На місцях органами ЦеКУБУ були комісії з поліпшення побуту вчених (рос. – КУБУ), які створювалися при РНК союзних і автономних республік та виконкомах обласних рад у складі представників від науковців міста, губвиконкому, губфінвідділу, губпродкому і губкому освіти. Місцеві Комісії були повноважними органами ЦеКУБУ, користувалися правами юридичної особи у забезпеченні прав науковців [29, арк. 27].

Уся робота ЦеКУБУ та її регіональних організацій здійснювалася у співпраці з професійним об'єднанням науковців – Секцією наукових працівників при Спілці працівників освіти. Представники Центрального і місцевих бюро Секцій входили до складу ЦеКУБУ, а на місцях, разом з представниками місцевих органів влади, до регіональних Комісій поліпшення побуту вчених та їх підкомісій, а також до правлінь Будинків учених [30, арк. 143].

До завдань ЦеКУБУ та її місцевих Комісій входило здійснення первісної реєстрації та обліку науковців, надання вченим матеріальної та продовольчої допомоги, сприяння їх активній науковій діяльності. Створення цієї комісії обґрунтовувалося необхідністю забезпечити науковцям умови для результативної роботи. Насправді ж мова йшла взагалі про порятунок наукового потенціалу країни, наукових співтовариств її великих і малих міст. Для порятунку науковців від голодної смерті та їх продовольчого забезпечення, Комісією застосовувався той же принцип, що і до забезпечення робітників – принцип цільового постачання. Усі науковці були взяті на облік і розподілені на категорії.

Головна увага зверталася на покращення фінансового становища вчених, їх забезпечення продовольством, що було досить вагомим в умовах тотального голоду. Приділялася увага їх житловим проблемам, медичному забезпеченню, організації відпочинку вчених. Для науковців Москви були відкриті санаторії «Вузьке» і «Большово», пізніше виникли санаторії в Криму, Кисловодську та інших місцях. Місцеві КУБУ мали право організовувати різного роду підприємства, діяльність яких мала бути спрямована на поліпшення побутових

умов науковців. Для цього організовувалися споживчі кооперативи, швейні, взуттєві, ремонтні майстерні тощо [29, арк. 27].

Система органів державного управління УСРР з моменту їх створення, принципи їх діяльності та структура були подібними до системи, принципів та структури органів влади РСФРР. Для поліпшення матеріального становища науковців, працівників культури та з метою охорони науковців, а також особливо цінних працівників у галузі мистецтва та літератури, досвіду і досягнень яких потребувала молода радянська держава для здійснення свого запланованого соціалістичного будівництва, а також для забезпечення потреб робітничо-селянської оборони Рада Народних Комісарів УСРР 31 серпня 1920 р. видала декрет «Про поліпшення становища вчених спеціалістів і заслужених працівників літератури та мистецтва» [31, арк. 35] (дод. А). Цим документом український радянський уряд зобов'язувався надавати їм посилене продовольче забезпечення, звільняв від виконання трудових повинностей, що не мали прямого відношення до їх професійної діяльності, а також брався створювати належні умови для їх роботи.

На профільні наркомати (Наркомат освіти УСРР, Південне бюро ВЦРПС, Промбюро, Наркомат охорони здоров'я УСРР, Наркомат продовольства УСРР) покладалися завдання визначення категорій та числа осіб, на яких могла поширюватися дія декрету та порядок запровадження його в життя. На коло осіб, які підпадали під дію цього декрету, поширювалися норми натурального забезпечення, аналогічно встановленим в РСФРР. Натуральне забезпечення мало видаватися у тих же нормах і на не більше трьох непрацевдатних членів сім'ї науковця.

У прийнятій 30 серпня 1921 р. постанові РНК УСРР «Про поліпшення побуту наукових працівників» висувалася пропозиція створення в УСРР Комітету сприяння вченим, аналогічного тому, що вже існував у РСФРР [31, арк. 33] (дод. Б). У жовтні 1921 р. було розроблено «Положення про Всеукраїнський комітет сприяння вченим» [35, арк. 26]. Його метою діяльності визнавалася організація заходів для здійснення наукової діяльності

в республіці на належному рівні. ВУКСВ мав здійснювати керівництво і контроль над реалізацією декретів і постанов уряду; брати активну участь у розробці проєктів нормативних актів та подавати їх на погодження відповідним урядовим відомствам; давати висновки з усіх питань, що належали до сфери його компетенції; інформувати органи влади та управління про стан речей у сфері науки, соціально-економічне становище науковців. Для цього на ВУКСВ покладалися обов'язки здійснення обліку і реєстрації науковців з усіх галузей знань, формування їх списків на академічне і соціальне забезпечення та преміювання.

Фактично ВУКСВ створювався для поліпшення життя і становища науковців республіки, які опинилися у складних соціально-економічних умовах. Комітет мав сприяти у забезпеченні їм необхідних умов праці та належній організації професійної діяльності, турбуватися про соціальне забезпечення у випадку інвалідності, догляду за пристарілими та хворими вченими. На Комітет покладалися обов'язки турбуватися і про членів родини науковця у разі його смерті. ВУКСВ наділявся правом зносин з вищими державними та місцевими органами влади для вирішення питань соціального та матеріального забезпечення науковців та членів їх родин.

ВУКСВ створювався при Раднаркомі УСРР у складі президії, до якої входили голова та два його заступники, які призначалися урядом. Члени призначалися Раднаркомом УСРР за поданням голови Комітету. До їх складу мав обов'язково входити член Наукового комітету Наркомату освіти УСРР. Комітет мав право призначати в регіони своїх уповноважених. Постановою РНК УСРР від 1 листопада 1921 р. затверджувався персональний склад ВУКСВ із 21 особи [31, арк. 75]. Почесним головою ВУКСВ було обрано письменника В. Короленка. Очолював Комітет заступник Наркома освіти УСРР Д. Мануїльський. Його заступниками стали Нарком продовольства УСРР М. Владимиров (Шейнфінкель) та Нарком освіти УСРР Г. Гринько. За посадами членами Комітету стали голова Вукоопспілки В. Затонський, голова Наукового комітету Наркомату освіти УСРР професор С. Семковський, від

Наркомату соціального забезпечення І. І. Корнєєв, а також відомі професори В. Данилевський, Д. Багалій, Кринський, А.-Б. Пшеборський, Д. Граве, Г. Левитський, Ч. Кларк, Потьомкин, Л. Писаржевський, Зварницький, Захарневський, Блакитний, Г. М. Хоткевич, Б. Кратько.

Всеукраїнський комітет сприяння вченим при РНК УСРР був сформований з відділу управління справами, сектору сприяння науково-дослідній роботі, господарського управління та бухгалтерії. Штат відділу управління справами складався з 7 осіб: керівника відділу, завідувача сектором сприяння науково-дослідній роботі, уповноваженого з постачання, секретаря-друкарки, реєстратора-архіваріуса, технічного секретаря.

Для покращення життя вчених та створення відповідних умов для їх дослідницької діяльності, у містах зі значним числом інтелектуальної еліти, в регіонах уже в кінці 1921 р. створювалися місцеві Комісії поліпшення побуту вчених. Положення про місцеві Комісії було прийнято на засіданні ЦеКУБУ 14 лютого 1922 р. та використовувалося ВУКСВ. Відповідно до Положення, місцева Комісія мала перебувати при місцевому губернському виконкомі, представник якого мав обов'язково входити до складу місцевої Комісії, яка затверджувалася ВУКСВ. Ці Комісії повинні були вести реєстрацію і облік усіх науковців на території своєї губернії чи області, контролювати правильність розподілу фондів постачання, захищати інтереси вчених і щомісяця звітувати про свою діяльність перед ВУКСВ [32, с. 76].

Штати місцевих Комісій поліпшення побуту вчених формувалися у складі відповідального секретаря, його помічника, керуючого справами, бухгалтера, друкарки, агента з постачання [33, арк. 25]. У ході здійснення своєї діяльності ВУКСВ тісно співпрацював з Наркоматом освіти УСРР, Українським бюро ЦК спілки «Робос» та Секціями наукових працівників.

Так, 24 грудня 1921 р. розпочало свою роботу Одеське відділення Всеукраїнського комітету сприяння вченим. У складних соціально-економічних умовах того часу першочерговим його завданням стала турбота про науковців та працівників сфери мистецтва міста. План роботи Одеського

відділення ВУКСВ передбачав формування списків осіб, що мали право на забезпечення академічним пайком, розподіл між ними отриманих від Раднаркому УСРР коштів, одягу, взуття та палива. Створювалася особлива комісія з організації Будинку вчених. Проводилися переговори з Американською адміністрацією допомоги (АРА) та Зовнішторгом РСФРР про отримання продуктів за пільговими цінами [34, арк. 10].

Однак, не дивлячись на намагання Одеського відділення ВУКСВ поліпшити продовольче становище науковці міста, ситуація залишалася досить критичною. Кількість пайків, що надавалися для Одеси, не задовольняла і третини тих, хто їх конче потребував. Загнані в складні життєві обставини та розчаровані неспроможністю держави на їх соціальне забезпечення, науковці міста змушені були перейматися пошуком засобів для виживання для себе та членів сім'ї. Питання про продуктивність наукової діяльності в цих умовах для них перестало бути пріоритетним. І ця обставина ставала страшною реальністю для міста, яке ще до недавня відіграло роль потужного наукового центру Півдня Росії з потенціалом більше 800 науковців, не рахуючи діячів мистецтва та культури.

У цей же час була створена Харківська комісія з поліпшення побуту вчених як відділ ВУКСВ [37, арк. 91]. До її складу увійшли Г. Гринько, Д. Мануїльський, М. Владимиров, В. Чубар, голова губвиконкому, голова міськради, представник Всеукраїнської комісії сприяння вченим, по три представники від науковців закладів вищої освіти міста: Інституту народної освіти, Медичної академії, Технологічного інституту, Інституту сільського господарства і лісознавства, Інституту народного господарства, Ветеринарного інституту. Своїми завданнями Комісія бачила практичне застосування в реальних умовах декретів та інших нормативних актів вищих органів влади держави для поліпшення побуту вчених. Планувалося також, що члени Комісії будуть долучатися до створення проектів таких документів, які через ВУКСВ направлятимуть до центральних загальносоюзних органів

влади. У планах Комісії було і створення наукового друкованого органу для опублікування результатів наукових досліджень.

6 березня 1922 р. Раднарком УСРР було внесено зміни до своєї постанови від 6 вересня 1921 р. «Про поліпшення становища вчених спеціалістів і заслужених працівників літератури та мистецтва». Тепер визначення порядку встановлення кола осіб, на яких поширювалася дія декрету від 30 серпня 1921 р. доручалося спеціально створеній Комісії при ВУКСВ, яка складалася із його представників, а також представників від Наркомпроду УСРР, Головного управління професійної освіти (Головпрофос) Наркомату освіти УСРР, Південного бюро ВЦРПС та представників від професури [38, арк. 62].

У квітні 1922 р. українським урядом в черговий раз було внесено зміни до постанови від 6 вересня 1921 р. «Про поліпшення становища вчених фахівців і заслужених робітників літератури і мистецтва». Тепер встановлення категорій та чисельності осіб, на яких поширювалася чинність декрету від 30 серпня 1921 р. та порядок впровадження його в життя доручалося спеціально створеній Експертній кваліфікаційній комісії при ВУКСВ. Її склад було затверджено постановою Раднаркому УСРР від 21 лютого 1922 р. Ця комісія формувалася з представників Всеукраїнського комітету сприяння вченим, Наркомату продовольства, Наркомату освіти в особі Укрголовпросу, Південного бюро ВЦРПС та представників від української професури [39, ст. 169]. Персонально до складу експертної комісії з кваліфікації наукових працівників входили Я. Ряппо як заступник Наркома освіти, який очолив комісію, О. Алов як голова Центрального бюро Секцій наукових працівників, Д. Синцов, В. Мотич, як члени ВУКСВ, І. Слуцький як член Укрбюро ЦК професійної освіти та Ю. Семковський як представник Народного контролю Наркомату освіти [40, арк. 5]. Тоді ж РНК УСРР було ухвалено постанову про збільшення коштів, які асигнувалися Комітетові допомоги вченим України Наркоматом освіти УСРР. Додаткові асигнування мали скласти 65 тис. довоєнних карбованців. Із них на Уккранаргосп покладалося завдання

виділити для Комітету додатково 20 тис. крб., на Уповноваженого Укрзовнішторгу – 20 тис. крб., Наркомзем – 5 тис. крб. [41, ст. 171].

З 25 листопада 1922 р. набрав чинності Кодекс Законів про народну освіту УСРР, у якому було передбачено і діяльність Всеукраїнського комітету допомоги вченим [42, ст. 729]. Комітет створювався при РНК УСРР у складі президії і членів. Президія формувалася з голови і двох його заступників та призначався Раднаркомом УСРР. Члени призначалися Раднаркомом УСРР за поданням президії. Метою діяльності Комітету оголошувалося проведення заходів щодо забезпечення матеріального становища науковців, їх соціального забезпечення в разі інвалідності та старості, у разі смерті науковця держава мала потурбуватися про членів його родини. Для виконання цих завдань Комітет мав право стежити за виконанням усіх постанов та заходів, що належали до сфери його діяльності, створювати Будинки вчених, безпосередньо звертатися до всіх вищих центральних установ та вживати заходи для надання допомоги науковцям, влаштовуючи їх до лікарень, санаторіїв, будинків відпочинку тощо. Фінансовою основою діяльності Комітету були кошти, що відпускалися з державного бюджету, а також виділялися окремими установами та надавалися приватними особами.

Постановою РНК УСРР від 18 травня 1923 р. «Про склад Всеукраїнського комітету сприяння вченим» вносилися зміни до постанови від 1 листопада 1921 р. «Про створення Всеукраїнського комітету сприяння вченим». Оновлений склад ВУКСВ було сформовано з 24 осіб. Очолював тепер ВУКСВ заступник голови РНК УСРР М. Владимирський. Його заступниками стали перший секретар ЦК КП(б)У Д. Мануїльський та Народний комісар освіти УСРР В. Затонський. До складу Комітету увійшли голова Наукового комітету Наркомату освіти УСРР професор С. Семковський, Народний комісар освіти УСРР Г. Гринько, Народний комісар охорони здоров'я М. Гуревич, Народний комісар продовольства УСРР І. Лобачов, голова Української ради народного господарства А. Маслов, Уповноважений Наркомату зовнішньої торгівлі РСФРР при уряді УСРР С. Брон, Уповноважений Наркомату фінансів РСФРР

при РНК УСРР О. Новицький, від Наркомату соціального забезпечення УСРР К. Ейнштейн, заступник Наркома освіти УСРР Я. Ряппо, голова Південного бюро ВЦРПС Ф. Угаров, харківські професори Д. Багалій, В. Данилевський, Д. Граве, професор Одеського політехнічного інституту Ч. Кларк, професори Київського університету А. Кримський та Київського інституту народного господарства Г. Левитський, професор Гірничого та Хіміко-технологічного інститутів у Катеринославі Л. Писаржевський, професор Д. Яворницький, який на той час працював у Катеринославі, редактор урядової газети «Відомості ВУЦВК» В. Еллан-Блакитний, письменник Г. Хоткевич, художник Б. Кратко [43, арк. 60].

Згодом постановою РНК УСРР від 18 червня 1925 р. М. Владимирського було звільнено від обов'язків голови Всеукраїнського комітету сприяння вченим за його власним проханням. На цю посаду було призначено Г. Гринька [45, ст. 294]. 3 лютого 1927 р. на посаду голови ВУКСВ було призначено Я. Дудника, Бюро ВУКСВ очолював Я. Ряппо [101, арк. 5].

Спільною постановою ВУЦВК і РНК УСРР від 8 серпня 1924 р. затверджувалися штати Всеукраїнського комітету сприяння вченим та його установ у складі 92 осіб [44, ст. 195]. Центральний апарат ВУКСВ складався з 6 осіб, до якого входили керуючий справами, секретар, діловод, бухгалтер, машиністка та реєстратор. Філіями ВУКСВ стали місцеві комітети у Харкові, Києві, Одесі та Катеринославі.

Крім того, ВУКСВ мав у своєму розпорядженні будинок відпочинку та санаторій у Ялті, які були розраховані на обслуговування 75 українських науковців. Їх штат налічував 18 осіб і складався з завідувача будинку відпочинку, завгоспа, лікаря, сестри-фельдшера, доглядальниці, бухгалтера, економки-господарки, 5 працівників їдальні, 3 прибиральниць, прачки, візника, садівника-двірника. Також були будинки відпочинку в Харкові, Києві, Одесі та Катеринославі, які функціонували по 5 місяців щороку і були розраховані на обслуговування до 50 науковців кожний. До штату таких

будинків відпочинку обов'язково входив лікар, завгосп, по три працівники кухні, 2 прибиральниці, сторож, прачка, бухгалтер.

Розгортання політики НЕПу стабілізувало, до певної міри, економічну ситуацію в країні. У керівництві держави вважали, що настав час змінити відносини з науковою інтелігенцією. Майданчиком для оголошення таких змін стала Всеросійська нарада представників місцевих секцій наукових працівників. У резолюції до доповіді М. Федоровського «Про комісії поліпшення побуту вчених» було озвучено прийняте рішення про перехід від наявних до цього «благодійницьких» форм допомоги науковцям, за яких вони самі грали пасивну роль і були лише об'єктом цієї допомоги, до таких форм, при яких домінуюче значення належить активної самодіяльності самих науковців, а держава лише в потрібних випадках допомагає їм матеріальними коштами або іншим шляхом [46, с. 355].

Аналізуючи вище зазначене, стає зрозумілим, що держава взялася до загального перегляду існуючих на той час організаційних форм роботи щодо поліпшення умов праці та побуту науковців з метою «пристосування» їх до зазначених завдання і до існуючих на той час умов. Тепер ситуація мала докорінно змінитися порівняно з тим періодом, коли організовувалися Комісії поліпшення побуту вчених. Основною передумовою перегляду цієї політики мало бути збереження у повному обсязі всіх досягнень, які стали результатом роботи ВУКСВ, і зокрема визнання цілковитої необхідності збереження додаткового академічного забезпечення на 1923/24 бюджетний рік.

Зміна організаційних форм роботи щодо поліпшення матеріального становища науковців на той час виражалася у поступовій ліквідації місцевих Комісій поліпшення побуту вчених, при збереженні єдиного ВУКСВ при РНК УСРР. Усі функції та установи місцевих Комісій тепер передавалися відповідним місцевим органам СНП, які, поряд з чисто професійними функціями, прийняли на себе всю роботу з обслуговування науковців по лінії ВУКСВ. З частковою зміною функцій ВУКСВ, його робота проводилася через представників, що були уповноваженими від Комітету в усіх установах та

організаціях, де розглядалися питання поліпшення побуту наукових працівників. Для виконання цієї місії ВУКСВ підтримував тісний зв'язок з Наркоматом освіти УСРР, Українським Центральним бюро Секції наукових працівників, а також ЦеКУБУ та Центральним бюро СНП Всесоюзної спілки працівників освіти, іншими установами та організаціями.

Однак у владних кабінетах ще з початку створення ЦеКУБУ закладалися надзвичайний характер завдань та ідея тимчасовості його існування. Згода на створення такої організації як ЦеКУБУ та її республіканських і обласних структур пояснювалася відсутністю на той час професійного об'єднання наукових працівників та неминучість у прийнятті цими організаціями на себе таких функцій. З появою Всесоюзної спілки працівників освіти та її СНП у регіонах, як цілком сформованих професійних організацій, які перебрали на себе, у тому числі, і функції місцевих Комісій, в керівництві держави визріла думка про припинення діяльності ЦеКУБУ та її регіональних організацій. Скасування академічного забезпечення у загальнодержавному масштабі, відмова від академічних пайків, які становили найважливіші за об'ємом її функції вказували на втрату сенсу в існуванні таких організацій.

Крім того, в партійно-державному керівництві не бачили політичних підстав для існування ЦеКУБУ. Річ у тім, що після Всесоюзного з'їзду наукових працівників, на якому яскраво була представлена орієнтація на Секцію як єдину організацію, в рамках якої повинна бути зосереджена вся робота з поліпшення матеріальних, правових і культурних умов життя науковців, діяльність ЦеКУБУ, вважали як такою, що гальмує планомірний і органічний розвиток Секції. Тому, 1 листопада 1924 р. на засіданні колегії Наркомату освіти РСФРР було поставлено питання про ліквідацію ЦеКУБУ, а, відповідно, в Україні ставилося б питання про ліквідацію ВУКСВ. У постанові колегії було записано: «Визнати форму надання допомоги вченим через ЦеКУБУ застарілою і подальше існування Комісії недоцільним. Вважати за необхідне ліквідувати ЦеКУБУ і передати всі її функції, установи, що їй належать, та кредити, що видаються відповідно до кошторису,

Центральному бюро Секції наукових працівників ЦК освіти. Ліквідацію провести до 1 січня 1925 р.» [46, с. 358].

Однак, до вказаної дати ЦеКУБУ не було ліквідовано. Рятівним колом стало засідання Раднаркому РСФРР, що відбулося 23 липня 1925 р. На ньому було заслухано доповіді представників від ЦеКУБУ та Наркомату освіти. Ними було переконливо доведено, що ліквідація Комісії ще була не на часі, наукова інтелігенція країни потребувала активної підтримки і допомоги з боку держави, організацією якої досить результативно займалася ЦеКУБУ в Росії та її структури в радянських республіках [46, с. 346]. Дещо раніше, 19 липня 1925 р., на засіданні українського Раднаркому було прийнято рішення про продовження діяльності ВУКСВ та запропоновано Наркомату фінансів розглянути кошторис Комітету на 1925/26 бюджетний рік, включивши необхідну йому суму до загальнодержавного бюджету [47, с. 3].

ЦеКУБУ, як і ВУКСВ, продовжували існувати і діяти наряду з СНП. Їх досвід роботи доводив доцільність встановлених ними форм діяльності. Ця робота в повній мірі відповідає завданням, поставленим урядом під час їх організації, а соціально-економічне становище країни та її господарське будівництво вимагали і надалі особливої уваги до висококваліфікованих науковців. Тому в центрі визнавали, що нагайна потреба в подальшому зосередженні особливої уваги на забезпеченні та обслуговуванні наукових працівників вимагали збереження уже існуючих ЦеКУБУ та ВУКСВ, які з цими завданнями більш-менш успішно справлялися у попередні роки.

Тому, з урахуванням соціально-економічних змін в країні, у цей період відбулися зміни і в роботі самого ВУКСВ. Якщо у 1921 – на початку 1922 рр. діяльність Комітету була спрямована головним чином на підтримання елементарного життєвого рівня учених шляхом надання академічних пайків, грошової та матеріальної допомоги, то уже з середини 1922 р. ВУКСВ суттєво розширював свою роботу через організацію медичної допомоги, санаторно-курортного лікування, культурно-просвітницької діяльності, Будинків вчених, гуртожитків для пристарілих науковців тощо. З середини 1920-х рр. до

функцій ВУКСВ увійшли питання обліку наукових працівників, сприяння їх матеріальному забезпеченню під час здійснення професійних відряджень, турбота про їх академічне та персональне пенсійне забезпечення. Враховуючи низький рівень заробітної плати, окремі форми матеріальної та правової допомоги науковцям ВУКСВ були залишені, при цьому вони набули цільового характеру у вигляді постійної підтримки недостатньо забезпечених найбільш видатних науковців УСРР з одного боку, і у вигляді надання допомоги решті науковців у випадках її гострої потреби, з другого боку.

Відповідно до постанови Наркомату освіти УСРР, питання встановлення кваліфікації науковців з 1926 р. було передано до Укрнауки. Відсутність реєстрації наукових працівників по лінії ВУКСВ негативно відображалось як на роботі, так і на інтересах окремих науковців, оскільки можливості отримання пільг, матеріальної допомоги і соціального захисту поширювалися лише на наукових працівників, зареєстрованих у ВУКСВ [48, арк. 16]. Окрім усього іншого, ця ситуація негативно впливала на формування кошторису Комітету, який неможливо було збудувати без правильного обліку наукових кадрів. Виходом із такого штучно створеного для ВУКСВ скрутного становища могло стати поновлення за Комітетом функції кваліфікації наукових кадрів за аналогією з ЦеКУБУ.

Станом на 1 жовтня 1926 р. загальне число науковців, що були зареєстровані у ВУКСВ, склало 3026 осіб [49, арк. 154]. Однак, ця цифра не зовсім відповідала дійсності. У канцелярії Комітету перебувало ще більше 500 заяв від науковців, які бажали зареєструватися у ВУКСВ, але цього не можна було зробити через бюрократичні перепони [43, арк. 7].

Постановою РНК УСРР Всеукраїнському комітету сприяння вченим на 1926/1927 господарський рік було затверджено кошторис у сумі 167020 крб. [49, арк. 242]. У наступному 1927/28 господарському році за кошторисом Раднаркому УСРР для ВУКСВ було надано уже 180 тис. крб. З цієї суми 44,5% (80 тис. крб.) склав фонд академічного забезпечення, який було розподілено

між Секціями наукових працівників. Із нього 10,4 тис. крб. було виділено на закордонні відрядження українських науковців.

Виявилися і значні негаразди в організації постачання, які полягали в повній відсутності обліку і руху матеріалів та продуктів підприємств ВУКСВ. Бракувало планів і фондів з постачання, а також не був належним чином організований постачальницький апарат. Тому новопризначений Уповноважений з постачання ВУКСВ А. Дрознер у липні 1932 р. у своїй доповідній записці писав про необхідність організації при ВУКСВ окремого відділу з постачання та складів. Доповідну записку в керівництві ВУКСВ взяли до уваги і дозволили сформувати відділ, який мав у своєму складі 5 штатних одиниць: завідувача відділу, референта, обліковця-секретаря, агента та комірника [50, арк. 12].

З метою поліпшення матеріально-побутових умов роботи вчених та сприяння розвитку науково-дослідної діяльності в СРСР, 3 травня 1931 р. РНК СРСР було прийнято постанову «Про утворення при Раді Народних Комісарів Союзу РСР Комісії сприяння вченим» [51, с. 352]. Ставилося завдання реорганізації ЦеКУБУ, що існувала при РНК РСФРР, в Комісію сприяння вченим при тому ж таки РНК РСФРР, передавши їй всі асигнування та майно ЦеКУБУ. На цю Комісію покладалися обов'язки сприяння поліпшенню матеріально-побутового забезпечення наукових працівників, що включало в себе сприяння в наданні медичного та санаторно-курортного лікування, поліпшення житлово-побутових умов, забезпечення вчених похилого віку тощо. Також Комісія мала сприяти залученню науковців, незалежно від їх постійного місця роботи, до розробки окремих наукових питань соціалістичного будівництва. Сприяння вченим здійснювалося Комісією шляхом видання наукових праць, виписки іноземної літератури, допомога в організації та фінансуванні наукових відряджень тощо. Для цього Раді праці й оборони доручалося, до отриманих у 1931 р. сум, асигнувати кошти для активного сприяння науковому зростанню українських учених. Головою Комісії сприяння вченим Раднарком СРСР призначив В. Куйбишева, до складу

її членів увійшло 22 знаних вчених, державних діячів, адміністративних працівників.

На підставі постанов РНК СРСР від 3 травня 1931 р., РНК УСРР від 3 грудня 1931 р. та 21 серпня 1932 р. Всеукраїнський комітет сприяння вченим при РНК УСРР було реорганізовано в Комісію сприяння вченим. Ця реорганізація мала на меті розширити функції та повноваження цього органу, надати йому більшої оперативної гнучкості [50, арк. 24]. Апарат Комісії мав складатися з 15 осіб. Для управління діяльністю КСВ в УСРР призначався Уповноважений Комісії сприяння вченим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР. Його функції виконував Г. Завицький. На місцях структурними підрозділами ставали обласні Комітети сприяння вченим.

На першому організаційному засіданні Комісії 19 травня 1931 р., а потім і на засіданні 4 вересня було сформовано робочі підкомісії КСВ: адміністративно-організаційна (для здійснення великих організаційних та адміністративно-фінансових питань оперативного характеру); матеріально-побутова (для вирішення питань, пов'язаних з поліпшенням побутових умов науковців); сприяння науково-дослідній роботі; із залучення вчених до розроблення окремих значних питань соціалістичного будівництва. Цій останній підкомісії доручалося узгоджувати свій план роботи з планами роботи Будинків вчених [51, с. 353].

Для вирішення завдань в області виробничого сприяння науково-дослідній роботі вчених у складі Управління КСВ існував сектор, який одночасно був і робочим апаратом підкомісії виробничого сприяння науково-дослідницькій роботі вчених. У прийнятому в 1932 р. «Положенні», сектор, відповідно до завдань підкомісії, мав сприяти політичній диференціації наукових працівників, стимулювати їх політичну активність та об'єднувати навколо «генеральної лінії партії». Не забували про необхідність для радянських науковців «... оволодівати методами діалектичного матеріалізму, марксистсько-ленінською методологією». Хоча ставилися і цілком реальні та перспективні завдання: підвищення наукової кваліфікації, зміцнення

міжнародних наукових зв'язків, обміну досвідом, підтримання взаємозв'язку між вітчизняними вченими різних наукових напрямів, а також з «фабрично-заводським і колгоспним пролетаріатом, пролетарським студентством і червоноармійською масою» [52, арк. 12–13.]. Для практичної реалізації цих завдань в секторі створювалося 6 груп: 1) група Будинків вчених та установ; 2) виробничого сприяння (стипендії, видавництво, преміювання тощо); 3) наукової літератури (Книжковий відділ); 4) обліку наукових кадрів; 5) туризму; 6) міжнародних наукових зв'язків.

Тепер здійснювалися виявлення та належний облік наукових кадрів. Будинки вчених перетворювалися на майданчики комуністичного виховання науковців. Через книжковий відділ Комісії сприяння вченим для науковців виписувалася іноземна література, поповнювалися бібліотеки СРСР. Зміцнювалися міжнародні зв'язки радянських вчених, створювалися можливості для їх участі в закордонних наукових об'єднаннях, видання їх праць на іноземних мовах та за кордоном, здійснювалися наукові закордонні відрядження. Позитивним в існуванні такого сектору стало створення можливостей у ті непрості для радянських науковців часи працювати на іноземному та вітчизняному лабораторному обладнанні, яке для них виписувалося із-за кордону, сприяння підвищенню їх наукової кваліфікації, організація наукових експедицій, преміювання за видатні наукові праці, організація спеціальних наукових виставок, обмін досвідом відомих вчених з периферією тощо.

Штати української Комісії сприяння вченим станом на 1933 р. були сформовані з 5 осіб: відповідального секретаря КСВ, його помічника, який обіймав одночасно і посаду референта у справах матеріально-побутового забезпечення, референта сектора постачання курортних установ, завідувача будівельними та господарськими фондами, агента з постачання, комірника [50, арк. 28]. Також працювала бухгалтерія у складі бухгалтера та рахівника, відділ управління господарством, до складу якого входили завідувачий

відділом, відповідальний за здійснення господарського будівництва, два агенти, інспектор) [50, арк. 29].

За Комісією залишалися традиційні, успадковані від Всеукраїнського Комітету, напрями діяльності: продуктове і товарне забезпечення для цієї категорії вчених, радянської наукової інтелігенції, елітне житлове будівництво, організація медичного і санаторно-курортного обслуговування, облаштування їх корпоративного відпочинку. Фактично, Комісія сприяння вченим була організацією для вузького кола наукової еліти. Відбір до списків наукових працівників, що обслуговувалися Комісією, ґрунтувався на номенклатурно-посадовому підході і формальних ознаках наявності наукових заслуг (керівна посада, членство в АН УСРР тощо). Діяльність комісії була організована для цілеспрямованого ідеологічного підпорядкування значної частини наукової інтелігенції в обмін на вирішення комплексу її матеріально-побутових та професійних проблем.

Діяльність Комісії сприяння вченим тривала до кінця 1937 р. Постановою РНК СРСР від 11 листопада 1937 р. її було ліквідовано, а все її майно, Будинки вчених, житлові будинки для науковців, готелі, будинки відпочинку було передано у відання Академії наук СРСР. Санаторії Комісії сприяння вченим перейшли до Наркомату охорони здоров'я з обов'язковою умовою збереження їх для обслуговування вчених [53, ст. 349] (дод. П). На виконання постанови РНК СРСР від 10 листопада 1937 р. уряд УСРР 7 січня 1938 р. прийняв свою постанову «Про ліквідацію апарату Уповноваженого Комісії сприяння вченим РНК СРСР при Раді Народних Комісарів УСРР» [54, ст. 13] (дод. Р).

Згідно вищезначених нормативних актів апарат Уповноваженого Комісії сприяння вченим РНК СРСР при Раднаркомі УСРР ліквідувався. Наркомату охорони здоров'я УСРР передавалися санаторно-курортні установи разом з усіма підсобними господарствами, що були у віданні Уповноваженого Комісії сприяння вченим РНК СРСР при уряді УСРР. Сюди відносилися Гурзуфський, Кисловодський, Одеський санаторії і на південному березі Криму курортна ділянка «Семидвір'я». Будинок відпочинку в Голосієво, що на території міста

Києва, передавався СНП при Київському обласному комітеті Союзу працівників вищих шкіл та наукових установ. Він мав продовжувати використовуватися науковцями Києва в якості будинку відпочинку вихідного дня. Більшість путівок до цих закладів мала бути зарезервована за науковцями Академії наук УСРР. Усі ці заклади мали зберегти як відомчі для обслуговування вчених України. Для цього Наркомат фінансів разом з Державною плановою комісією УСРР зобов'язувалися кошти, виділені на капітальні витрати по санаторно-курортних установах для тепер уже колишнього Уповноваженого, передати Наркомату охорони здоров'я УСРР.

Отже, Комісії поліпшення побуту вчених створювалися як тимчасові надзвичайні державні органи для покращення важкого матеріального становища наукових працівників у той час, коли не існувало ніяких організацій, які б переймалися цими питаннями, зокрема, не було і професійної організації самих науковців. З огляду на це, їм довелося у значній мірі освоїти функції, які за сприятливих соціально-економічних та суспільно-політичних умов мали б бути прямим завданням профспілок. Функції, якими було наділено Комісії, були надзвичайними і тимчасовими. Упродовж усього періоду існування Комісій, як у центрі, так і на місцях, їх структура зазнавала змін, пов'язаних у першу чергу зі змінами покладених на них функцій розподілу й забезпечення.

Завдяки активній діяльності ВУКСВ та його співпраці з ЦеКУБУ, Повноважним представництвом РНК УСРР при РНК СРСР, Наркоматами освіти, фінансів, шляхів сполучення українські науковці отримували академічне забезпечення, право на відпочинок на курортах Криму і Кавказу, вирішувалися їх житлові проблеми. Комітетом проводилася робота з виділення для дітей науковців певної кількості місць у вищих навчальних закладах республіки. Певна стабілізація політичного і економічного життя в СРСР періоду НЕПу, успішне створення і розширення діяльності державних професійних спілок, підконтрольних радянській владі, Комісії сприяння

вченим вичерпали свій політичний ресурс і стали непотрібними в умовах неекстремального життя суспільства.

2.3. Співпраця ВУКСВ з Секціями наукових працівників спілки «Робос»

Важливою складовою суспільного розвитку є його інтелектуальний рівень. Більшовицьке партійно-державне керівництво це чітко розуміло, тому уже з початку 1920-х рр. вищій школі стало приділяти особливу увагу. З метою прискорення процесу адаптації наукової еліти до нових економічних і, особливо, політичних умов діяльності партійно-державні органи пішли шляхом створення їх професійних об'єднань. Такого роду об'єднання розглядалися як форма проникнення політичних поглядів радянської влади до вищої школи та наукових установ для формування нового радянського вченого. Вважали, що саме позиція наукової інтелігенції у ставленні до марксистсько-ленінської ідеології та її пропагуванні матиме важливий вплив на суспільство.

Тому у квітні 1921 р. радянські державні органи здійснили рішучу спробу об'єднати науковців навколо Всеросійської професійної спілки працівників освіти і соціалістичної культури (Всероботпрос). 23 квітня 1921 р. пленумом Центрального комітету Союзу було затверджено «Положення про Секції наукових працівників спілки «Робос». Документ мав преамбулу, у якій зазначалася доцільність створення секції для становлення наукової роботи «відповідно до умов сучасного життя», а також «...розроблення усіх питань, що стосуються професійних, матеріальних і правових інтересів наукових робітників та надання допомоги у розвитку науково-навчального та наукового життя країни». Основними напрямками діяльності Секцій наукових працівників були визначені організаційна, тарифно-економічна та культосвітня [55, арк. 12]. Фактична ж, мета діяльності цієї організації

полягала в необхідності «правильної постановки наукових досліджень» [4, с. 192].

Процес створення Секції наукових працівників (СНП) здійснювався в кілька етапів. Перший етап був організаційним, припав на червень 1921 – червень 1923 рр. і характеризувався формуванням структури профспілки, включав і підготовку до з'їздів учених. Одночасно вирішувалися і проблеми матеріального становища вчених шляхом систематизації даних про оплату їх праці, вироблення основ тарифної політики тощо. Вирішенням цих питань займалося тимчасове Центральне бюро СНП у Москві. Очолив його К. Тімірязєв. До його складу увійшли С. Новіков, В. Волгін, Ф. Кипарисов, С. Міцкевич, В. Невський, М. Славянов, М. Федоровський, О. Шмідт. На засідання 21 червня 1921 р. виносилося питання про надання матеріальної допомоги вченим, а з липня 1921 р. СНП почала займатися розподілом так званих «академічних пайків» [56, арк. 1].

На місцях створення СНП мало такий же алгоритм, як і в центрі. Ініціативні групи вчених або тимчасові органи готували та організовували проведення конференцій науковців міста, області, краю чи республіки. На їх засіданнях створювалися Секції та їх виборні органи [57, с. 38].

2 вересня 1921 р. був прийнятий декрет про вищі навчальні заклади РСФРР, яким визначалися їх головні завдання та структура управління. Особлива увага приділялася кадрам: «Значення вищої школи на бойовому, в сучасний момент – культурному рівні – велике. Її завдання – дати державі в найкоротший термін червоних спеціалістів з усіх галузей державного будівництва. Зібравши у вищій школі кадри пролетарського і комуністичного студентства, партія повинна зробити подальші кроки у справі завоювання вищої школи, у якій до цього панує буржуазний вчений, ідеологія, що нерідко переходить у прямий наступ на основи науково-марксистського світогляду» [58, с. 672].

У керівництві ЦК РКП(б) вважали, що партія повинна поставити під свій ідейний вплив усю діяльність вищої школи та її співробітників. На їх думку,

лише у такий спосіб можна було б відвернути загрозу впливу буржуазної ідеології на радянське студентство [58, с. 193]. Завдання пролетаризації вищих навчальних закладів того часу та їх співробітників покладалося на партійні, комсомольські та профспілкові органи. Через них радянська влада впливала на усі сфери життя вищих навчальних закладів, залучаючи таким чином професорсько-викладацький склад та студентство до активної громадсько-політичної діяльності. Вищі навчальні заклади повинні були готувати нову радянську інтелігенцію, яка служила б пролетарській диктатурі [59, с. 673].

6 липня 1923 р. у Москві було скликано Всеросійську нараду СНП. На ній було прийнято рішення про те, що всі науковці, незалежно від їх спеціальності, повинні стати членами Секції наукових працівників. Це рішення підготувало ґрунт для другого етапу професійного об'єднання вчених, що припав на 1923–1928 рр. і характеризувався активною адаптацією вчених до політики та ідеології радянської держави. Для цього періоду характерним стало стрімке зростання членів СНП. Наприклад, якщо у листопаді 1923 р. вона нараховувала у своєму складі 8 тис. членів, то уже на середину 1926 р. до її складу входило 93,4% від загального числа науковців РСФРР [60, с. 224.].

Початок цьому етапу поклав I Всеросійський з'їзд наукових працівників, що проходив у Москві 23–27 листопада 1923 р. На ньому обговорювалися організаційні питання, проблеми взаємодії СНП з ЦеКУБУ, а також питання матеріального становища науковців. У ході роботи з'їзду було обрано його керівний орган – Центральну раду Секції наукових працівників [57, с. 38].

Складне матеріальне становище науковців змушувало їх погоджуватися на співробітництво з СНП, керівництво яких демонструвало можливості і здатність не лише представляти і захищати їх інтереси, а й перевиховувати вчених в дусі соціалізму. Науковці ж своїм вступом до радянських професійних об'єднань опосередковано визнавали легітимність радянської влади та тієї політики, що нею проводилася. Значна частина науковці вищої школи, не дивлячись на внутрішнє несприйняття норм і цілей радянської державної політики, тепер були зобов'язані «... виховувати, організовувати

культурно, політично, піднімати ... маси до рівня комунізму, готуючи їх до ролі творців комуністичного ладу, що створювався радянською державою як історично сформованого виду пролетарської диктатури» [60, с. 224]. Частина ж «старої» професури відразу змогла себе відчутти «пролетарями розумової праці» і пристрасно «віддатися справі будівництва нової пролетарської школи» [57, с. 39].

Однак питання про членство усіх науковців того чи іншого регіону в Секції наукових працівників залишалося до кінця не вирішеним. Активним залученням вчених до СНП займалися їх Бюро, відповідні комісії та уповноважені при місцевих комітетах [61, арк. 4]. СНП сприяли залученню вчених до громадської роботи та активної підтримки радянської влади. Вони дуже швидко перетворилися на органи ідейного впливу на викладачів вузів, через них радянська влада намагалася контролювати їх ідеологічно-пропагандистську діяльність, перевиховувати стару наукову інтелігенцію. Скоро СНП стали догматизованими і політизованими. Освітнянська профспілка у вищих навчальних закладах постійно діяла під контролем радянської влади, яка з притаманною їй тоді рішучістю зобов'язувала вступати до новоствореної освітянської спілки всіх, хто мав відношення до навчання [62, с. 248].

Значну роль у діяльності Бюро Секцій відігравали комісії. Тарифно-економічні комісії часто ставали на захист окремих науковців, контролюючи відповідність тарифних розрядів, за якими здійснювалося нарахування науковцям зарплати відповідно до їх кваліфікації. Ставилося питання оплати відпусток науковцям. Спільно з Українським бюро ЦК освіти здійснювалася потужна робота з вироблення положень колективних договорів Спілки «Робос» з Наркоматом освіти УСРР.

При СНП були організовані експертні комісії, через які проходили усі справи, що стосувалися кваліфікації науковців, призначення їм персональних пенсій. На щотижневих засіданнях комісією здійснювалися експертизи результатів наукової діяльності вченого. Для цього залучалися висококваліфіковані фахівці відповідної галузі з інших навчальних закладів.

ВУКСВ намагалася вирішувати і житлові проблеми науковців. Цими питаннями з вересня 1923 р. почали займатися житлові комісії СНП. Однак, проблема полягала не лише у забезпеченні науковців житлом, а й у його ремонті, утриманні та забезпеченні в зимовий сезон опаленням. СНП здійснювалася робота з організації кас взаємодопомоги. Через них науковці могли отримувати позики, попит на які особливо зростав на початку літнього сезону. Видача позик здійснювалася в рахунок додаткового академічного забезпечення або заробітних плат науковців. Через Секції наукових працівників Укрбюро ЦК спілки «Робос» визначало квоту місць для навчання дітей науковців у вищих навчальних закладах та технікумах.

Окреме питання – додаткове академічне забезпечення, яке надавали лише тим науковцям, які за своїм матеріальним становищем особливо потребували допомоги з боку ВУКСВ. При визначенні кола осіб, що особливо потребували додаткового академічного забезпечення, брали до уваги їх заробітну плату, враховували сімейний стан та рівень наукової активності вченого. Науковці могли отримувати академічне забезпечення за умови, якщо їх заробіток не перевищував прийнятих норм з урахуванням складу сім'ї.

Доходними статтями Секцій наукових працівників були суми, отримані від ВУКСВ. Через СНП Всеукраїнський комітет здійснював розподіл кредитів, що видавалися за відповідною статтею кошторису Управління справами Раднаркому УСРР на скарбчастину Наркомату фінансів при Державному банку. Далі вони надходили через окружні фінансові відділи уже в розпорядження СРП [64, арк. 112]. Ці кошти призначалися для фінансування додаткового академічного забезпечення, на організацію Будинків вчених та будинків відпочинку, на видачу допомог науковцям, утримання самих СНП, як губернських відділів ВУКСВ. Дохідну статтю Секцій також становили суми, отримані від губвідділів Союзу Всероботпросу на утримання працівників; відсотки, що утримувалися від зарплат членів Секцій; кошти, отримані за медичну допомогу в розмірі 25 коп. в місяць з науковця; також

кошти, що отримувалися від науковців за перебування в будинках відпочинку в розмірі 15 крб. за місяць [65, арк. 54].

У березні 1923 р. ЦеКУБУ було розіслано до місцевих Комісіям поліпшення побуту вчених листи, де їм приписувалося, відповідно до рішення об'єднаного засідання ЦеКУБУ і Центрального бюро СНП від 6 лютого 1923 р., керуватися в усій своїй подальшій роботі принципами тісного співробітництва з Секціями наукових працівників [66, с. 355].

У 1923 р. практично всі губернські відділення ВУКСВ було ліквідовано з переданням по формальному акту їх функцій, засобів та установ місцевим бюро Секції наукових працівників. Копія означеного акту мала бути передана до ВУКСВ, Центральному бюро СНП і місцевому губвиконкому. Функції місцевих Комісій поліпшення побуту вчених повністю переходили до Секцій, які тепер у тій частині своєї роботи, у якій вона виконувала функції місцевих Комісій, була підзвітна, окрім Центрального бюро Секцій, також і ВУКСВ та діяла за директивами останньої. Усі права місцевих Комісій поліпшення побуту вчених тепер передавалися Секціям наукових працівників, як і преференції, які надавалися на той час науковцям, зареєстрованим у цих Комісіях, з переходом їх до Секцій, зберігалися у повній мірі.

В УСРР функції Комісій поліпшення побуту вчених на місцях тепер мали виконувати одинадцять Секції наукових працівників, що діяли при губернських відділеннях спілки «Робос» [67, арк. 24]:

Таблиця 1

Секції наукових працівників в УСРР 1923 р.

№ з/п	Секція наукових працівників	Голова секції
1.	Харківська	проф. Алов
2.	Київська	Гов. Баран
3.	Одеська	Проф. Третьяков
4.	Катеринославська	Проф. Карпов

5.	Полтавська	тов. Ходак
6.	Кам'янець-Подільська	Проф. Заклинський
7.	Вінницька	Проф. Ярошевич
8.	Чернігівська	Тов. Воробйов
9.	Миколаївська	Тов. Фідровський
10.	Ніжинська	Тов. Карпенко
11.	Житомирська	Дані відсутні

Лише у тих містах, де, згідно Положення, не було достатньої кількості науковців для створення Секції наукових працівників, робота проводилася через уповноваженого ВУКСВ. Починаючи з вересня 1923 р. Комісії поліпшення побуту вчених зобов'язали розпочати процедуру передання своїх функцій Секціям наукових працівників і завершити її за два місяці. Для цього створювалися приймальні комісії за участі представника Робітничо-селянської інспекції. Право підпису передавалося президії Бюро СНП. До завершення передачі справ залишався попередній склад технічного апарату, який тепер залучався до роботи у Секції наукових працівників [68, арк. 17].

Тепер СНП виконували всю роботу по ВУКСВ на місцях і брали на себе і ті функції, які виконував ВУКСВ за відсутності місцевої Комісії поліпшення побуту вчених. Зв'язок з ВУКСВ тепер підтримувався головою СНП, який одночасно був і членом Бюро ВУКСВ та його постійних комісій: Центральної комісії з кваліфікації наукових працівників; Комісії з преміювання науковців; Комісії з організації Будинків відпочинку. Більша частина основних питань, що розглядалися на засіданнях ВУКСВ, попередньо обговорювалися на Бюро СНП, де по них давалися попередні заключення [69, арк. 37].

Секції наукових працівників постійно намагалися включити своїх представників до тих органів Наркомату освіти УСРР, де вирішувалися питання, що стосувалися вищих навчальних закладів та наукових установ. Однак позитивних результатів для них у вирішенні цього питання було дуже мало. СНП не отримали належної підтримки з боку Бюро ЦК освіти, Укрбюро

з огляду на те, що Секції були губернськими організаціями і не мали права надсилати своїх представників до органів Наркомату освіти, оскільки останні були організаціями всеукраїнського масштабу. Таке протистояння, що виникло у відносинах між Укрбюро і СНП, призвело до того, що науковці опинилися без можливості свого представництва в органах Наркомату освіти УСРР. Оскільки вищі навчальні заклади перебували у віданні Наркомату освіти УСРР, а не губернського відділу народної освіти, то й представники Секцій повинні бути представлені в органах Наркомату. До цього їх представники входили лише до методологічного та наукового комітетів Наркомату освіти.

Завданнями діяльності СНП ставало залучення науковців до складу Секцій, вироблення проектів положень, що стосувалися діяльності Секцій, перереєстрація науковців-членів ВУКСВ, організація Будинків вчених та будинків відпочинку, кас взаємодопомоги, клопотання про надання персональних пенсій науковцям та їх сім'ям, робота з надання кваліфікації науковцям, забезпечення їх житлом, необхідною медичною допомогою тощо. Секції стали майданчиком, куди запрошувалися лектори для агітаційної і роз'яснювальної роботи за заявками партійних, союзних і громадських організацій.

Секції наукових працівників відіграли значну роль у порятунку вчених у голодні 1921–1923 рр. Зокрема, за підтримки Американського товариства допомоги студентам у Катеринославі, Секцією було організовано і належно облаштовано їдальню, яка тільки за перше півріччя 1922 р. надавала щоденно понад 200 обідів для науковців на пільгових умовах. Таку ж їдальню для науковців було організовано при Будинку вчених в Одесі, де на таких же умовах обід отримували щодня 500 науковців міста [67, арк. 44].

На початку лютого 1925 р. в Харкові відбувся Всеукраїнський з'їзд наукових працівників, що підбив підсумки діяльності Секцій. На з'їзді було створено Українське бюро СНП на чолі з професором Д. Багалієм, що означило організаційне оформлення об'єднання вчених на республіканському

рівні [70, с. 30]. Перед Секціями було поставлено завдання максимального залучення до своїх лав науковців. Для цього у першому півріччі 1925 р. СНП було здійснено перереєстрацію науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів та їх наукової діяльності. Науковцям, які ще не набули членства в Секціях, було запропоновано пройти кваліфікаційну комісію для оформлення їх вступу до СНП [67, арк. 20].

При губернських виконавчих комітетах створювалися Бюро СНП. У 1925 р. УСРР уже існувало тринадцять Секції наукових працівників: Вінницька, Волинська, Дніпропетровська, Кам'янець-Подільська, Київська, Ніжинська, Одеська, Полтавська, Луганська, Прилуцька, Харківська, Херсонська. Їх структуру формували президії та комісії: житлова, експертна, культурно-просвітницька, тарифно-економічна, з облаштування будинку відпочинку та Будинку вчених, організації медичної допомоги та каси взаємодопомоги [63, арк. 34]. Для налагодження зв'язку Бюро Секцій на місцях з науковими працівниками запроваджувався інститут уповноважених. Переважна більшість цих уповноважених входила до складу вузівських місцевих комітетів. Уповноважені відвідували засідання Бюро СНП, що проходили практично щотижня. Це давало можливість впливати на вузівських науковців, залучати їх до роботи Секції на місцях та в масштабах цілого міста.

У грудні 1929 р. Центральним бюро СНП було видано циркуляр, відповідно до якого місцеві відділення Секцій наукових працівників зобов'язували приймати замовлення на закордонну літературу від усіх зареєстрованих в СНП наукових працівників, а потім пересилати її до Книжкового відділу ЦеКУБУ. Кожний науковий працівник отримував право виписувати тільки наукову літературу і лише для своїх особистих наукових потреб на суму не більше 10 крб. в місяць, або 120 крб. в рік. Для прикладу наведемо деякі статистичні дані щодо виписування іноземної літератури для науковців СРСР за 1932 р. Задоволено запити на іноземну літературу було для 9875 науковців (3239 осіб у Москві, 2150 – у Ленінграді, 1438 – у решті частин РСФРР, 2273 – в Україні, 282 – в ЗСФРР, 254 – в Узбекистані, 187 – в Білорусії,

52 – у Туркменістані). За стажем: від 1 до 5 років – 2391 осіб, від 5 до 10 років – 2130 осіб, від 10 до 15 років – 2326 осіб, понад 15 років – 918 осіб. За науковою кваліфікацією: 65 академіків, 1655 професорів, 1600 доцентів, 1638 асистентів, 2266 науковців 1-ї категорії, 2905 «просто» наукових працівників, 446 аспірантів [71, с. 355].

До кінця 1920-х рр. кількість СНП збільшується, а їх діяльність набуває особливого значення. Партійно-радянське керівництво держави намагається їх максимально використовувати для ідеологічного впливу на суспільство, пропаганди переваг радянського ладу, формування комуністичного світогляду громадян. Особливе місце в цьому напрямку відводилося культосвітній роботі серед військових та створенню Червоноармійських університетів, які б за короткий термін готували рядовий склад до майбутніх мирних професій – механіків-трактористів, кооператорів, політосвітників, вчителів початкових класів для сільських шкіл, лікнепівців тощо. Такі університети згідно з їх навчальним планом могли зараховувати до 300–400 осіб на дворічний термін навчання. Для належної організації навчального процесу ці заклади потребували не менше 50–60 викладачів-науковців та такої ж кількості лаборантів, помічників, асистентів [72, арк. 1]. Для організації таких університетів та здійснення управління ними потрібні були науково-педагогічні кадри на посади ректорів, проректорів, завідувачів кафедр, викладачів.

З метою підвищення освітнього та професійного рівня СНП розглядали питання про відкриття при Червоноармійських університетах факультетів соціально-економічних наук для середнього командного складу. Створювалися умови для залучення молоді, що служила в лавах Червоної армії, до очного або заочного навчання у закладах вищої освіти та технікумах.

Особлива роль у діяльності СНП відводилася створенню Робітничих університетів для формування «кадрів будівників соціалізму», вихованню активних «марксистськи озброєних борців за соціалізм». Для цього Секції наукових працівників брали на себе роль ініціатора з організації робітничих

університетів на підприємствах, установах, організаціях, підготовки навчальних планів та програм, формування педагогічного складу [72, арк. 3]. Крім того, СНП активно використовувалися агітаційно-пропагандистським відділом при ЦК ВКП(б) та його місцевими комітетами у проведенні антирелігійних кампаній [67, арк. 44].

У період реконструкції сільського господарства особливе значення надавалося роботі СНП з організації громадсько-політичної роботи на селі. Залучення наукового потенціалу Секцій тут здійснювалося задля популяризації колгоспного руху, антирелігійної пропаганди, організації сільських рад, шкіл, надання технічної допомоги з організації ремонтних майстерень та налагодження роботи тракторів, проведення посівних кампаній, агрокультурних заходів тощо.

Отже, створення у 1921 р. при Всероботпросі Секції наукових працівників, що стали безальтернативною організацією, дало в руки держави потужний важіль впливу на лояльність наукової еліти країни. СНП шукали можливості отримання вченими продовольчих пайків, організували санаторно-курортне лікування, публікацію їх наукового доробку тощо. Цим самим створювалися умови для повноцінної науково-педагогічної діяльності, без якої більшість вчених «старої» формації не уявляли свого існування. Набуття членства в СНП передбачало для науковців участь у здійсненні ідеологічної, агітаційно-масової, антирелігійної роботи з різними групами населення. Залучення вчених до таких видів діяльності само собою пролетаризувало їх поведінку та спосіб мислення. За таких умов упродовж 1920-х–1930-х рр. наукова спільнота поетапно втрачала можливість самостійно вирішувати будь-які питання, пов'язані з науковою діяльністю, можливо формально, однак в реальній своїй діяльності прийняла ідеологічні принципи і установки радянської влади і керувалася ними.

Таким чином, Секції наукових працівників були «одержавленими» профспілковими організаціями і використовувалися радянською владою для сприяння у політичному вихованні наукової інтелігенції. СНП на місцях

організовували в своєму складі експертні, тарифно-економічні, культосвітні, житлові комісії, займалися організацією для науковців Будинків вчених, будинків відпочинку, медичної допомоги, кас взаємодопомоги. Органом зв'язку з науковцями на місцях стало запровадження інститут уповноважених, переважна більшість яких входила до вузівських місцевих комітетів. Уповноважені відвідували Бюро Секцій та здійснювали активну діяльність із залучення науковців до членства у Секціях наукових працівників на місцях.

2.4. Створення Будинків вчених та організація їх діяльності

У новій політичній реальності, що встановилася після подій жовтня 1917 р., творча і наукова інтелігенція сподівалася на необхідну матеріальну підтримку держави та свободу досліджень і викладацької діяльності. Однак, нова влада активно взялася за повне підпорядкування собі усіх політичних, економічних, суспільних структур, спрямовувати і контролювати їх роботу в рамках панівної комуністичної ідеології.

Однією з характерних рис ранньорадянської дійсності, як в центрі, так і в регіонах, був пріоритет суспільного над приватним, колективного над індивідуальним. Ця тенденція впливала і на взаємовідносини в наукових колах країни на різних рівнях, від загальносоюзного до регіонального. Однією із форм організації науковців у досліджуваний період були Будинки вчених, які у 1920-х–1930-х рр. посідали особливе місце в культурному і науковому житті регіонів. Вони створювалися у містах зі значною концентрацією закладів вищої освіти та наукової еліти. Метою створення Будинків вчених було бажання об'єднання потенціалу наукової спільноти на основі тогочасної наукової думки, формування умов для розвитку міжнародного, культурного, ділового і особистого спілкування.

Будинки вчених були покликані залучати науковців до організаційної, культурно-масової, освітньої, громадської діяльності, сприяння поширенню та популяризації наукових і науково-технічних знань у суспільстві. Важливим

напрямом діяльності у тодішніх складних суспільно-політичних та економічних умовах ставало налагодження матеріальної допомоги вченим та членам їх родин. У голодні роки при Будинках вчених організовувалися благодійницькі обіди, що допомагало вченим великих міст виживати фізично. На їх базі здійснювалася науково-організаційна, науково-просвітницька та культурно-масова робота. Значний досвід роботи таких організацій показав їх ефективність і в сучасних умовах.

У діяльності Будинків вчених 1920-х – 1930-х рр. можна виділити два етапи. Перший припадає на 1920–1931 рр. і був раннім етапом організації та розвитку Будинків вчених. Нижня хронологічна межа вказує на створення першого Будинку вчених у Ленінграді та поширення цієї ідеї по всій країні. Будинки вчених задумувалися як заклади консолідації наукової інтелігенції, сприяння їх науковому, культурному зростанню, ставали майданчиками популяризації наукової та науково-технічної думки в суспільстві. У цей період для науковців і членів їх родин Будинки вчених перетворилися на популярні науково-культурні осередки міст, де організовувалися наукові лекторії, дискусії, присвячені найновішим досягненням науки й техніки, суспільно-політичним питанням. Тут організовувалися зустрічі, гуртки, студії, кіносеанси, екскурсії, відбувалися численні концерти, родинні вечори, постійно функціонували бібліотеки, їдальні, низка комісій. При Будинках вчених створювалися спеціальні комісії, які сприяли організації соціальної допомоги науковцям: лікувальні комісії, які надавали амбулаторну медичну допомогу, та комісії з організації благодійних обідів для вчених. Діяльність Будинків вчених для широкого загалу передбачала організацію популярних лекцій з різних галузей науки та мистецтва, художніх вечорів, консультацій тощо.

На кінець 1920-х рр. ситуація з діяльністю Будинків вчених суттєво змінюється. У зв'язку з політичними подіями, пов'язаними з процесом СВУ, розв'язуванням гоніння на інтелігенцію, напрями роботи Будинків вчених починають змінюватися з культурно-освітнього на масово-політичний. Тепер

ці установи ставали центрами громадського, професійного і політичного виховання та перевиховання наявних кадрів науковців.

Другий етап припадає на 1931–1938 рр. Його початком вважаємо прийняття у 1931 р. «Положення про Будинки вчених». Для цього етапу характерним було розширення сфери їх діяльності і виконання функції радянської наукової еліти та контролю за нею. Будинки вчених використовувалися тепер радянською владою як ідеологічні майданчики. Для цього періоду характерний брак коштів, проблема передачі Будинків вчених до ВУКСВ, оскільки механізму такої передачі вироблено не було. У цей час при Будинках вчених організовувалися курси марксизму-ленінізму. Їх повинні були відвідувати науковці майже усіх вузів і втузів міста. Навчальний план, за основу якого було взято програми соціально-економічних вузів, включав у себе такі дисципліни, як діалектичний та історичний матеріалізм, діалектику природи, політичну економію [73, с. 154].

Головна увага в діяльності Будинків вчених приділялася суспільно-політичній роботі, яка спрямовувалася на всебічне поширення серед науковців засад діалектичного матеріалізму, як «...науково-філософської бази у всіх галузях соціалістичного будівництва та науково-дослідницької роботи, сприяючи боротьбі з ідеалістичним світоглядом, пережитками минулого, надаючи цій роботі нових організаційних форм» [74, арк. 34]. Здійснювалося активне залучення науковців у тодішні громадсько-політичні та виробничі проекти, ставилися перед ними найактуальніші питання соціалістичного будівництва, сприяючи цим їх «... свідомій та активній участі у цьому будівництві та вихованню наукових кадрів культурної революції» [74, арк. 35].

Разом із СНП на Будинки вчених покладалися завдання організації суспільно-політичних кампаній, свят, виступів, ювілеїв, які сприяли політичному вихованню науковців. Будинки вчених ставали посередниками у налагодженні співпраці з Червоною армією, широкими робітничими масами та усім радянським суспільством, використовуючи при цьому усі можливі методи культурно-просвітницької роботи. Важливий акцент робився на

активізацію діяльності у цьому напрямі інституту уповноважених у кожному вищому навчальному закладі та науковій установі, на публічні виступи науковців у військових частинах, робітничих та селянських аудиторіях. У тих містах і округах, де існували гарнізони Червоної армії та авіації, Бюро СНП і його культкомісії, а також члени Будинків вчених зобов'язувалися проводити наукову і навчально-виховну роботу серед червоноармійців. При вузах та Будинках вчених формувалися гуртки науковців з вивчення діалектичного матеріалізму. У програми таких гуртків включалися завдання систематичного реферування і обговорення літератури з філософії марксизму, цикли лекцій, методичні наради у вузах.

Історія створення та діяльності Будинків вчених розпочалася з Петрограда. Важливим розділом в історії діяльності ПетроКУБУ варто назвати організацію першого на постімперському просторі Будинку вчених, покликаного сприяти культурному об'єднанню науковців. Відкритий 31 січня 1920 р. Петроградський Будинок вчених став науковим клубом, осередком духовного єднання наукової еліти і залучення її до пропаганди наукових знань серед мешканців міста [91, 36–38]. У той важкий для творчої інтелігенції час він також став центром їх матеріального забезпечення. Для організації управління діяльністю Петроградського Будинку вчених було створено колегіальний орган – президію ПетроКУБУ, яку очолив М. Горький. У її складі були професори М. Новоруський, С. Ольденбург, А. Пінкевич, В. Тонков, А. Ферсман. Крім того, 7 квітня 1921 р. було створено самоврядний орган – Раду старійшин, до якої увійшли відомі вчені та діячі культури: А. Васильєв, М. Горький, М. Новоруський, С. Ольденбург, М. Пергамент, В. Семенов-Тян-Шанський, А. Ферсман, Л. Чугаєв, М. Алтухов, А. Валк-Розенфельд, А. Герасимов, М. Добриніна, М. Жданко, Р. Жуховецький, А. Макаров, К. Меліков, К. Неструх, А. Петровський, А. Рафалович, Д. Руднев, М. Яхонтов [97, арк. 15]. Радою старійшин також були сформовані комісії – художня, господарська, особового складу, ревізійна.

На першому урочистому засіданні з нагоди відкриття Будинку вчених професором Ф. Левінсоном-Лессінгом було прочитано лекцію «Про значення фантазії в науковому середовищі», а з лютого до вересня 1920 р. в його Білому залі було проголошено та обговорено понад 30 доповідей різного наукового спрямування. Із 51 доповіді, прочитаної в перший рік існування Будинку вчених, 14 було присвячено природничим наукам, решта – проблемам гуманітарного спрямування [89, с. 26]. Будинок вчених став місцем, куди науковці могли приходити щодня, зустрічатися з колегами, вести наукові дискусії, проводити лекції, організовувати конференції та інші наукові заходи. Членам Будинку вчених сприяли в організації закордонних відряджень, у закупівлі необхідних для дослідницької діяльності приладів та наукової літератури, у звільненні від трудової повинності, отриманні пенсій удовами та членами родин померлих науковців.

При Петроградському Будинку вчених було створено будинок відпочинку із 15 комфортабельних кімнат, гуртожиток для приїжджих та місцевих науковців, які втратили житло. Виходячи з реалій того часу, на допомогу науковцям у їх повсякденних побутових турботах, при Будинку вчених були організовані амбулаторія, майстерні з ремонту і пошиву одягу та взуття, перукарня, баня, пральня. Враховуючи проблеми з транспортом і для зручності науковців, які мешкали далеко від Двірцевої набережної, у березні 1920 р. було відкрито філію Будинку вчених у Петрограді на Потьомкінській вулиці, у будинку №7 [90, с. 14].

Нормативним актом, яким регулювалася діяльність Будинку вчених, був його Статут. Згідно цього документа, його членами могли стати професори і викладачі закладів вищої освіти, науковці, наукові співробітники науково-дослідних установ. Станом на 1 січня 1921 р. у своїх лавах Будинок вчених налічував біля 700 осіб [91, с. 36].

За своєю суттю наука завжди має бути інтернаціональною. Її прогрес у будь-якій країні можливий лише за умови безперешкодної комунікації з науковцями інших країн. Широкий і вільний доступ в країну наукової

літератури, зустрічі вчених, взаємовідвідування наукових центрів, знайомство з досягненнями колег, наукові дискусії, можливість отримувати з-за кордону технічні засоби для здійснення вітчизняних наукових досліджень – усе це необхідні умови наукової діяльності в тій чи іншій країні. За роки воєнних та революційних потрясінь, встановлення радянської влади Росія опинилася в міжнародній ізоляції. Її вчені втратили зв'язки з закордонними науковими установами, можливості здійснювати закордонні наукові відрядження, контактувати зі своїми колегами, отримувати зарубіжні наукові видання.

Комісія з поліпшення побуту вчених стала органом, на який було покладено за тодішніми мірками завдання відновлення відносин із закордонними науковими установами та навчальними закладами для вирішення невідкладних завдань вітчизняної науки і вищої освіти. Ці відносини бачили в організації при провідних європейських наукових центрах низки бюро та агенцій з різних напрямів та спеціальностей.

Завдяки особистим зв'язкам із закордонними колегами, Будинку вчених ПетроКУБУ вдалося отримати значну кількість англійських, французьких, американських, німецьких і фінських видань. Уже з початку 1921 р. при Будинку вчених розпочалося створення наукової бібліотеки, яку очолив М. Яхонтов. Сам М. Горький активно займався формуванням її фондів. Ще 14 грудня 1920 р. він повідомив на засіданні ПетроКУБУ про асигнування Британським Королівським науковим товариством 40 тис. фунтів стерлінгів для закупівлі наукової літератури для Росії. Завдячуючи особистим науковим контактам М. Горького бібліотека-читальня Будинку вчених уже станом на 1922 р. налічувала біля 3 тис. екземплярів наукових книг та журналів іноземними мовами [91, с. 37]. При бібліотеці також було створено Бюро сприяння членам Будинку вчених і постійним гостям у придбанні необхідної літератури.

Однак ця організаційна ейфорія тривала не довго. 16 жовтня 1921 р. М. Горький змушений був виїхати за кордон. У 1922 р. багато російських вчених, філософів, культурних діячів було вислано із країни. Одночасно

ліквідовувалися організації та видання, які були для науковців трибуною усних і письмових виступів, давали можливість публікувати теоретичні роботи про проблеми політики, економіки, соціології, перспективи суспільного розвитку. Наприклад, улітку 1922 р. Петроградський губком партії постановив закрити журнали «Мысль», «Экономист», потім звернув свою увагу на діяльність Будинків вчених, літераторів і мистецтв. «Красная газета» назвала їх ворогами, до роботи яких «робітничий уряд дуже уважно придивлявся і ось їх час настав» [92, с. 2.]. Тоді ж було ліквідовано і ПетроКУБУ. Будинок вчених передали Секції наукових співробітників Петроградського губернського відділу профспілки працівників освіти, у віданні якого він перебував до 1931 р.

Наукова і клубна діяльність Будинку вчених була згорнута, його приміщення використовували для поселення приїжджих до Петрограда науковців і педагогів з регіонів. Нерівна боротьба державних органів, не тільки вищих, але і місцевих, партійного і профспілкового керівництва проти об'єднань, сформованих за ініціативою вчених, боротьба, що проводилася під лозунгом поширення диктатури пролетаріату не лише на економіку, політику, ідеологію, але і на всі, без виключення галузі науки і освіти, завершилася у 1922 р. повним припиненням діяльності цих об'єднань [4, с. 201].

Організація Будинку вчених у Петрограді стала гарним прикладом для наслідування науковцями і в інших містах країни. У серпні 1921 р. було створено Московську комісію поліпшення побуту вчених, а 6 жовтня 1922 р. – Будинок вчених, який успішно використовував досвід організації роботи Петроградським Будинком вчених [93, с. 2]. Першим директором і ініціатором створення Будинку вчених у Москві була відома актриса і громадський діяч Марія Андреева [94, с. 8]. Біля його витоків стояли академіки С. Чаплигін, Є. Чудаков, М. Кирпичов, І. Бардін, В. Образцов, М. Зелінський, Б. Греков, І. Мінц та інші [95, с. 154]. При ньому були організовані особливий дитячий клуб, особлива дитяча бібліотека, різні гуртки, секції. Будинок вчених

славився своїми тенісними кортами, за своєю структурою він нагадував класичний англійський клуб з усталеними традиціями і хорошою бібліотекою.

На початок 1925 р. були створені Будинки вчених у Ростові-на-Дону. Через рік таких Будинків вчених в СРСР нараховувалося уже 13, у тому числі в Казані, Нижньому Новгороді, Краснодарі, Томську, Одесі, Харкові, Києві, Дніпропетровську [96, с. 81]. Вони відігравали важливу роль в налагодженні ефективної комунікації вчених різних наукових напрямів, сприяли зближенню наукової еліти та створювали сприятливі можливості для всебічного вивчення різних наукових проблем. При Будинках вчених створювалися різнопрофільні наукові товариства – медичні, технічні, біологічні, хімічні, літературні, краєзнавчі тощо.

В УСРР у досліджуваний період існувало 4 Будинки вчених: Одеський (1922), Харківський (1925), Дніпропетровський (1925) та Київський (1927). Для створення Будинків вчених формувалися організаційні комісії, призначалися завідувачі, надавалися приміщення, які для цієї мети передавалися у відання ВУКСВ, організовувалися ремонти, закуповувалися меблі, книги, музичні інструменти, спортивний інвентар тощо.

Перший Будинок вчених в Україні розпочав свою роботу 1 листопада 1922 р. в Одесі. З перших днів роботи в його складі вже нараховувалося близько 200 вчених. Досить швидко він перетворився на науковий та культурний осередок міста, що мав у своєму розпорядженні бібліотеку з книжковим фондом у 6 тис. одиниць, їдальню, гуртожиток для приїжджих науковців (дод. М). Однак значною проблемою ставав брак приміщень для розгортання повноцінної діяльності установи. Тому в липні 1929 р. правління Одеського Будинку вчених зверталося з проханням до ВУКСВ порушити клопотання перед українським Раднаркомом про асигнування коштів у сумі 300 тис. крб. для розширення Будинку вчених [74, арк. 80]. Для реконструкції приміщення Одеського Будинку вчених було створено архітектурно-інженерну комісію та розроблено проектно-кошторисну документацію.

Отже, діяльність Одеського Будинку вчених була досить активною. Тут регулярно проводилися загальні збори його членів, засідання правління, комісій, вечірнього робітничого університету, науково-дослідних кафедр, наукових товариств, гуртків, проголошувалися доповіді на політичні, економічні, історичні та мистецькі теми (дод. Л).

Для організації діяльності Харківського Будинку вчених на засіданні Малої президії ВУЦВК 13 жовтня 1925 р. було прийнято рішення про передачу у відання ВУКСВ будинку по вулиці Пушкінській, 62, в якому до цього розміщувався Уповноважений закордонних справ (дод. Е). Питання про передачу цього приміщення ВУКСВ було вирішено ще 14 липня 1925 р. на засіданні Президії ВУЦВК. Однак з боку Уповноваженого закордонних справ чинився спротив і зволікання у звільненні вказаного приміщення [75, арк. 18]. На засіданні організаційної комісії зі створення Будинку вчених 27 жовтня 1925 р. було запропоновано на посаду завідуючого харківським Будинком вчених Е. Якобсона. Його заступником став П. Уманський. До складу Харківського Будинку вчених входили відомі науковці та державні діячі— О. Алов, Я. Ряппо, П. Риттер, С. Семковський, О. Покровський та інші [76, арк. 4]. 29 листопада 1925 р. відбулося урочисте відкриття Будинку вчених у Харкові [77, арк. 62].

13 лютого 1926 р. відбулося засідання правління Харківського Будинку вчених. Тимчасовим головою його правління було обрано Яна Петровича Ряппо, який на той час обіймав посаду другого заступника Народного комісара освіти УСРР, був головним редактором педагогічного журналу «Шлях освіти». Принагідно зазначимо, що Я. Ряппо у той час паралельно займався ще й ще й створенням Українського науково-дослідного інституту педагогіки. 25 січня 1926 р., на першій виїзній сесії в місті Києві, Державний науково-методологічний комітет Наркомату освіти УСРР, очолюваний Я. Ряппо, разом з пленумом Управління науки розглянув питання про організацію цього наукового закладу як єдиного науково-педагогічного

центру, що на науковій основі мав вирішувати тогочасні педагогічні проблеми [78, с. 418].

Для належного функціонування Будинку вчених тут було організовано господарську, ревізійну, музичну, бібліотечну, лекційну та літературну комісії. Діяла низка гуртків: драматичний, музичний, літературний, вивчення іноземних мов, наукової методології, діалектичного матеріалізму, туризму, спортивні секції. Практично щомісяця проводилися концерти, вечірки, організовувалися дитячі ранки, банкети, ювілейні заходи тощо [79, арк. 14]. Здійснювалася активна робота із залучення у члени Будинку вчених науковців міста. У перший рік існування його членами стали 92 науковці, у 1928 р. їх налічувалося уже 261, а у 1929 р. – 376 членів [80, арк. 60]. За національною ознакою переважну більшість становили росіяни –168 осіб, 124 українці та 73 євреї. За категоріями це були 93 професори, 142 викладачі та 93 аспіранти. 43 особи з усіх членів Харківського Будинку вчених були членами КП(б)У, решта – безпартійними [74, арк. 100].

Однак організацією діяльності столичного Харківського Будинку вчених у керівництві ВУКСВ не дуже були задоволені. Не зважаючи на кращі фінансові можливості, у порівнянні з іншими Будинками вчених, більші суми коштів, що їх відпускав ВУКСВ, прибутки від інтернату, який обслуговував приїжджих до столиці науковців, ефективність його діяльності бажала бути кращою.

Дніпропетровський Будинок вчених запрацював як самостійна установа у 1928 р. Його правління було обрано в грудні 1927 р. З початком його діяльності ключовою проблемою стало відвідування науковцями міста Будинку вчених та набуття його членства. Дніпропетровській Секції наукових працівників доводилося проводити наполегливу роботу у питанні мотивації бажання науковців міста бути членами Будинку вчених. До 1 січня 1928 р. було видано 237 квитків членам СНП та 330 вхідних квитків для членів сімей науковців [74, арк. 110].

Київський Будинок вчених було відкрито 24 грудня 1927 р. у приміщенні колишнього єврейського клубу «Конкордія», що розміщувався на розі вулиць Пушкінської та Прорізної (дод. Д). Ініціаторами його створення стали відомі вчені: О. Дорошкевич, С. Веселовський, Р. Заклинський, С. Гаєвський, П. Височанський, Д. Белінг, В. Удовенко, О. Крупський, Н. Миколенко, О. Плевако, Я. Розанов, Н. Ойслендер, І. Пфефер-Зорін, Л. Ревуцький та інші. Першим головою правління Київського Будинку вчених став професор Київського інституту народної освіти О. Дорошкевич [81, с. 23].

Організація діяльності Будинків вчених здійснювалася за принципом самостійних установ, що були підзвітні Всеукраїнському комітету сприяння вченим. Фактично Будинки вчених були власністю СНП профспілки «Робос», яка існувала при губвиконкомах. Секції організовували діяльність Будинків вчених, затверджували подані від загальних зборів і правління Будинку вчених протоколи засідань, плани роботи, кошториси та звіти, а також керівний склад. Головним документом, що регламентував діяльність Будинку вчених, був його Статут, який приймався на загальних зборах.

Органами управління Будинків вчених були загальні збори їх членів та правління. Загальні збори були черговими та надзвичайними. Вони могли бути правомочними за наявності не менше половини членів Будинку вчених. Чергові загальні збори скликалися два рази на рік для обговорення плану діяльності Будинку вчених, заслуховування звітів правління і переобрання членів правління по закінченню терміну їх повноважень. Надзвичайні збори скликалися за постановою правління Будинку вчених, ревізійної комісії, Бюро СНП або за письмовою пропозицією не менше 1/10 кількості членів Будинку вчених [81, с. 24]. На загальних зборах приймалися рішення з усіх питань, що мали принципове значення.

Діяльністю Будинків вчених керувало їх правління, яке вибиралося на один рік складалося з 15 осіб: 2 з яких обиралися ВУКСВ, 1 – Центральним бюро СНП і 3 – Бюро СНП, що діяла при губернському виконавчому комітеті, а решта 9 осіб обиралися загальними зборами членів Будинку вчених. Члени

правління обирали зі свого складу вже потім голову, його заступника, секретаря та скарбника. При правлінні формувався технічний апарат із завідувача Будинку вчених і певного числа співробітників. Засідання правління проводилося не менше двох разів на місяць за наявності більшості його членів. Рішення приймалися більшістю голосів від числа присутніх [82, арк. 31].

На правління покладалися завдання здійснення керівництва Будинком вчених, формування планів роботи та організації практичних заходів, розгляду кошторису для внесення його на остаточне затвердження Бюро СНП. Ним розроблялися правила та інструкції, що регулювали потім внутрішнє життя Будинку вчених, здійснювало нагляд за життям і роботою Будинку вчених, реєстрацію нових членів, призначало і звільняло службовий персонал, керувало господарською діяльністю, контролювало звітність. Правлінням Будинку вчених також у відповідних книгах вівся облік фінансових та матеріальних надходжень і витрат, оформлялася діловодна документація: списки членів, щоденник роботи установи, прибутково-видаткова та інвентарна книги. Звітність правління передбачалася один раз у квартал перед загальними зборами з поданням письмового звіту до бюро Секції наукових працівників.

На загальних зборах усіх членів Будинку вчених також формувалися комісії. Лекційна комісія займалася організацією лекцій та доповідей, присвячених досягненням науки, проведення наукових оглядів, звітів про наукові з'їзди і відрядження. Члени літературно-художніх комісій організовували лекції та диспути з літератури та мистецтва, ювілеї видатних митців, вечори художнього читання, виступи письменників і поетів, художні виставки. Організацією концертів, музичних ранків для дітей займалася музична комісія. Бібліотечною комісією систематично здійснювалося поповнення бібліотеки Будинку вчених літературою, виписувалися книги і журнали, організовувалися бібліотечні вечори. Комісія з гуртків займалася організацією різноманітних гуртків, у тому числі з вивчення української,

німецької, французької та англійської мов, проведенням лекцій-бесід з марксизму-ленінізму. Існували й редакційно-видавничі комісії, що займалися виданням збірників, у яких висвітлювалася діяльність Бюро СНП, діяльності Будинку вчених, методична література. Діяли також екскурсійна, спортивна, господарська та столова комісії. Для ревізії фінансово-матеріальної звітності обиралася ревізійна комісія терміном на один рік у складі 3 членів правління і 2 кандидатів. Ревізійні комісії контролювали фінансову діяльність установи, формували фінансові звіти, проводили ревізії, результати яких оформлювали у відповідних актах та робили доповіді на загальних зборах [83, арк. 10–17].

На засіданнях правління ключовими на порядку денному були питання кошторису Будинку вчених, планування його роботи, заслуховування звітів про результати роботи тощо. Кошториси Будинків вчених формувалися з асигнувань ВУКСВ і Наркомпросу УСРР, Бюро СНП, місцевих бюджетів, закордонної допомоги, членських внесків науковців та гостей, плати за користування установами Будинку вчених, прибутків від концертів, кіносеансів, вистав, добровільних внесків тощо. Оскільки членство у Будинку вчених передбачало оплату членських внесків, то їх бюро СНП вираховувало до каси Будинку вчених у розмірі 1/4% з 1/2% місячного утримання, що сплачували науковці до спецфонду СНП. Внески членів Будинку вчених та їх родин складали 6 крб. на рік. Науковці, що залишилися без роботи, звільнялися від сплати членських внесків [74, арк. 110].

Будинки вчених вважалися закритими установами. Їх членами могли бути всі наукові працівники. Зарахування в члени Будинку вчених здійснювалося на підставі заяви науковця. Для цього спочатку потрібно було зареєструватися у Секції наукових працівників або ВУКСВ та сплатити вступний і членський внески. Бажаючі стати членами після подання заяви вносилися до списку кандидатів у члени Будинку вчених (дод. Ж). Після затвердження кандидатури науковця членом Будинку вчених, йому видавався членський квиток.

Оскільки Будинки вчених були закритими установами, то особливу категорію їх відвідувачів становили гості. Відвідувати наукові та культурно-

освітні заклади, секції та гуртки, користуватися іншими привілеями Клубу гості могли лише за письмовою рекомендацією одного з його членів упродовж визначеного правлінням терміну, придбавши абонементський квиток. Члени сімей науковців вважалися гостями Будинку вчених і при реєстрації отримували постійні гостьові квитки. Члени Будинку вчених та їх родини мали право користуватися усіма закладами Будинку вчених за встановленими правлінням правилами.

Учений міг як набувати членства в Клубі, так і позбутися його у разі порушення норм Статуту Будинку вчених, правил, встановлених його керівними органами, заборгованості упродовж шести місяців за сплату членських внесків (з безробітних членські внески не знімали), здійснення антисуспільного вчинку чи інших протиправних дій. Питання позбавлення членства виносилося на розгляд загальних зборів Будинку вчених у випадках порушення Статуту, відмова від сплати членських внесків, порушення суспільних норм. Питання про виключення із членів Будинку вчених виносилося на загальні збори і приймалося 2/3 голосів [75, арк. 31].

У голодні 1921–1923 рр. при Будинках вчених організовувалися їдальні, де готувалися безкоштовні обіди для вчених і членів їх сімей. Зокрема, їдальня, організована при Одеському Будинку вчених, забезпечувала обідами до 550 таких відвідувачів. Ключову роль в порятунку вчених від голодної смерті тут відіграли закордонні благодійницькі організації. Наприклад, «Джойнт» виділив суму коштів, еквівалентну 25 млрд. тодішніх карбованців для обладнання їдальні, а АРА відпускала безкоштовно продукти харчування [84, арк. 20]. Це дало можливість науковцям міста отримувати недорогі обіди та врятувати себе і членів своїх родин від голодної смерті.

Діяльність Будинків вчених того часу була насиченою і цікавою. Фундатори цих закладів розробляли низку заходів, які покликані були сприяти організації та діяльності наукових товариств, асоціацій, закликали науковців активно включатися у громадську-політичну діяльність шляхом організації наукових доповідей, лекцій, дискусійних клубів, «круглих столів» з

актуальних наукових і суспільних питань та тем наукового, науково-технічного, мистецького, політичного та професійного життя не лише в Будинку вчених, а й на виробництві, у робітничих районах, сільських клубах. Часто Будинки вчених брали на себе місію задоволення культурних потреб національних меншин, що мешкали в конкретному регіоні. Тут організовувалися зустрічі вчених різних наукових напрямів та спеціальностей, проводилися наукові лекторії із залученням широкої громадськості, виголошувалися доповіді з новітніх досягнень науки, техніки і суспільно-політичних питань. Відкривалися секції, гуртки, наукові товариства й асоціації, сприяючи розвитку ініціатив членів Будинку вчених. Створювалися бюро лекторів з різних галузей науки і мистецтва для обслуговування освітніх та громадських організацій, клубів тощо.

Значна увага тут приділялася організації культурного відпочинку науковців та членів їх родин. У Будинках вчених часто влаштовувалися концерти, музичні, літературно-художні та родинні вечори, науково-популярні лекції, організовувалися зустрічі з відомими діячами науки та культури, спортивні змагання, кіносеанси, діяли секції за інтересами тощо. Тут працювали різного роду гуртки, бібліотеки-читальні, їдальні, буфети, інтернати та інші допоміжні заклади. Значну допомогу діяльності Харківського Будинку вчених надавав Всеукраїнський комітет сприяння вченим, який розташовувався з ним в одному приміщенні. Для українських вчених було створено будинки відпочинку в Сочі, Кисловодську, Одесі. При Харківському Будинку вчених було організовано також роботу спеціальної лікувальної комісії, яка надавала амбулаторну медичну допомогу. Для вчених тут організовували благодійні обіди [85, арк. 56].

Особлива увага зверталася на організацію роботи бібліотеки. Для прикладу, при Дніпропетровському Будинку вчених чисельність читачів, які користувалися бібліотекою стрімко зростала і станом на початок 1928 р. становила 237 осіб. Правління цього Будинку вчених врахувало такий попит і збільшило фінансування на бібліотеку. За 1928 р. Дніпропетровським

Будинком вчених було придбано 1786 книг та виписано на цілий рік 12 журналів на російській мові та 5 журналів на українській мові. Підбіркою книг, що потрапляли на полиці бібліотеки Будинку вчених, займалася спеціально створена бібліотечна комісія, яка аналізувала інтереси науковців. Також було створено куточок книг для дітей, оскільки тут існувала й секція для малечі. Щоденно бібліотеку відвідувало від 25 до 30 осіб [74, арк. 110].

Стабільне функціонування Будинків вчених вимагало і належного їх фінансування. Однак часто центральними органами з Москви республіканські структури фінансувалися за залишковим принципом. Прикладом такої ситуації може бути звернення Всеукраїнського комітету сприяння вченим до ЦеКУБУ РСФРР з проханням повідомити його про суму валюти, що її було асигновано для Будинків вчених для здійснення передплати закордонної літератури для забезпечення бібліотек Будинків вчених України. Відсутність позитивної відповіді змушувала керівництво ВУКСВ звертатися за допомогою у позитивному вирішенні питання до Повноважного представництва УСРР при уряді РСФРР [74, арк. 12].

Однак, вирішення проблеми з фінансуванням не означало вирішення її в цілому. Для отримання права виписки для науковців іноземної літератури необхідно було мати відповідні рішення від Наркомату торгівлі СРСР, а від Наркомату фінансів СРСР – валютний фонд. Лише за виконання цих двох умов та сприяння відповідних торговельних представництв можна було виписувати необхідну літературу. Оскільки держава мала монопольне право на валютні операції, науковці були позбавлені можливості передплачувати закордонну наукову літературу, що становило проблеми для їх подальших ефективних наукових досліджень. Враховуючи те, що ЦеКУБУ РСФРР мала для цих цілей валютний фонд у розмірі 100 тис. крб. і не охоче ним ділилася з регіональними Комісіями поліпшення побуту вчених, ВУКСВ брала на себе відповідальність організувати передплату закордонної літератури для Будинків вчених України. Тому ВУКСВ неодноразово звертався до Наркомфінансу СРСР з проханням про відкриття такого фонду [74, арк. 26].

Діяльність Будинків вчених передбачала і належне їх господарське забезпечення. Правління, за санкціонування загальних зборів, організовувало придбання майна, ремонти та закупівлю необхідних для цього матеріалів, канцелярських виробів тощо. Дефіцит коштів намагалися компенсувати організацією додаткових гуртків, товариств, концертів, кіносеансів. Виручені кошти спрямовували на забезпечення невідкладних господарських потреб [81, с. 24].

Завданням Будинків вчених стала й організація допомоги батькам у вихованні дітей. Ця діяльність набирала різноманітних форм. У першу чергу стояло питання про організацію дитячих садків для дітей науковців. Правління Будинків вчених працювало і над питанням організації раціонального громадського харчування та створення їдалень, спортивних залів та майданчиків для науковців та їх родин [86, арк. 36].

При Будинках вчених створювалися гуртожитки для приїжджих науковців. Такі гуртожитки ВУКСВ передавав на утримання Секції наукових працівників окружних відділів спілки «Робос». Так, наприклад, 23 липня 1927 р. Бюро ВУКСВ і Бюро Секції наукових працівників Харківського окружного відділу спілки «Робос» уклали угоду про передання на утримання останньої гуртожитку харківського Будинку вчених разом з усім майном та обов'язками [87, арк. 5]. Однак, уже 27 липня 1927 р. представник ВУКСВ О. Алов, відповідно до договору та постанови Бюро Комітету, передав Секції наукових працівників спілки «Робос» Будинок вчених у місті Харкові з усім майном [87, арк. 6].

Головним завданням Будинків вчених цього періоду було об'єднувати і згуртувати працівників науки, полегшити і поліпшити умови їх праці і життя, запропонувати відпочинок відповідно до їх культурних запитів. У цей час були визначені не лише найважливіші напрями роботи, аде визначився і загальний дух нової установи. Тут формувалася атмосфера справжнього демократизму, ділової дисципліни і взаємодопомоги та підтримки.

Після прийняття Раднаркомом СРСР 1 жовтня 1931 р. «Постанови про утворення при РНК СРСР Комісії сприяння вченим», було розроблено «Положення про Будинки вченим Комісії сприяння вченим при РНК СРСР» [94, с. 18]. 16 квітня 1932 р. відбулося організаційне засідання ВУКСВ, на якому було переобрано склад Всеукраїнського комітету сприяння вченим при РНК УСРР, а також затверджено нове «Положення про Будинки вчених Комісії сприяння вченим при РНК УСРР» [98, арк. 74]. Ці нормативні акти містять засадничі позиції щодо завдань, форм діяльності, структури управління, особливостей звітності та здійснення контролю діяльності, використання коштів, набуття членства Будинку вчених.

Відповідно до цих документів, діяльність Будинків вчених було реорганізовано. Тепер вони належали Комісії сприяння вченим СРСР при Раднаркомі СРСР і були їй підзвітними. Перед закладами головними завданнями поставало «згуртування науковців для їх політичної активізації на дотримання генеральної лінії партії і спрямування розвитку наукової думки на вирішення завдань соціалістичного будівництва, згуртування наукової громадськості навколо ключових проблем соціалістичної реконструкції народного господарства і здійснення культурної революції». Будинки вчених тепер перетворювалися на своєрідні «оперативні заклади культсектору СНП», ставали «установами, що централізували культурно-політичну і наукову діяльність серед науковців та членів їх сімей». Будинки вчених зобов'язані були займатися «комуністичним вихованням науковців, підвищенням їх рівня марксистсько-ленінської освіти. Важливим напрямом ставала «пропаганда кращих зразків педагогічної, дослідницької і суспільної праці», організація «ділових зв'язків з промисловістю, транспортом, Робітничо-селянською Червоною армією, сільським господарством, школами для популяризації наукових знань в масах і конкретної допомоги виробництву», підтримання «культроботи по вузах», «обслуговування культурними заходами працівників науки та їх сімей» [95, с. 157].

Членів Будинків вчених поділяли тепер на дві категорії: так званих «дійсних науковців» і «членів-змагальників». До «дійсних» відносили науковців, які вели самостійні наукові дослідження чи здійснювали викладацьку діяльність у закладах вищої освіти. «Членами-змагальниками» називалися науковці, які не відповідали цим критеріям, але «прагнули сприяти реалізації завдань Будинку вчених шляхом здійснення активної роботи» [81, с. 27]. Однак з попереднього часу у Положенні залишили пункт про позбавлення членства в Будинку вчених у разі порушення правил внутрішнього розпорядку або здійснення протиправних дій. Гості могли набути членства в Клубі разом із членом Будинку вчених або разово за його письмовою рекомендацією.

Змінювалося й фінансування Будинків вчених. Тепер їх діяльність фінансувалася згідно з кошторисом, який затверджувався Комісією, а також за рахунок дотацій Секцій наукових працівників, знімання членських внесків, видавничої та культурно-масової діяльності тощо. Для контролю керівна організація призначала ревізійні комісії, які перевіряли фінансово-матеріальний стан Будинків вчених [99, арк. 66].

Керівництво Будинків вчених формували з місцевих Бюро Секцій наукових працівників і місцевих виконавчих комітетів. Із числа гуртків культсектору обирали президію. До неї входили голова, його заступник та члени, один із яких ставав завідувачем Будинку вчених. Кожен член президії був головою однієї з восьми постійних комісій: масово-політичної роботи (бригади – лекційна, музично-художня, літературно-мистецька, проведення політичних кампаній, культроботи, а також бібліотека), національного будівництва (бригади єврейської і польської), пропаганди діалектичного матеріалізму (бригади вивчення діамату і войовничих безвірників), шефської (бригади шефства над селом, підприємствами і Червоноармійським університетом); зв'язку з виробництвом; мовної (бригади з вивчення української, німецької, французької та англійської мов); спецпобутової

(їдальня, дитячий садок, робота серед жіноцтва) і фізкультури (бригади – спортивна, фізвиховання, екскурсійна, туристська) [81, с. 26].

Політика модернізації держави вимагала від вчених активізації науково-технічних досліджень. При будинках вчених організовувалися групи науковців за окремими спеціальностями: транспорту, сільського господарства, харчової промисловості, рибного господарства тощо. Проводилися наради з розгляду питань щодо прискорення темпів наукових досліджень і допомоги вчених здійсненню стаханівського руху.

Тепер при Будинках вчених обов'язково мало існувати діалектичне товариство на постійній основі, яке повинне було організовувати, наприклад, семінар діалектичного матеріалізму з біологічним нахилом, групу марксівської музикології, гурток войовничих безвірників тощо [81, с. 26]. Значна увага стала приділятися діяльності гуртків фізичної культури і спорту для чоловіків, молоді та жінок.

Будинки вчених підпадали й під перевірку. Зокрема, постановою від 20 червня 1932 р. президія ВУКСВ при РНК УСРР до Київського Будинку вчених було направлено уповноваженого, який мав перевести цей заклад у відання Всеукраїнської комісії сприяння ученим. Паралельно було проведено ревізію діяльності і виявлено недоліки, серед яких «небажання правління Будинком розгортати ідеологічну та політосвітню роботу» [82, с. 27].

Радянська влада вирішила взяти діяльність Будинків вчених під свій контроль та використовувати їх для проведення «просвітницької роботи» серед науковців. Цьому послужило створення, згідно постанови IV пленуму ВЦСПС від 5 вересня 1934 р., Союзу працівників вищої школи і наукових установ. З 1937 р. Будинки вчених по всій країні переходять у підпорядкування обласних комітетів цих союзів і Секцій наукових працівників, що діяли при губвиконкомах. Тепер при Будинках вчених створювалися сектори: марксистсько-ленінського навчання і виховання з гуртком поточної політики і консультацій; навчально-виробничий для працівників підприємств та інженерів для організації кіно-лекцій; консультацій для молодих науковців. На

сектор методичної роботи покладалися завдання організації для колективів закладів вищої освіти, кафедр, окремих наукових співробітників і студентів, доповідей, лекцій, консультацій, вечорів питань і відповідей.

При Будинках вчених проводилися так звані політвечори, тематика яких присвячувалася відомим революційним діячам та історичним подіям. Одним із важливих напрямів у діяльності Будинків вчених ставала і участь у політичних кампаніях. Розширювалася практика читання лекцій для колективів підприємств, військових частин. Запроваджувалося читання радіолекцій.

Члени Будинків вчених встановлювали зв'язки з промисловими підприємствами, що значно розширювало діяльність науковців, сприяло вирішенню важливих державних завдань. У військових частинах проводили наукові лекції «для підняття загального культурного рівня бійців», «спеціальні лекції для окремих частин, екскурсії з демонстрацією лабораторій», «зайнятих розробкою низки науково-дослідних питань за завданнями Червоної армії [95, с. 158].

Організовувався сектор культурно-художньої і самодіяльної роботи. Тут діяли драматичний, оперних постановок, хоровий, музичний, танцювальний, кіногуртки як для дорослих, так і для дітей. Формувалися бібліотеки з обмінним фондом книг, відкривалися буфети, облаштовувалися більярдні. Будинки вчених поступово перетворювалися у центри неформальних зустрічей та спілкування науковців.

Отже, у діяльності Будинків учених, що були створені і функціонували в Україні під егідою ВУКСВ, можна виділити два періоди. Різниця між ними полягає в тому, що, якщо у 1920-х рр. Будинки вчених були чисто культурними закладами міст, створеними їх науковою інтелігенцією для забезпечення своїх потреб, то в епоху індустріалізації вони стали осередками радянської інтелігенції та нав'язування їй марксистсько-ленінської ідеології, а також науковою базою для підтримки розвитку промисловості регіонів. Будинки вчених відігравали важливу роль у процесі становлення та розвитку науково-

освітніх комплексів великих міст у 1920-х–1930-х рр., сприяли створенню та об'єднанню наукового співтовариства, його радянзації. Взяттям під контроль їх діяльності радянська влада планувала сформувати нову інтелігенцію, яка б стала провідником її світогляду.

Діяльність Будинків вчених демонструє досвід культурної і громадянської самоорганізації наукового співтовариства. Їх політична, просвітницька, культурно-масова діяльність охоплювала практично усіх науковців міст, а надмірна самостійність та претензії керівництва на власну точку зору викликала незадоволення державних і партійних органів. До складу Будинків учених входили відомі вчені, професори, доценти, наукові співробітники, асистенти і аспіранти, письменники, діячі мистецтва, керівники закладів вищої освіти та інші. Не дивлячись на складності економічного та суспільно-політичного характеру, Будинки вчених, що були створені і діяли в чотирьох містах України, займалися організацією цікавих лекцій і доповідей, музичних концертів, літературних і театральних вечорів на різних майданчиках. Ці заходи перетворювали Будинки вчених на центри не лише наукового, а й культурного життя міст. Створювалася нова форма спілкування, що суттєво відрізнялася від усіх інших і була вкрай необхідною і важливою. Різнобічний характер занять і інтересів учасників забезпечував взаємозбагачення самих вчених та викладачів, членів їх родин, сприяв зближенню між фахівцями, що працювали в різних галузях, і тим самим створювалася можливість комплексного, всебічного висвітлення та обговорення різних проблем. Налагоджувалися дружні стосунки з діячами культури та мистецтва, відомими артистами.

Список використаних джерел до розділу 2

1. Ленин В. И. Удержат ли большевики государственную власть? // Полное собрание сочинений. Изд. 5-е. Т. 34. М.: Изд-во политической литературы, 1965. С. 310–320.

2. Ленин В. И. Как организовать соревнование // Полное собрание сочинений. Изд. 5-е. Т. 35. М.: Изд-во политической литературы, 1965. С. 197–198.
3. Ленин В. И. Декларация прав трудящегося и эксплуатируемого народа // Полное собрание сочинений. Изд. 5-е. Т. 35. М.: Изд-во политической литературы, 1965. С. 221–223.
4. Купайгородская А. П. Объединение научных и высших учебных заведений Петрограда (1917–1922) // Власть и наука, ученые и власть, 1880-е – начало 1920-х годов: материалы международного научного colloquium. СПб., 2003. С. 185–201.
5. Народное просвещение. 1919. № 26–28. С. 15–24.
6. Ленин В. И. Тезисы ко второму конгрессу Коммунистического интернационала // Полное собрание сочинений. Изд. 5-е. Т. 41. М., 1965. С. 158–165.
7. Хабибрахманова О. А. Политика советской власти по социальному обеспечению научной интеллигенции Татарстана в 1920–1930-е гг. // Вестник Вятского государственного университета. 2017. С. 36–38.
8. Постанова «Про науку та вищі школи» // Збір законів і розпоряджень робітничо-селянського уряду України. 1921. Ч. 2. Ст. 51. С. 46.
9. Организация советской науки в 1926–1932 гг.: сборник документов. Ленинград: Наука, 1974. 408 с.
10. Звонкова Г. Л. Академія наук України як центр наукових досліджень. 1920-ті роки // Вісник Національного технічного університету «ХПІ». Історія науки і техніки. № 64. С. 52–63.
11. Сойер В. Ленин и интеллигенция // Проблемы Восточной Европы. Вашингтон (США). 1990. № 29–30. С. 240–277.
12. Вестник Российской Академии наук. 1966. Т. 66. № 10. С. 24–25.
13. В. Ленин, КПСС об интеллигенции. М.: Политиздат, 1979. 343 с.
14. Кара-Мурза С.Г. Советская наука и бюрократическая система: грани взаимодействия // Вопросы философии. 1989. № 4. С. 57–67.

15. Пушкарева Н. Когда зарплаты были большими: материальное поощрение советских ученых в 1921–1953 гг. // Российская история. 2016. № 6. С. 69–82.
16. Чанбарисов Ш.Х. Формирование советской университетской системы (1917–1938 гг.). Уфа: Башкирское книжное издательство, 1973. 472 с.
17. Декрет СНК РСФСР «О некоторых изменениях в составе и устройстве государственных ученых и высших учебных заведениях Российской республики» // Собрание узаконений и распоряжений Рабочего и Крестьянского правительства РСФСР. 1918. №72. Ст. 789.
18. Полонська-Василенко Н. Д. Українська Академія наук. Нарис історії. К.: Наукова думка, 1993. Ч. 1: 1918–1930. 150 с.
19. ВЧК-ГПУ. Документы и материалы / ред.-сост. Ю. Г. Фальшинский. М.: Издательство гуманитарной литературы, 1995. 272 с.
20. Коляструк О. Більшовицька «пайкова дресура» як метод упокорення інтелігенції у перші роки радянської влади. Україна модерна: міжнародний інтелектуальний часопис. 2015. 20 червня. URL: <https://uamoderna.com/md/kolyastruk-soviet-intelligentsia>.
21. Горький М. Что такое наука? // Наука и ее работники. Петербург, 1920. №. С. 5–6.
22. Пять лет работы Центральной комиссии по улучшению быта ученых при Совете Народных Комиссаров РСФСР (ЦеКУБУ). 1921–1926 гг. Москва: Издание ЦеКУБУ, 1927. 56 с.
23. Петроградский Дом ученых. 1920–1921. История в документах. Санкт-Петербург, 2000. 76 с.
24. Исаков С.Г. Неизвестные письма М. Горького В. Ленину // *Revue des études slaves*. 1992. Tome 64. Fascicule. P. 143–156.
25. Декреты советской власти. Т. 7. 1 августа – 9 декабря 1919. М.: Политиздат, 1973. 584 с.
26. Организация науки в первые годы советской власти (1917–1925): сборник документов. Кн. 1. Ленинград: Наука, 1968. 419 с.

27. Переписка з ЦеКУБУ про забезпечення продовольчими пайками, одягом і взуттям наукових працівників УСРР. Списки наукових працівників і діячів мистецтв УСРР на 1 серпня 1923 р. // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 42. 174 арк.
28. Хабибрахманова О. А. Государственная система ранжирования научной интеллигенции Татарстана посредством социального обеспечения в 1920—1930-е годы // История России и Татарстана: итоги и перспективы энциклопедических исследований. Казань, 2010. Вып. 2. С. 157–172.
29. Документи про організацію Будинку вчених у Харкові (проект постанови, статут, договір, акт, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. 39 арк.
30. Переписка з ЦеКУБУ про забезпечення продовольчими пайками, одягом і взуттям наукових працівників УСРР. Списки наукових працівників і діячів мистецтв УСРР на 1 серпня 1923 р. // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 42. 174 арк.
31. Декрети і постанови ВУЦВК і РНК УСРР та матеріали до них // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 22. 166 арк.
32. Год работы Центральной комиссии по улучшению быта ученых при Совете Народных Комиссаров (ЦуКУБУ). Декабрь 1921 г. – декабрь 1922 г. Ленинград, 1922.
33. Документи про роботу Харківської обласної Комісії сприяння вченим (протоколи, доповіді, переписка) // Центральний державний архів вищих

органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 472. 34 арк.

34. Документи про поліпшення житлово-побутових умов наукових працівників м. Одеси (накази, доповіді, списки, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 52. 156 арк.

35. Документи про обстеження роботи Центрального бюро секції наукових працівників при союзі «Робос» (накази, протоколи, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 143. 45 арк.

36. Документи про роботу Секції наукових працівників Луганського міського відділу спілки «Роботпрос» (план, звіт, протоколи, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 151. 27 арк.

37. Декрети і постанови ВУЦВК і РНК УСРР та матеріали до них // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 22. 166 арк.

38. Документи про поліпшення житлово-побутових умов наукових працівників м. Одеси (накази, доповіді, списки, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 52. 56 арк.

39. Постанова РНК УСРР «Про поліпшення становища вчених фахівців і заслужених робітників літератури та мистецтва» // Збірник постанов

та розпоряджень робітничче-селянського уряду України. 1922. Ч. 10. 3–8 березня. Ст. 169.

40. Звіт про роботу ВУКСВ за 1923/24 р. // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 69. 11 арк.

41. Постанова РНК УСРР «Про збільшення коштів Комітету допомоги вченим» // Збірник постанов та розпоряджень робітничче-селянського уряду України. 1922. Ч. 10. 3–8 березня. Ст. 171.

42. Постанова Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету «Про набрання чинності Кодексу Законів про народну освіту» // Збірник постанов та розпоряджень робітничче-селянського уряду України. 1922. Ст. 729.

43. Декрети і постанови ВУЦВК і РНК УСРР та матеріали до них // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 22. 166 арк.

44. Постанова ВУЦВК і РНК УСРР «Штати Всеукраїнського комітету допомоги вченим» // Збірник узаконень та розпоряджень робітничче-селянського уряду України. 1924. Ст. 195 .

45. Постанова РНК УСРР «Про звільнення т. Владимирського з посади голови Комітету допомоги вченим та призначення на неї Гринька Г.Ф. // Збірник узаконень та розпоряджень робітничче-селянського уряду України. 1925. Ч. 43. Ст. 294.

46. Организация науки в первые годы советской власти (1917–1925): сборник документов. Кн. 1. Ленинград: Наука, 1968. 419 с.

47. Допомога вченим // Вісті ВУЦВК. 1925. 19 липня. С. 4.

48. Звіт про роботу ВУКСВ за 1926/27 р. // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 255. 57 арк.

49. Документи про обстеження житлово-побутового і матеріального становища науковх працівників м. Харкова (протоколи, акт, відомості, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 266. 357 арк.
50. Документи про комплектування штатів ВУКСВ (доповіді, штати, посвідчення, заяви, списки, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 476. 30 арк.
51. Организация советской науки в 1926–1932 гг.: сборник документов. Ленинград: Наука, 1974. 408 с.
52. Документи про сприяння науково-дослідній роботі вчених СРСР (заяви, відомості, переписка) // Государственный архив Российской Федерации. Ф. 4737 («Комісія сприяння вченим при Раді Народних комісарів СРСР»). Оп. 1. Спр. 394. 104 арк.
53. Постановление СНК СССР от 11 ноября 1931 г. «О ликвидации Комиссии содействия ученым при СНК СРСР» // Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства СССР. 1937. Отдел первый. №72. Ст. 349.
54. Постанова Ради Народних Комісарів УСРР «Про ліквідацію апарату Уповноваженого Комісії сприяння вченим РНК СРСР при Раді Народних Комісарів УСРР» // Собрание законов и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украинской Советской Социалистической Республики. 1938. № 3. Ст. 13.
55. Звіт про роботу Секції наукових працівників Київського окружного комітету // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 188. 112 арк.
56. Протоколи засідання правління ЦБ СНП // Государственный архив Российской Федерации. Ф. 5462 («Центральний комітет професійних спілок

працівників освіти, вищої школи та наукових установ»). Оп. 3. Спр. 127. 214 арк.

57. Петаченко Г.А. Профессиональные объединения научных работников в советской России (1918–1928 гг.) // Даследаванні. 2016. С. 36–39.

58. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. К.: Політвидав України, 1976. Т. 1. 905 с.

59. Ясницький Г. І. Розвиток народної освіти на Україні (1921–1932) / Г. І. Ясницький. К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1965. 256 с.

60. Иванова Л. В. Формирование советской научной интеллигенции (1917–1927). М.: Наука, 1980. 392 с.

61. Документи про роботу Секції наукових працівників Одеського губвідділу спілки «Робос» (план, звіт, протоколи, переписка). // Центральний державний архів вищих органів влади і управління. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 155. 124 арк.

62. Проценко В. В. Діяльність освітянської профспілки у вищій школі в УСРР у 1920-х рр. // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університет. 2016. Випуск 45. Том 1. С. 247–252.

63. Документи про роботу Секції наукових працівників Харківського губерньського відділу спілки «Робос» (план, звіт, протоколи, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 160. 181 арк.

64. Документи про фінансове планування ВУКСУ (кошториси, доповіді, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 382. 145 арк.

65. Документи про роботу Секції наукових працівників Харківського губерньського відділу спілки «Робос» (план, звіт, протоколи, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України.

- Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 160. 181 арк.
66. Организация науки в первые годы советской власти (1917–1925): сборник документов. Кн. 1. Ленинград: Наука, 1968. 419 с.
67. Звіт про роботу Секції наукових працівників Київського окружного комітету // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 188. 112 арк.
68. Документи про постачання продовольством, одягом і взуттям наукових працівників м. Одеси (протоколи, доповідні записки, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 35. 129 арк.
69. Документи про роботу Секції наукових працівників Харківського губерньського відділу спілки «Робос» (план, звіт, протоколи, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 160. 181 арк.
70. Ткачова Л.І. Інтелігенція Радянської України в період побудови основ соціалізму. К.: Наукова думка, 1985. 191 с.
71. Организация советской науки в 1926–1932 гг.: сборник документов. Ленинград: Наука, 1974. 408 с.
72. Звіт про роботу Центрального бюро секції наукових працівників спілки «Робос» за 1929/30 р. // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 367. 9 арк.
73. Фоминых С.Ф., Степнов А.О., Литвинов А.В. Дом ученых в жизни научного сообщества г. Томска (1926–1941 гг.) // Вестник Томского государственного университета. 2016. №408. С. 153–161.

74. Документи про реконструкцію Одеського Будинку вчених (протоколи, статут, доповіді, відомості, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 347. 118 арк.
75. Документи про відкриття Будинку вчених в м. Харкові (протоколи, акти, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 195. 47 арк.
76. Документи про організацію Будинку вчених у Харкові (проект постанови, статут, договір, акт, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 301. 39 арк.
77. Документи про фінансове планування ВУКСУ (кошториси, доповіді, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 382. 145 арк.
78. Ряппо Я.П. Український радянський енциклопедичний словник : [у 3 т.] / гол. ред. Бабичев Ф. С. 2-ге вид. К.: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1987. Т. 3: Портулак – Ї. 736 с.
79. Документи про забезпечення житлом наукових працівників м. Харкова (доповіді, заяви, посвідчення, довідки, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 270. 81 арк.
80. Документи про діяльність Харківського робітничо-будівельного кооперативу «Науковий працівник» (кошторис, доповіді, відомості, переписка // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України.

Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 339. 66 арк.

81. Калініна А., Луговський О. «Розумні розваги для науковців та їхніх родин». З історії Київського будинку вчених НАН України // Вісник Національної академії наук України. 2009. №1. С. 23–28.

82. Документи про відкриття Будинку вчених в м. Харкові (протоколи, акти, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 195. 47 арк.

83. План роботи Одеського Будинку вчених на 1927/28 р. // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 300. 20 арк.

84. Документи про постачання продовольством, одягом і взуттям наукових працівників м. Одеси (протоколи, доповідні записки, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 35. 129 арк.

85. Кошториси і пояснююча записка до кошторисів прибутків і витрат ЦеКУБУ і її установ – Будинку вчених, гуртожитку для пристарілих вчених і шести санаторіїв на 1924–1925 рр. // Государственный архив Российской Федерации. Ф. 4737 («Комісія сприяння вченим при Раді Народних Комісарів СРСР»). Оп. 1. Спр. 132. 242 арк.

86. Інструкції, журнал засідань комісії з розподілу допомог при зборах уповноважених при КУБУ та звіти // Государственный архив Российской Федерации. Ф. Р-2995 («Ленінградська Комісія з поліпшення побуту вчених (КУБУ) при Раді Народних Комісарів СРСР (1920–1927 рр.)). Оп. 1. Спр. 12. 56 арк.

87. Документи про організацію Будинку вчених у Харкові (проект постанови, статут, договір, акт, переписка) // Центральний державний архів вищих органів

- влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 301. 39 арк.
88. Наука и ее работники. 1921. №1. С. 36–38.
89. Наука и ее работники. 1921. №3. С. 26.
90. Петроградский Дом ученых. 1920–1921. История в документах. Санкт-Петербург, 2000. 76 с.
91. Наука и ее работники. 1922. №1. С. 36–37.
92. Красная газета. 1922. 15 октября. С. 2.
93. Известия ВЦИК. 1921. №179. 14 августа. С. 2.
94. Омский Дом ученых: встреча через десятилетия (к 70-летию Омского Дома ученых) / Ред. Совет: А.А. Колоколов (гл. редактор), В.В. Лизунов, А. А Соловьев и др. Омск: Полиграфический центр КАН, 2008. 68 с.
95. Фоминых С. Ф., Степнов А. О., Литвинов А. В. Дом ученых в жизни научного сообщества г. Томска (1926–1941 гг.) // Вестник Томского государственного университета. 2016. №408. С. 153–161.
96. Лобода Н. И. Под знаком углубленного внимания к производству // Научный работник. 1926. №5–6. С. 81.
97. Списки особового складу КУБУ // Государственный архив Российской Федерации. Ф. Р-2995 («Ленінградська Комісія з поліпшення побуту вчених (КУБУ) при Раді Народних Комісарів СРСР (1920–1927 рр.)). Оп. 1. Спр. 11а. 78 арк.
98. Документи про комплектування штатів ВУКСУ (доповіді, штати, посвідчення, заяви, списки, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 476. 30 арк.
99. Документи про організацію Будинку вчених у Харкові (проект постанови, статут, договір, акт, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим

Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 301. 39 арк.

100. Постанова Ради Народних Комісарів УСРР «Про ліквідацію апарату Уповноваженого Комісії сприяння вченим РНК СРСР при Раді Народних Комісарів УСРР» // Собрание законов и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украинской Советской Социалистической Республики. 1938. № 3.

101. Протоколи щасідань Бюро ВУКСВ і матеріали до них // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 283. 64 арк.

РОЗДІЛ 3

ДІЯЛЬНІСТЬ ВУКСВ З ОРГАНІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ТА МАТЕРІАЛЬНО-ПОБУТОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАУКОВЦІВ

3.1. Оплата праці та сімейні бюджети науковців

Досягнення відповідного рівня економічного зростання в державі, ефективність суспільного виробництва напряду залежать від рівня організації її наукової діяльності. Створення сприятливих умов для розвитку цієї діяльності передбачає активну і на належному рівні організовану матеріальну та соціальну підтримку науковців. Невід'ємною частиною державної політики у сфері науки було і залишається стимулювання праці науковців, у тому числі й забезпечення їх соціальної захищеності, оскільки мова йде про особливу категорію працівників, що займаються творчою діяльністю, спрямованою на вироблення об'єктивних, системно організованих і обґрунтованих нових знань у тій чи іншій сфері суспільного життя. Однак, як показав досвід, саме ця ключова особливість наукової діяльності не враховувалася радянською владою ні на законодавчому рівні, ні в практичному застосуванні.

Катастрофічна ситуація з матеріальним забезпеченням науковців, яка склалася з початку 1920-х рр., вимагала докорінно переглянути їх умови життя та оплату праці. У цілому ж матеріальне заохочення їх праці мало бути орієнтованим на створення збалансованої системи стимулів, які були б спрямовані на розкриття творчого потенціалу науковців, що мало виражатися у підвищенні результативності їх праці і вирішенні тих завдань, які перед ними ставилися радянською владою. Стимулююча система повинна була б виходити із цілей наукової організації і бути пов'язаною з потребами її наукових працівників та мати відповідну фінансову основу. Однак, негативне ставлення більшовиків до наукової інтелігенції не дало їм можливості з перших днів приходу до влади побачити в науковій еліті країни своїх потенційних

союзників в розбудові нової держави. Тому у процесі створення її механізмів та формування правової основи не було передбачено нормативних актів про наукову діяльність та органів, які б наділялися правом визначати коло наукових працівників, режим їх робочого часу, форми звітності про результати наукової діяльності тощо.

До ключових стимулюючих чинників діяльності науковців відноситься оплата праці, яка залежить від рівня їх кваліфікації, а також премії та академічні надбавки за результати наукової діяльності. На жаль, радянська влада у процесі формування свого законодавства не приділила належної уваги нормам, які б визначали систему оплати праці науковців та забезпечували достатні матеріальні умови для їх ефективної самостійної творчої діяльності. Стимулююче значення має і система соціального захисту вчених, яка можлива шляхом забезпечення їх житлом або поліпшення житлових умов, надання медичного обслуговування, компенсації відряджень і транспортних витрат, пов'язаних з участю в роботі наукових конференцій, симпозіумів, стажуваннях у вітчизняних та закордонних вищих навчальних закладах та наукових установах. Крім того, для стимулювання праці науковців важливе значення має також і їх пенсійне забезпечення, яке б сприяло престижності наукової праці та систематичному оновленню наукових кадрів.

Стимулювання праці науковців мало бути орієнтованим на створення такої системи чинників, які були б спрямовані на розкриття їх творчого потенціалу та підвищувати результативність праці. Така система мала б бути і відповідно збалансованою. З одного боку, вона повинна була б враховувати потреби, мотиви самого наукового працівника, обладнання належним чином робочого місця, наявність наукового кола однодумців, можливість опублікувати результати своїх досліджень тощо. Усе це потрібно було врахувати новій владі у процесі створення системи стимулювання праці науковців. Однак, система таких стимулів за нової радянської влади більше залежала від її фінансового становища.

Радянська влада не справлялася з тим об'ємом проблем, які звалилися на неї на початку 1920-х рр. У країні повсюдно відбувалося зниження якості життя населення. У складному матеріально-фінансовому становищі опинилися науковці. Убоге харчування, мізерні зарплати і потреба в елементарних предметах повсякденного побуту змушували професорів поєднувати свою роботу відразу в кількох навчальних закладах. Після революційних подій вчені позбулися своїх заощаджень. Багато хто з них вклали кошти в позики, анульовані радянським урядом, інші постраждали від контрибуцій і націоналізації банків. Заборона радянською владою приватної практики позбавила їх можливості додаткового заробітку. Багато з них не мали власного житла, а орендувати не мали можливості. У цих складних умовах ставало зрозумілим, що без матеріальної підтримки держави вчені не могли далі виживати.

У прийнятій 30 серпня 1921 р. постанові РНК УСРР «Про поліпшення побуту наукових працівників» для своєчасної виплати науковцям заробітної плати Уповноваженому Наркомату фінансів РСФРР при уряді УСРР пропонувалося бронювати згідно кошторисів Наркомату освіти УСРР необхідну кількість грошових знаків. Південному бюро ВЦРПС при тарифікації та визначені оплати праці працівників освіти наукових працівників виділяти в окрему висококваліфіковану категорію [1, арк. 33].

Дія цієї постанови поширилася і на територію України. На той час при ВУКСВ діяла експертна комісія з кваліфікації наукових працівників. До її складу входили голова Головного управління професійної освіти УСРР, заступник Наркома освіти УСРР, 3 представники від Секції наукових працівників, по одному представникові від Укрбюро та від методичного комітету. Усі члени Комісії повинні були мати наукові ступені. При цьому, уся підготовча робота і поділ вчених на категорії повинна мали провести місцеві комісії з поліпшення побуту вчених.

Поділ наукових працівників на категорії залежав від їх кваліфікації. Для зарахування до складу клієнтів і отримання академічного забезпечення

ВУКСВ, науковцям пропонувалося заповнити анкету – опитувальний лист, у якому мало бути зазначено основні анкетні дані (прізвище, ім'я, по батькові, місце і дата народження, освіта), інформація про місце роботи і посаду, наукову діяльність, видані наукові книги і підручники, напрями основних наукових досліджень.

Експертною комісією ВУКСВ було проведено облік усіх науковців республіки та розподілено їх на 5 категорій. До першої категорії було віднесено молодих вчених, що мали науковий стаж і хоча б одну самостійну наукову працю. Викладачів та наукових працівників вищих навчальних закладів та наукових установ, що мали наукові та науково-навчальні праці, було віднесено до другої категорії. До третьої категорії увійшли видатні вчені з великим науковим і науково навчальним стажем, зі значною кількістю оригінальних наукових робіт, які були здатні здійснювати керівництво підготовкою наукових кадрів. Четверту категорію науковців представляли видатні вчені, які були ініціаторами чи визначними представниками великих наукових шкіл. І, нарешті, п'яту категорію вчених становили видатні науковці, праці яких мали світове визнання [2, с. 3].

Такий поділ науковців на категорії не був випадковим. Досвід апробації радянською владою ранжування науковців та викладачів вищих навчальних закладів бере свій початок ще з 1918 р., коли тогочасним Наркомом освіти РСФРР М. Покровським було підписано декрет «Про деякі зміни в складі і облаштуванні державних навчальних і вищих навчальних закладах Російської Республіки», за яким скасовувалися існуючі наукові ступені доктора і магістра, звання ад'юнкта і приват-доцента. Усі особи, які здійснювали викладання у вузі, отримали єдине звання професора, а приват-доценти, які не мали трирічного стажу, були оголошені «викладачами» [3, арк. 15].

У 1919 р. було оголошено конкурс на підтвердження права на заняття професорської кафедри. Однак досить скоро з'ясувалося, що проведена уніфікація наукових звань не відповідає університетським реаліям. 19 вересня 1921 р. РНК РСФРР було прийнято «Положення про вищі

навчальні заклади», за яким запроваджувалася нова педагогічна ієрархія: відтепер професорсько-викладацький склад ділився на професорів, що викладали основні лекційні курси; викладачів, що вели допоміжні курси; і наукових співробітників, які допомагали професорам і викладачам забезпечувати навчальний процес» [4, с. 618].

Варто підкреслити той факт, що здійснюючи ранжування наукової інтелігенції, нова влада ще у 1919 р. розпочала політику формування так званої «червоної професури». Уперше її представники заявили про себе на Всеросійській конференції представників вищих шкіл, де було заявлено, що «...диктатура пролетаріату, що здійснюється в радянській Росії, вперше в історії створює умови для вільного розвитку науки і широкого використання її досягнень в інтересах усього суспільства» [5, с. 45].

Станом на 1923 р. експертною комісією з кваліфікації наукових працівників в Україні було зареєстровано 3489 науковців, з яких 1042 становили молоді наукові працівники. По містах і за категоріями науковці розподілялися наступним чином [3, арк. 52]:

Таблиця 2

Ранжування наукових працівників

№ з/п	Місто	0 категорія	I категорія	II категорія	III категорія	IV категорія	V категорія	Усього
1.	Харків	315	380	234	130	40	4	1103
2.	Київ	308	362	334	164	31	4	1203
3.	Одеса	227	207	132	61	18	2	647
4.	Катеринослав	89	39	49	23	11	2	213
5.	Полтава	4	26	12	2	-	-	44
6.	Кам'янець-Подільський	23	20	13	3	1	-	60
7.	Вінниця	16	21	6	2	-	-	45
8.	Чернігів	9	27	4	-	-	-	40

9.	Миколаїв	8	8	4	-	-	-	20
10.	Житомир	14	12	5	1	-	-	32
11.	Ніжин	10	9	1	6	1	-	27
12.	Херсон	5	11	3	1	-	-	20
13.	Кременчук	-	4	1	-	-	-	5
14.	Глухів	12	1	1	1	-	-	15
15.	Запоріжжя	-	2	1	-	-	-	3
16.	Зінов'ївськ	-	1	-	-	-	-	1
17.	Сталін	2	4	2	3	-	-	11
	Усього	1042	1134	802	397	102	12	3489

Облік науковців і розподіл їх за категоріями відповідно ступеня наукової кваліфікації, окрім суто теоретичного інтересу з отримання статистичних даних про кількість і кваліфікацію наукових сил республіки, становив для ВУКСВ практичне значення. Результатами цієї роботи експертної комісії стало визначення кола вчених, які могли користуватися всіма правами, пов'язаними з реєстрацією у ВУКСВ.

За період з 1 лютого 1922 р. до 1 квітня 1926 р. експертною комісією було розглянуто 2760 анкет українських науковців. Крім того, розглядалися протести, і заяви про перегляд кваліфікації, здійснювалося підвищення чи пониження в розрядах. Встановлювалася також кваліфікація померлих науковців, сім'ями яких піднімалися перед ВУКСВ клопотання про призначення персональних пенсій.

У другому півріччі 1924/25 бюджетного року фонд академічного забезпечення було скорочено у зв'язку із загальним скороченням кошторису ВУКСВ. Через це кількість вакансій по академічному забезпеченні необхідно було суттєво зменшити. Тому було встановлено граничні норми заробітку для наукових працівників, які вносилися до списків на академічне забезпечення. Їх розміри були наступними: одинокі – не більше 200 крб., в місяць; сім'я з 2 осіб – не більше 250 крб., сім'я з 3 осіб – не більше 300 крб., сім'я з 4 осіб – не більше 350 крб в місяць. Науковці, які мали місячний заробіток більше 350

крб. вважалися забезпеченими і не включалися до списків на академічне забезпечення, незалежно від складу сім'ї [2, с. 18].

Ключовим питанням у справі фінансового забезпечення науковців було питання заробітної плати. У червні 1925 р. РНК УСРР було ухвалено рішення про додаткове асигнування коштів для підвищення заробітної плати науковців вищих навчальних закладів та наукових установ. Особливо дискусійним стало питання про норми академічного навантаження науково-педагогічних працівників вузів. Пропозицію Наркомату освіти УСРР було озвучено на пленумі Українського Центрального бюро СНП. Штатна норма для професора становила 12 лекційних годин на тиждень, асистента – 18 годин. Пленум Українського Бюро СНП добивався встановлення норми у розмірі 9 тижневих годин для професора, як максимальної. Для асистентів ця норма мала становити від 12 до 18 годин на тиждень. У Всесоюзному бюро Секцій наукових працівників наполягали обмежитися встановленням норми тижневого академічного навантаження для штатних професорів у розмірі 6 годин та зарплатою у 150 крб. на місяць.

У кінцевому підсумку зійшлися на тому, що для штатних посад професорів, що відносилися до 17 розряду тарифної сітки, тижневе навантаження складало 9 годин занять (6 годин лекцій і 3 години практичних занять на тиждень). Їх заробітна плата зростала в середньому на 50–80% і складала тепер 150–180 крб. на місяць. Зарплата асистентського персоналу, за тижневого навантаження у 18 годин, збільшилася на 30–50% і становила 105–130 крб. На викладачів вишів, що мали не повне академічне навантаження або працювали за сумісництвом, підвищення заробітної плати не поширювалося [3, арк. 3].

На V пленумі Центральної ради Секції наукових працівників у листопаді 1925 р. за доповіддю О. Ю. Шмідта було прийнято постанову про необхідність скасування поділу науковців на існуючі категорії і перегляд списків наукових працівників, зареєстрованих у ЦеКУБУ [8, арк. 21]. У зв'язку з цим Центральне бюро Секції обговорило це питання разом з членами експертної

комісії ЦеКУБУ і прийняли спільне рішення про припинення з 25 листопада 1925 р. поділу науковців за існуючими до цього категоріями. Експертній комісії було запропоновано точно сформулювати критерії, за якими буде здійснено зарахування науковців до однієї з груп.

Замість існуючих 6 груп (5 розрядних і 1 некатегорійна) встановлювалося 3 групи наукових працівників: а) група висококваліфікованих наукових працівників, які мали право на академічне забезпечення; б) основна група, до якої увійшли більшість вчених і в) група вчених-початківців, зарахування яких до списків Секції або ВУКСВ обумовлювалося провадженням ними наукової роботи у вищому навчальному закладі або науковій установі, а не сласними науковими працями [9, арк. 6].

ВУКСВ погодився з такою постановкою питання і доручив своїй експертній комісії дотримуватися критеріїв, за якими науковці зараховувалися до певної групи. Разом з тим виникла необхідність переглянути списки науковців, які були зареєстровані у ВУКСВ і Секціях наукових працівників, узгодити вимоги, які пред'являлися до наукових працівників при визначенні їх кваліфікації. Від ЦеКУБУ та Центрального бюро СНП було отримано циркуляр і дві інструкції для керівництва процесом реєстрації наукових працівників та діячів мистецтва. На основі цих циркулярів підлягали перереєстрації науковці, які були зараховані до попередніх списків I і II категорій, зараховані в якості «позакатегорійних» (молоді вчені), і в якості членів Секції без віднесення до будь-якої категорії. Науковців колишніх III, IV і V категорій було звільнено від перереєстрації [10, арк. 34].

У 1927 р. Раднаркомом РСФРР було прийнято постанову про підвищення заробітної плати деяким групам наукових працівників. Відповідно цього нормативного акту, професорам вищих навчальних закладів заробітна плата підвищувалася з 110 до 140 крб. за місяць (за 6 лекційних годин на тиждень), доцентам – з 70 до 90 крб., науково-технічним працівникам вищих навчальних закладів – з 60 до 64 крб., викладачам робфаків і технікумів – з 55 до 70 крб., інструкторам пунктів ліквідації неписьменності – з 37 до 42 крб на місяць

[6, с. 347]. У середньому, заробітна плата всім групам наукових працівників, що працювали в установах Наркомату освіти, Наркомату охорони здоров'я і Наркомзему підвищувалася від 15 до 30% [7, с. 5]:

Таблиця 3

Рівень заробітної плати науковців станом на 1927 р.

Категорії наукових працівників	Зарплата у вищих навчальних закладах	Наукові установи			
		НК освіти	НК охорони здоров'я	Наркомзем	Гідромет
Професор	300 крб.	-	-	-	-
Доцент	250	-	-	-	-
Викладач	210	-	-	-	-
Зав. сектором	-	223 крб.	246 крб.	300 крб.	320 крб.
Старший науковий співробітник	-	142	215	248	267
Науковий співробітник	-	127	171	197	198

Як видно з таблиці, в системі Наркомату освіти наукові працівники отримували меншу заробітні платню, ніж в інститутах інших відомств. Це розвинуло систему сумісництва в установах Наркомату освіти, що своєю чергою впливало на якість і результативність роботи.

З 1927 р. для визначення рівня оплати праці вчених було запроваджено штатну систему. 24 березня 1927 р. Центральним бюро Секцій наукових працівників було встановлено мінімальні оклади. Вимагалось запровадження штатної системи та затвердження окладів у вищих навчальних закладах. Для професора, завідувача кафедри оклад визначався у розмірі 300 крб., професора – 200 крб. за основне 6-годинне тижневе навантаження і 130 за додаткове, доценту – 150 крб., старшому асистенту – 130 крб, молодшому асистенту – 120 крб. [11, арк. 19].

Запровадження штатної системи оплати праці передбачало наявність у вченого певної кількості погодинного навантаження. Часто академічного навантаження не вистачало, відповідно, зарплата була нижчою окладу. Тому професорам доводилося добирати години за рахунок внутрішнього чи зовнішнього сумісництва.

Штатно-окладну систему оплати праці було остаточно затверджено положенням РНК СРСР від 22 серпня 1930 р. На початку 1930-х рр. професор в середньому отримував 225 крб., доцент – близько 200 крб., асистент – 175 крб. [12, с. 77]. Це була порівняно непогана оплата праці. Найвища заробітна плата робітника у той час становила близько 180 крб. У 1930-х рр. на ринку можна було придбати пуд борошна за 20–30 крб., 1 кг м'яса – за 3–4 крб., 1 л молока за 1 крб., пуд картоплі – за 9 крб. [12, с. 90]. Для вчених, які займали високі посади, були введені персональні оклади. У 1933 р. ректор університету отримував 1200 крб., проректор – 1000 крб. [13, с. 96].

З 1934 р. влада вдалася до подальшої диференціації в оплаті праці. Оплата праці вчених стала залежати не тільки від посади, вченого ступеня, кількості годин, але і від характеру занять (лекції, семінари і т. д.). У постанові ЦВК СРСР про вищу школу говорилося, що у зв'язку зі зміною методів навчання, режиму навчальних закладів необхідно перебудувати систему оплати праці професорсько викладацького складу в бік її диференціації. Відзначалася величезна роль соціалістичних змагань, що розгорнулися в навчальних закладах, що могло посприяти, на думку органів влади, підйому якості навчання. Таким чином, основна місія влади з розподілу і залучення наукової інтелігенції на свій бік за допомогою грошових виплат була виконана.

Окремою проблемою у діяльності ВУКСВ була турбота про належне пенсійне забезпечення науковців. У складні часи економічної кризи потреби людей, які втрачають працездатність чи годувальника, особливо загострюються. Тому Всеукраїнським комітетом сприяння вченим докладалося максимум можливих зусиль для надання невідкладної грошової допомоги самим науковцям та членам їх родин. Крім того, ВУКСВ стояв на

захисті порушених прав науковців, у питаннях послаблення податкового тиску, поліпшення їх житлових умов тощо. Особливою турботою з боку Комітету намагалися оточити вдів учених та тих, хто втратив працездатність. Їм надавалися одноразова грошова допомога, піднімалися клопотання перед Наркоматом соціального забезпечення про підвищення їх пенсійного забезпечення.

Уже з 1920 р. почали запроваджувати персональні пенсії за особливі заслуги. Зокрема, 19 серпня 1920 р. НКСЗ призначив сім'ям відомих учених та інженерів спеціальні пенсії. У 1921 р. органи собезу інформували про те, що Раднарком УСРР передбачив пільгове пенсійне забезпечення осіб, які мали особливі заслуги перед «робітничо-селянською революцією у боротьбі з капіталом і контрреволюцією, а також у справі радянського будівництва, партійної і професійної роботи на випадок їхньої інвалідності» [14, с. 26]. Вони одержували підвищену пенсію за умови абсолютної втрати працездатності та повної інвалідності (триразовий прожитковий мінімум), а інваліди 2-ї групи – дворазовий прожитковий мінімум. Члени їхніх сімей забезпечувалися одноразовим прожитковим мінімумом, а призначенням пенсій займався виключно апарат НКСЗ, хоча РНК УСРР мав право і повноваження призначати одноразову допомогу для цієї категорії пенсіонерів [15, с. 19].

11 листопада 1925 р. ВУЦВК та РНК УСРР прийняли спільну постанову «Про пенсійне забезпечення викладачів вищих шкільних закладів і робітничих факультетів, а також наукових робітників» [16, ст. 507]. Згідно цього нормативного акта штатні наукові працівники, що мали науковий стаж не менше 25 років або досягли віку 65 років і наукового стажу не меншу 10 років, отримували тепер право одержувати пенсію довічно у розмірах ставок, встановлених для відповідних штатних посад. Ці пенсії могли автоматично підвищуватися по мірі підвищення тарифу. До наукового стажу зараховувалося навчання в аспірантурі, служба в Червоній армії або на флоті, перебування на виборних посадах або в дореволюційні часи в місцях позбавлення волі з політичних міркувань. У разі, якщо науковець втрачав

працездатність раніше досягнення пенсійного віку і мали стаж менше 15 років, держава зобов'язувалася їм виплачувати пенсію у розмірі половини їх заробітної плати. У разі, якщо стаж становив не менше 20 років, інваліди отримували повне пенсійне забезпечення.

Бажаючі отримувати таку пенсію, повинні були через окружну інспектуру соціального забезпечення подати необхідні документи до Наркомату соціального забезпечення УСРР. До пакету документів відносилися заява, опис трудового стажу на службі у вищих закладах освіти та наукових установах, довідку від місцевого органу соціального страхування про те, що заявник не одержує від нього пенсії, а якщо отримував, то необхідно було вказувати її розмір. Крім того, вимагалися ще маса довідок: від домоуправління, міліції, місцевих органів влади, райвиконкому про прибутки заявника, з місця роботи для працюючих заявників про розміри доходів [17, арк. 14]. Розміри пенсій були символічними, але статус пенсіонера формально засвідчував дві обставини: нейтральне соціальне становище і водночас лояльне відношення до радянської влади, яка надала пенсію [15, с. 18].

Як додаткове заохочення, цією постановою запроваджувалися так звані персональні пенсії. За виняткові заслуги перед державою Народний комісаріат освіти УСРР отримував право порушувати клопотання про надання таких пенсій окремим категоріям науковців. Цим нормативним актом також регулювалися питання надання державної допомоги членам родин науковців. Зі смертю вченого члени їх родин набували права одержання повного розміру пенсії. Непрацездатна дружина довіку отримувала не менше половини пенсії свого померлого чоловіка, а кожний неповнолітній або непрацездатний член родини міг претендувати на чверть цієї пенсії.

Однак, реалізація цієї постанови загострила і низку проблем. У листі до Наркомату соціального забезпечення ВУКСВ звертав увагу фінансових установ на той факт, що для забезпечення науковців академічними пенсіями за вислугу років, на новий бюджетний рік потрібно було виділяти значні кошти. Ситуація в вищих навчальних закладах і наукових установах того часу

дуже схожа з ситуацією, яка складається в сучасних українських реаліях. Спостерігалось фізичне старіння наукових кадрів. Переважна більшість науковців не поспішали виходити на пенсію. З одного боку існував брак кваліфікованих наукових кадрів, з іншого – розміри пенсії не могли забезпечити вченим їх належного існування. Тому, така категорія пенсіонерів, що продовжувала далі працювати у вищих навчальних закладах і наукових установах, мали право отримувати лише 50% належного їм пенсійного забезпечення [17, арк. 17].

Інструкціями Управління справами ВУКСВ врегульовувалися питання призначення пенсій родинам померлих науковців. Право на таку пенсію мали члени родини померлого по прямій лінії, а також особи, що тривалий час перебували на утриманні померлого науковця. Соціальне забезпечення надавалося лише особам, що проживали в межах УСРР. Згідно постанови Пенсійної комісії ВУКСВ, для призначення такої пенсії необхідно було подавати свідоцтво від ЗАГСу про смерть годувальника, довідку про те, що заявник є дійсно членом родини померлого, довідку про склад родини померлого, вік її членів, список наукових праць такого науковця, довідку про розміри заробітної плати, постанову Бюро СНП про направлення клопотання. Усі ці документи направлялися на розгляд Наркомату соціального забезпечення. У разі, якщо дружина чи чоловік померлого науковця повторно одружилися, вони втрачали право на призначення такої пенсії [17, арк. 7].

Академічну пенсію можна було отримати, але так само її можна було і позбутися. Стосовно науковців регулярно здійснювалися перевірки щодо їх лояльності до радянської влади, а також вивчалася їх політична активність та уподобання в революційний період. Так, наприклад, постановою Наркомату соціального забезпечення УСРР від 24 січня 1930 р. було знято з академічної пенсії професора Полтавського сільськогосподарського політехнічного технікуму Є. Рекала. Підставою стала постанова Всеукраїнської профспілки «Робос» та ВУКСВ, у якій колишньому професору нагадали його політичне

минуле. У цьому документі доводиться, що за часів Гетьманщини він «... тероризував селян та вживав щодо них репресивних заходів» [17, арк. 11].

З 1927 р. науковим працівникам почали призначати пенсії за вислугу років. Спочатку Раднаркомом РСФРР було поширено такий вид пенсійного забезпечення на наукових працівників першої та другої категорій, які працювали в установах Головнауки і перебували на державному бюджеті. Період служби позаштатних наукових працівників в наукових установах зараховувався до терміну служби для вислуги пенсії за умови перебування їх на штатній посаді не менше 10 років. Правом на отримання такої пенсії користувалися ті наукові працівники вузів і установ Головнауки, які пропрацювали за радянської влади не менше 5 років [13, с. 2].

Для врегулювання цього питання 21 грудня 1928 р. ЦВК і РНК СРСР видали спільну постанову «Про пенсії за вислугу років науковим працівникам вищих навчальних закладів і наукових установ, які перебувають у підпорядкуванні органів Союзу РСР» [6, с. 348]. Тепер ці науковці отримували право на пенсію за вислугу років нарівні з відповідними категоріями працівників вищих навчальних закладів і наукових установ союзних республік, на території яких перебували згадувані навчальні заклади і наукові установи СРСР. Ці пенсії призначалися за розпорядженням Наркомату фінансів СРСР за поданнями відповідних органів Союзу РСР. Витрати за виплату таких пенсій проводилися по загальносоюзному бюджету згідно кошторису Наркомату фінансів СРСР.

У травні 1930 р. постановою ВЦВК і РНК СРСР затверджувалося «Положення про забезпечення персональними пенсіями осіб, що мають особливі заслуги перед Республікою» [19, ст. 325]. У документі визначалися дві категорії права, за яких можна було претендувати на такі пенсії – це право та безумовне право. Право на персональні пенсії та одноразові допомоги надавали за особливі заслуги перед державою в революційній, військовій, професійній і громадській діяльності, в області радянського будівництва, науки, техніки та мистецтва. Безумовне право на персональні пенсії та

допомоги отримували особи, удостоєні одного чи кількох орденів, встановлених урядом СРСР, удостоєні звання заслуженого діяча науки. Крім того, персональні пенсії та допомоги могли призначатися особливо видатним діячам, які зробили особливо цінний внесок у розвиток радянської науки, а також Герої праці, удостоєні цього звання за постановою президії ВЦВК.

Як уже зазначалося вище, важливим стимулюючим чинником для науковців було і залишається до сьогодні визнання їх наукових здобутків та належна їх оцінка державою. У 1923 р. при експертній комісії ВУКСВ було створено підкомісію з преміювання наукових та науково-популярних праць, яку очолив академік Д. Багалій. До неї входили 2 академіки від Всеукраїнської академії наук, 2 представники від Наукового комітету Головного управління професійної освіти УСРР, по одному представнику від Наркомату освіти УСРР та Наркомату охорони здоров'я, Вищої ради народного господарства та Бюро Секції наукових працівників [20, арк. 32]. Для преміювання науковців за результатами їх діяльності за Комісією було заброньовано 12 тис. крб., які відраховувалися щомісячно в рівних частинах, незалежно від коливань загальних кредитів ВУКСВ. Для визначення осіб, які підлягали преміюванню, оголошувався конкурс для оцінки їх наукового доробку. У першу чергу оцінювалися наукові теми, які відносилися до проблем в області народного господарства. Перевага надавалася вугледобувній проблематиці Донбасу, електрифікації України, використання Дніпра, відновлення і удосконалення сільського господарства, розвитку української мови.

При преміюванні наукових праць експертна комісія не обмежувалася якоюсь однією галуззю знань. Нею приймалися для преміювання роботи на різноманітні наукові теми, які відповідали вимогам: 1) для наукових робіт – оригінальність, свіжість фактичного матеріалу та актуальність піднятих у роботі питань; 2) для науково-методичних і науково-популярних праць вимагалася доступність викладення матеріалу. Роботи науковців оцінювалися на основі відповідної інструкції за 5-бальною системою. Ті роботи, які отримували 5 балів, преміювалися у сумі 500 крб., 4 бали – 200 крб., 3 бали –

100 крб., 2 бали – 50 крб і 1 бал – 25 крб. У перший рік роботи Комісії з преміювання на її розгляд українськими науковцями було подано 221 наукову роботу [3, арк. 54].

Отже, з моменту створення ВУКСВ одним із ключових його завдань стало матеріальне і грошове забезпечення вчених. Складною проблемою для Комітету став поділ науковців на категорії. Ускладнення економічної ситуації в країні, загальне збідніння населення не зупинило радянську владу у зменшенні надання допомоги науковцям, залишаючи на академічному забезпеченні лише самих заслужених вчених. У той же час було припинено прийом вчених до числа клієнтів Комісії сприяння вченим. Це автоматично виключало вченого із списків на отримання додаткових пільг. Для запобігання соціальному вибуху посилювалася ідеологічна робота серед науковців, створювалася професійна організація – Секція наукових працівників. Влада заявляла про підвищення заробітної плати науковим працівникам, що на практиці обернулося її зниженням у зв'язку з запровадженням посад та твердих окладів для вчених. За допомогою нормування оплати праці радянська влада домоглася розподілу вчених на окремі групи за рівнем їх продовольчого, грошового та матеріального забезпечення.

3.2. Академічне забезпечення науковців в умовах нормування

Зі встановленням радянської влади в державі складалася жорстко централізована система управління, що охоплювала всі сфери життєдіяльності суспільства. Соціально-економічна політика більшовиків на початку 1920-х рр. переслідувала мету зосередження всіх трудових і матеріальних ресурсів в руках держави, що призвело до формування своєї системи «воєнного комунізму». У січні 1919 р. було введено продрозкладку, здійснювалася натуралізація господарських відносин в умовах повного знецінення грошей. Паперовий карбованець упав у ціні в 15 разів порівняно з 1913 р., заробітна

плата робітників формувалася з продовольчих і промтоварних пайків. Практично все населення у 1920-х рр. в країні переводилося на натуральну оплату праці. Постачання було організовано безпосередньо через Наркомат продовольства. Подібна ситуація з розподілом зачепила і вчених.

Інформація про ситуацію з науковцями в радянській державі через контакти з емігрантським середовищем ширилася і за кордон, що не додавало авторитету більшовикам. У Кремлі, після тривалого зволікання, усе ж вирішили вдатися хоча б до мінімальної підтримки босих і голодних вчених. У тих важких соціально-економічних умовах складовою частиною матеріального забезпечення могли стати продуктові пайки. Такий вид натуроплати більшовики апробували ще у 1918 р. і надалі він отримав перманентне застосування. У цей період продуктові набори або пайки мали адресний характер і поширювалися на працівників державного апарату та партійної номенклатури. В умовах жорсткої економічної кризи, фінансово-економічної нестабільності, згорання торгівлі ці продуктові набори та мінімум товарів повсякденного вжитку стали заміниками заробітної плати та допомагали убезпечитися від голодної смерті. Пайки видавалися щомісяця за чітко встановленими пайковими нормами та списками осіб, які мали право претендувати на таке забезпечення. Як зазначає російська дослідниця Н. Лебина: «Така методика забезпечення радянською владою населення за умов постійної нестачі продовольства мала яскраво виражений ієрархічний характер, що віддзеркалював специфіку соціальної структури суспільства і соціально-політичні пріоритети влади в конкретний період [16, с. 276].

На початку 1920-х рр. становище наукової інтелігенції ще більше ускладнилося і мало стійку тенденцію до подальшого його погіршення. Окрім інтелектуальної праці, науковці в той важкий час змушені були докладати і значних фізичних зусиль, щоб забезпечити себе та членів своїх родин найнеобхіднішим. Злиденне становище, голод і холод гнали їх на пошуки засобів до існування та заняття важкою фізичною працею. Вони ставали вантажниками, двірниками, дроворубами, або переїздили в села, де займалися

учительством і важкою сільською роботою, рятуючи себе та свої сім'ї від голодної смерті. Склалася ситуація, за якої вчені та вітчизняна наука опинилися на межі фізичного вимирання.

Продовольче забезпечення наукових працівників відіграло ключову роль у перші два роки роботи ВУКСВ. Це пояснювалося господарсько-економічними умовами того часу, коли, по-перше, постачання населення продовольством здійснювалося через державні органи, по-друге, грошова частина заробітної плати, за її незначних розмірів та безперервному зниженні рівня валюти, мала другорядне значення в доходному бюджеті робітників і службовців.

Постановою РНК РСФРР від 1919 р. Наркомату освіти РСФРР разом з науково-технічним відділом Вищої ради народного господарства ставилося завдання виробити єдиний для всієї республіки список спеціальностей, на які мала поширюватися ця постанова [17, с. 125]. В умовах існування радянської республіки ВРНГ, як досить централізований орган, не припускав самостійності на місцях. Наркомату продовольства спільно з Наркоматом освіти було запропоновано виробити норми натурального забезпечення вчених. Заходи, пов'язані із соціальним захистом населення, були надзвичайно важливими, оскільки голод, загальне збідніння змушували владу негайно вирішувати питання соціального захисту населення шляхом створення системи органів влади з допомоги населенню.

У 1919 р. при Наркоматі освіти працювала Центральна комісія з постачання робітників, головна мета якої полягала в допомозі робітникам. Ця організація займалася виробленням норм натурального забезпечення робітників – академічного пайка. Комісії було доручено виробити норми продовольчого пайка для вчених. До розроблення спеціальних норм академічного пайка для вчених було залучено в якості експертів представників наукових працівників, таких як професор Я. Нікітський, академік П. Лазарєв. Норма академічного пайка «... включала в себе необхідну кількість білків,

жирів і вуглеводів, які потребує організм за підвищеної затрати розумової енергії» [18, с. 36].

З початку серпня 1919 р. декретом Раднаркому РСФРР було запроваджено так званий «класовий пайок». Усе населення було поділено на категорії. Головним критерієм, за яким громадян ділили на категорії, було їх ставлення до фізичної праці [19 с. 121]. Усі представники колишніх заможних верств суспільства, до яких було віднесено і науковців, потрапили до третьої категорії.

Уперше питання про продовольче забезпечення наукової інтелігенції було підняте на рівні Раднаркому РСФРР у грудні 1919 р., оскільки постачання за продовольчими картками не було спроможним забезпечити навіть напівголодного існування. Петроградська «Красная газета» 1 січня 1920 р. інформувала своїх читачів, що «... на 31 грудня і 1 січня хліб буде видаватися за наступними нормами: для першої і другої категорій – $\frac{3}{4}$ фунта, для третьої категорії – $\frac{1}{2}$ фунта на два дні» [20, арк. 16.].

Відповідно до постанови, прийнятої 23 грудня 1919 р., для осіб, що отримували академічний пайок, були суворо виписані права, які обмежували його отримання. Учені, що отримували право на академічний пайок, більше ніде не могли отримувати додаткове забезпечення. Для практичного застосування постанови 23 грудня 1919 р. було створено Особливу підкомісію в складі Комісії з поліпшення побуту робітників. До цієї Особливої підкомісії увійшли представники центральних виконавчих органів влади. Від Наркомату освіти РСФРР – М. Покровський, ВРНГ представляв Л. Карпов і В. Яковлева, яку потім було замінено А. Халатовим. Також до складу Комісії згідно особливого розпорядження увійшли М. Семашко і М. Горький [18, с. 38]. Особлива підкомісія спочатку працювала в тісному контакті з Центральною комісією з постачання, поки її функції не стали розширюватися, у такому вигляді комісія пропрацювала більше року. Упродовж усього існування робота комісії носила випадковий характер, не було визначено коло осіб, які потребували додаткового забезпечення [17, с. 125].

На підставі усіх об'єктивних і суб'єктивних чинників перед Комісією з поліпшення побуту вчених першочерговим завданням став фізичний порятунок науковців та вирішення проблеми їх забезпечення необхідною кількістю продуктів харчування. Рішення про організацію адресної продуктової допомоги було ухвалено 14 січня 1920 р. на засіданні ПетроКУБУ, де заслухали доповідь секретаря Комісії про пайок для вчених та його норми [20, арк. 8]. Окрім хліба академічний пайок мав включати й інші продукти, необхідні для нормальної життєдіяльності вченого. Визначитися з об'ємом і асортиментом цих продуктів мали спеціалісти Військово-медичної академії. Вирішили пайок надати 1800 вченим і професорам Петрограда. Прийом і видачу пайків мали здійснювати в приміщенні Комісії, яке знаходилося по вулиці Міліонна, 27 [21, арк. 19].

У січні 1920 р. тут було створено робочу групу з провідних фахівців, до якої увійшли президент Військово-медичної академії, професор В. М. Тонков, професор гігієни Г. Хлопін, професор фізіологічної хімії М. Ільїн. Результатом їх роботи стали «Соображения о желательном пайк для ученых», які вміщували розрахунки в калоріях добового пайка, необхідного не лише для покриття мінімальних енергетичних затрат людського організму, але і відновлення до норми витрачених вченими сил [22, арк. 18]. Зваживши усі чинники, члени робочої групи встановили, що при формуванні асортименту продуктів для пайка роботу вчених того часу потрібно було відносити до категорії між поміркованою і посиленою, що потребувала компенсації продуктами, які б вміщували 3500–4000 калорій. Виходячи з цього, була розроблена добова норма пайка, що мала включати [23, с. 8]:

Таблица 4

Добова норма продовольчого пайка

№ з/п	Перелік продуктів	Об'єм	Калорійність
1.	М'ясо без кістки (телятина, баранина, свинина, конина)	½ фунта	215 кал.

2.	Кістки	¼ фунта	54 кал.
3.	Хліб	½ фунта	1260 кал.
4.	Борошно пшеничне	3/8 фунта	510 кал.
5.	Крупи	½ фунта	700 кал.
6.	Картопля	1 фунт	376 кал.
7.	Масло (жир)	15 зол.	454 кал.
8.	Цукор	9 зол.	153 кал.
9.	Сухе коріння	4 зол.	53 кал.
10.	Або свіжі овочі	60 зол.	53 кал.
	Усього		3774 кал.
11.	Чай	0,26 зол.	
12.	Тютюн	3 зол.	
13.	Шоколад	1 фунт в місяць	
14.	Сірники	4–5 кор. в місяць	
15.	Мило	¼ ф. на тиждень	

Об'єм останніх у списку продуктів, за виключенням шоколаду, було взято із відповідного пайка червоноармійців. Такий об'єм пайка для вчених за кількістю вмісту енергії був середнім між тиловим червоноармійським пайком, що становив 2600 кал., і фронтовим (бойовим) в розмірі 3800 кал. Крім того, враховуючи особливості праці науковців і відсутність освітлення, члени робочої групи пропонували обов'язково включити до добового пайка й ½ фунта гасу на день. До уваги варто було взяти і той факт, що на утриманні науковців перебували і члени їх родин. Для цього розмір пайка для дорослих членів сім'ї пропонували надавати з розрахунку 2600 кал., що відповідав тиловому, а підліткам і дітям надавати за загальноприйнятими розрахунками: підліткам – 4/5 пайка, а дітям – від ½ до ¼ пайка відповідно до вікової групи. Для грудних дітей пайок повинен був складатися з розрахунку 120 калорій на кілограм ваги на добу [26, с. 342].

Остаточню склад академічного пайка було визначено Центральною комісією з постачання при Наркоматі продовольства РСФРР. До нього включили 35 ф. борошна, 12 ф. круп, 6 ф. гороху, 15 ф. м'яса, 5 ф. риби, 4 ф. жирів, 2,5 ф. цукру, 0,5 ф. кави, 2 ф. солі, 1 ф. мила, 0,75 ф. тютюну, 5 к. сірників [23, с. 30]. Ці пайки для вчених пізніше отримали назву академічних пайків. До початку 1921 р. значне число наукових працівників країни було переведено на це постачання.

До створення ЦеКУБУ вчені отримували продовольчі пайки через Комісію з постачання робітників, яку очолював А. Халатов. 6 листопада 1920 р. постановою РНК РСФРР було визначено, що робітники і службовці повсюдно постачаються за єдиною нормою. Однак, з погіршенням продовольчого становища в країні, 6 січня 1921 р. російський Раднарком видав нову постанову, за якою працівники освіти отримували продовольство не за робочою нормою, а за наступною, більш нижчою [23, с. 3].

Подальше погіршення продовольчої ситуації в країні, пов'язане з тривалістю бойових дій та неможливістю більшовиків швидко встановити свою владу в хлібних південно-західних регіонах колишньої Російської імперії, скорочення через це залізничних продовольчих перевезень, змушувало партійно-державне керівництво до здійснення вкрай непопулярних кроків. 8 лютого 1921 р. на засіданні РНК РСФРР було обговорено критичну ситуацію з продовольством та підготовлено декрет «Про скорочення продовольчих пайків і про заходи до припинення незаконних видач» [25, с. 120]. Центральної комісії з постачання робітників при Наркоматі продовольства РСФРР доручалося встановити норму постачання продовольством особливо цінних і незамінних працівників. Розгляд і вирішення питань з призначення і видачі усіх видів пайків було зосереджено в Центральній комісії з постачання робітників, усі до цього часу існуючі особливі комісії з розподілу пайків скасовувалися. Функції Комісії при РНК з поліпшення побуту наукових працівників в частині, призначення і розподілу академічних пайків, передавалися Центральній комісії з постачання при

Наркоматі продовольства. При ній було утворено підкомісію в складі представників Народного комісаріату освіти, Наркомату охорони здоров'я і Вищої ради народного господарства. Центральній комісії з постачання робітників при Наркоматі продовольства одночасно доручалося негайно переглянути списки осіб, що отримували академічний пайок. Необхідно було ці списки максимально скоротити, а пайки зберегти за науковими спеціалістами, які вважали дійсно необхідними радянській республіці.

Вирішуючи питання забезпечення науковців пайковою нормою, центральна влада та її структури на місцях виходили не з того, яка кількість вчених потребувала продовольчої допомоги, а з наявних продуктових можливостей. Для отримання пайка було здійснено облік науковців у містах. Усіх їх розділили на три категорії. До першої категорії увійшли академіки, до другої – професори і доктори наук, до третьої були віднесені усі решта науковців. Академічне забезпечення здійснювалося в межах вказаної норми із наявних на складах продуктів. Оскільки їх дефіцит мав перманентний характер, то й академічне забезпечення було мінімальним. Загалом, ситуація з постачанням продуктів до міста була катастрофічною. Це був час, коли, за словами голови ЦеКУБУ А. Халатова, «... цінність одного фунта чорного хліба майже не піддавалася обліку, оскільки вона часом дорівнювала вартості самого життя» [23, с. 3]. «Наукові» пайки отримали також деякі петроградські письменники, композитори, артисти, художники, архітектори. Серед них П. Авенаріус, П. Андрєєв, Б. Астаф'їв, А. Ахматова, А. Глазунов, А. Головін, В. Давидов, В. Муйжель, Ф. Сологуб, І. Фомин [27, с. 922].

У той складний час особливої уваги потребували і молоді науковці. Це були кращі випускники закладів вищої освіти, як мешканці Петрограда, так приїжджі, що залишилися працювати при університетських кафедрах та підготувалися до викладацької й наукової діяльності. Формально ця категорія молодих вчених не мала права на академічний пайок. Керівництво ПетроКУБУ намагалося знайти способи для виділення для них хоча б

тимчасово 100 пайків (70 для молодих вчених Петрограда і 30 для приїжджих), вміст яких відповідав би нормам академічного пайка.

У ЦеКУБУ, до якої перейшли функції розподілу академічних пайків, було розроблено і затверджено 21 грудня 1922 р. «Положення про порядок розподілу фонду сімейних академічних пайків». За ним визначалося, що загальна кількість сімейних пайків, що надавалися у розпорядження місцевих Комісій поліпшення побуту вчених або установ, що їх замінювали, не може перевищувати двох третіх фонду основних пайків, наданих на місця. Під постачання сімейного академічного пайка підпадали лише не працездатні члени родини, що не мали засобів до існування: діти, у тому числі і учні, а також ті члени родини, що не мали самостійного заробітку і не отримували іншого пайка – батьки, малолітні брати і сестри науковців, що перебували на їх повному утриманні; член подружжя, що вів господарство сім'ї науковця без сторонньої допомоги. Число членів сім'ї, на які можна було науковцю отримувати сімейні академічні пайки, не мало перевищувати трьох осіб. На кожного з них було розраховано половина академічного пайка [22, арк. 79].

Запровадження академічного пайка стало вимушеним кроком. Становище інтелігенції було настільки катастрофічним і жалюгідним, що вона опинилася на межі морального і фізичного знищення. Позбутися наукового й інтелектуального потенціалу радянській владі було не вигідно і незручно. Крім того, державне забезпечення наукової інтелігенції академічним пайком мало на меті не тільки до певної міри поправити це становище, а й повернути вчених на бік влади.

Різна варіативність і об'єм пайків, система привілеїв вибудовували ієрархію з їх отримувачів. У лексиконі радянського суспільства тоді ж виникло слово «пайкіст». Вирізняли навіть різні категорії «пайкістів»: «філософ», здавалося, зовсім не думав про пайок, лише мимохідь нагадував про нього начальнику господарського відділу; «розсіяні» пайкісти «не помічали», що вони отримують зразу кілька різних пайків; «колекціонери», які мали їх декілька (червоноармійський, раднаркомівський,

академічний); «наївні» сподівалися на справедливість у системі розподілу [28].

Остаточне встановлення радянської влади в Україні та формування її вищих органів наприкінці 1919 – початку 1920 рр. поставили на порядок денний і завдання продовольчого забезпечення та матеріальної підтримки науковців республіки. Для збереження її наукового потенціалу, «... необхідного для подальшого соціалістичного будівництва, розвитку народного господарства та забезпечення потреб робітничо-селянської оборони» 31 серпня 1920 р. Раднаркомом УСРР було прийнято Декрет «Про поліпшення стану вчених спеціалістів і заслужених працівників літератури та мистецтва» [29, ст. 488]. Дія цього документу передбачала надання посиленого постачання спеціалістам наукових галузей, які ставали істотно важливими для виконання намічених радянською владою завдань. Таких фахівців звільняли від різного роду повинностей, що не мали прямого відношення до їх діяльності, та мали надати необхідне мінімальне матеріальне забезпечення. Для цього зобов'язували Наркомат освіти УСРР, спільно з Південним бюро ВЦРПС, Промбюро, Наркоматом охорони здоров'я та Наркоматом продовольства УСРР встановити категорії осіб, на яких мала поширюватися чинність цього декрету та порядок його проведення в життя.

30 серпня 1921 р. Раднаркомом УСРР було прийнято постанову «Про поліпшення побуту наукових працівників» [30, ст. 559], а 31 серпня 1921 р. – декрет РНК УСРР «Про поліпшення становища вчених спеціалістів і заслужених працівників літератури та мистецтва». Встановлення категорій та чисельності осіб, на які поширювалася дія цієї постанови, а також порядок її застосування доручалися Центральній комісії з постачання робітників. Для цього при ній організовувалася підкомісія у складі представників Наркомату освіти УСРР, Південного бюро ВЦРПС, УРНГ, Наркомату продовольства і, власне, самої Центральної комісії постачання робітників [31, ст. 501].

В українському уряді розуміли пряму залежність продуктивності праці науковців від їх матеріального забезпечення, тому зобов'язували Наркомат

продовольства застосувати самі рішучі заходи для забезпечення науковців у першу чергу продовольством. Ця категорія населення мала бути стовідсотковою нормою академічного пайка. Брак продовольства у забезпеченні науковців намагалися компенсувати негайною видачою одноразового набору продуктів.

Головним управлінням професійно-технічних шкіл і вищих навчальних закладів Наркомату освіти УСРР та іншими наркоматами щомісячно формувалися списки науковців та їх сімей. Від Наркомату продовольства УСРР вимагалось негайно розробити заходи належного забезпечення працівників науки та їх сімей продуктами харчування через надання повнонормового академічного пайка. В окремих випадках відсутність певних продуктів на базах органів, що їх розподіляли, допускалася заміна рівнозначними продуктами або їх купівля за кошти постачальника на ринку. Наркомат продовольства зобов'язували бронювати на своїх складах та в губерніях необхідну кількість продовольства.

При ВУКСВ діяла Центральна міжвідомча комісія з розподілу академічного пайка у складі представників від Наркомату продовольства УСРР, Наркомату освіти та Промбюро. Списки науковців формували і подавали щомісяця Вчені ради наукових установ чи вищих навчальних закладів, а також місцеві комісії з розподілу академпайка. У списках зазначалися прізвище, ім'я та по батькові вченого, його посада, склад сім'ї та подавалася коротка характеристика його роботи. На Наркомат освіти УСРР покладался обов'язок перевірки цих списків [32, арк. 9].

Право на отримання академічного пайка регулювалося відповідним Положенням і поширювалося на викладачів вищих навчальних закладів, що мали наукову кваліфікацію. Рівень наукової кваліфікації визначався Науковим комітетом Укрголовпрофобру на підставі наявності наукових праць вченого або клопотання від керівництва вищого навчального закладу та за умови, що їх навчальне навантаження складає не менше 6 годин на тиждень [32, арк. 96].

Розподіл академічного пайка здійснювався через спеціальні розподільники, які управлялися особливими комісіями у складі трьох осіб: по одній особі від науковців Головного управління професійно-технічних шкіл і вищих навчальних закладів та Наркомату продовольства УСРР, а також на місцях – представника від місцевого губвиконкому. Спеціальні розподільники академпайків було включено до загальної мережі розподільників. Вони мали право на отримання продуктів безпосередньо від Наркомпроду або продовольчих комітетів губерній в регіонах.

Одеським відділенням ВУКСУ, наприклад, при академрозподільнику було облаштовано крамницю, до якої закуповувалися продукти із державних підприємств, трестів та інших установ на пільгових умовах, а потім продавалися майже по собівартості особам, які мали право на отримання академпайка. При розподільнику було облаштовано пекарню, яка випікала для науковців до 60 пудів хліба в день [32, арк. 20]. Сюди ж надходила і продовольча допомога від закордонних благодійних організацій. Зокрема, в кінці 1921 р. радянським урядом було укладено угоди з такими міжнародними організаціями, як Американською адміністрацією допомоги (АРА), Американським єврейським об'єднаним розподільчим комітетом («Джойнт»), Міжнародною організацією допомоги голодним (місія Нансена) та іншими організаціями, що перебували під патронатом Червоного Хреста. Окрім продовольчого забезпечення термінового розгляду вимагало питання забезпечення науковців одягом, паливом, свічками тощо. Уповноважений Наркомат фінансів УСРР мав потурбуватися про бронювання за собою коштів для своєчасного фінансового забезпечення науковців.

Заробітні плати науковців за їх основним місцем роботи у вищих навчальних закладах не відповідали розмірам належного матеріального забезпечення. Тому 30 листопада 1921 р. на засіданні підкомісії при ЦеКУБУ, утвореній для обговорення питання про академічне забезпечення та преміювання вчених, було прийнято пропозицію М. Покровського про поділ усіх учених на 5 розрядів, в залежності від яких міг би визначатися розмір

грошового академічного забезпечення. Воно виражалось в наступних цифрах: для вчених 1 розряду – 10 крб. золотом, 2 розряду – 25 крб. зол., 3-го – 50 крб. зол., 4-го – 75 крб. зол. і 5-го – 125 крб. зол. [33, с. 11]. Це академічне забезпечення вважалось незалежним від тарифної оплати праці.

6 грудня 1921 р. Раднаркомом РСФРР було прийнято постанову «Про поліпшення побуту вчених» [34, ст. 5]. Прийняття цього документа нова влада пояснювала необхідністю використання наукового потенціалу країни для відновлення народного господарства після тривалого періоду розрухи, а також забезпечення науковцям необхідних умов праці. Прийняття цього документа стало підтримкою Радою Народних Комісарів РСФРР представленого Центральною Комісією поліпшення побуту вчених проекту заходів держави щодо соціального захисту науковців. Тепер на додачу до існуючих винагород, науковим працівникам передбачалося з 1 лютого 1922 р. додаткове академічне забезпечення. Під дію цієї постанови потрапляли 7 тис. науковців по всій країні. Центральній Комісії з поліпшення побуту вчених доручалося визначити розміри академічного пайка, підстави для поділу науковців за категоріями, в залежності від їх кваліфікації, а також встановлення премій за підготовку наукових, науково-педагогічних та науково-популярних праць.

На ці потреби за ЦеКУБУ, відповідно до поданих нею розрахунків, бронювалася необхідна кількість коштів і предметів постачання. Списки вчених, що підлягали академічному забезпеченню, формувалися профільними наркоматами, а затверджуватися мали ЦеКУБУ. Крім того, на Комісію покладалися і зобов'язання з розроблення і погодження з відповідними відомствами інструкцій про порядок виселення, переселення і ущільнення житлової площі науковців, отримання ними згоди на виїзд у закордонні відрядження та отримання іноземної літератури.

Страшним випробуванням для науковців стали голодні 1921–1923 рр. До ЦеКУБУ з місць надходили заяви від науковців про те, що продоргани, не дивлячись на неодноразові роз'яснення і розпорядження Наркомату продовольства, саботували порядок забезпечення вчених академічними

пайками. Часто мали місце запізнення з видачою, а то і анулювання нарядів на академічні пайки, видача неякісних продуктів тощо. Тому ЦеКУБУ вимагала від своїх місцевих комісій негайної реакції на ситуацію, що склалася. Необхідно було домагатися повного виконання нарядів центральних органів із забезпечення науковців академпайком. Видача продуктів по цих нарядах мала здійснюватися без надання поіменних списків у повне розпорядження місцевих Комісій поліпшення побуту вчених або вузів та відповідної якості. Наряди мали реалізовуватися упродовж поточного місяця, або не пізніше 15 числа наступного місяця [35, арк. 35].

Не всі науковці отримували академічний пайок. Усі молодші викладачі вузів (асистенти та ординатори) були позбавлені права на продовольче забезпечення. Прикладом такого складного продовольчого становища може стати ситуація, яка склалася в Одеській медичній академії, яка нараховувала у своєму складі 306 викладачів, а у лютому 1922 р. отримала лише 37 сімейних пайків [36, арк. 44]. Мали місце і факти несправедливого розподілу академічних пайків між вищими навчальними закладами одного міста. Так, наприклад, у тій же Одесі, Інститут народної освіти в цей час отримав 5 пайків, Робітничий інститут – 45 пайків. Відбувалося це через те, що до викладачів різних інститутів при визначенні їх права на отримання академпайка та розподілу на категорії, застосовувалися різні критерії. Крім того, частими були випадки адміністративних зловживань у питанні розподілу академічних пайків. Значну їх частину губвиконками бронювали за собою, ще частину використовували у вигляді оплати контролюючим органам тощо.

Під позбавлення академічного пайка потрапляли і вчені з ім'ям в науці. Показовою у цьому плані є заява до ВУКСВ Г. Г. Антонова – єдиного в Україні висококваліфікованого фахівця зі спорудження фабричних димових труб та всіх способів їх ремонту без зупинення роботи. Ним також було сконструйовано і запатентовано при Харківському технологічному інституті сміттєспалювальну піч. Йому та його сім'ї було відмовлено у наданні академічного пайка [37, арк. 159].

Порятунком для вчених могло стати додаткове грошове академічне забезпечення та формування преміювального фонду ЦеКУБУ та її місцевих Комісій. Постановою ЦеКУБУ від 23 червня 1922 р. було визначено норми додаткового академічного забезпечення відповідно до прийнятих категорій. Для першої категорії ця норма становила від 5 до 20 довоєнних карбованців, для другої категорії – від 7 крб. 50 коп. до 30 крб., для третьої – від 12 крб. 50 коп. до 50 карбованців, для четвертої – від 25 крб. до 100 карбованців і для п'ятої категорії – від 50 крб. до 150 карбованців [93, арк. 4]. Загалом, визначити рівень життя населення у 1920-і рр. досить складно, оскільки в країні проходила грошова реформа, спостерігалось постійне зростання цін. Тому для порівняння варто привести приклад про рівень цін на основні продукти харчування у 1924 р.: фунт масла коштував 69 коп., фунт цукру – 28, 5 коп., м'ясо – 13 крб., риба – 15 коп., пуд житнього борошна – 1 крб. 15 коп. [82, с. 49.].

На засіданні фінансового комітету РНК РСФРР, що відбулося 13 жовтня 1922 р., було взято до уваги пропозицію голови ЦеКУБУ А. Халатова про підвищення суми грошової частини додаткового академічного забезпечення науковців: для перших трьох розрядів – у три рази, для четвертого розряду – у 2,5 рази і для п'ятого розряду в 2 рази. Тепер вона встановлювалася в наступних розмірах [38, арк. 34]:

I розряд – 6 тис. радзнаків зразка 1922 р.;

II розряд – 9 тис. радзнаків зразка 1922 р.;

III розряд – 15 тис. радзнаків зразка 1922 р.;

IV розряд – 25 тис. радзнаків зразка 1922 р.;

V розряд – 30 тис. радзнаків зразка 1922 р.

У 1922/23 господарському році відбулося об'єднання продовольчих планів РСФРР і УСРР. У цих умовах ЦеКУБУ взяла на себе зобов'язання академічного забезпечення за рахунок свого продовольчого фонду науковців України. За відсутності у розпорядженні Центральної Комісії точних даних про кількість науковців УСРР, було прийнято рішення про виділення на

жовтень і листопад 1922 р. 4 тис. академічних пайків для українських вчених. До 15 листопада ВУКСВ була зобов'язана встановити точне число науковців республіки для подальшого їх забезпечення продуктами харчування. Теж саме стосувалося і виділення грошової частини додаткового академічного забезпечення [39, арк. 35].

У листопаді 1922 р. місцеві Комісії поліпшення побуту вчених отримали від ЦеКУБУ інструкцію щодо академічного забезпечення науковців. Місцеві Комісії поліпшення побуту вчених отримали право самостійно піднімати клопотання про призначення академічного пайка лише тим науковцям, які були зареєстрованими в цих Комісіях. Для реєстрації науковці повинні були заповнити три анкети – на отримання академічного пайка, на право отримувати на членів сім'ї забезпечення із фонду академічних пайків, на отримання посиленої пенсії. Четверту анкету заповнювали члени сім'ї померлого науковця.

Зареєстровані в місцевих Комісіях науковці мали право на отримання особистого академічного пайка, надання такого пайка членам родини, посиленого пенсійного забезпечення в разі втрати працездатності та інші види забезпечення й допомоги. У разі смерті науковця, членам його родини отримували право на посилену пенсію та одноразову матеріальну допомогу, грошове соціальне забезпечення і постачання з фонду академічних пайків. Для попереднього розгляду цих питань, при місцевих Комісіях створювалися спеціальні комісії з визначення соціальної допомоги та академічного пайка – «Комсоцпай». Такі комісії склалися з п'яти осіб. Її голова та 4 члени призначалися місцевою Комісією з числа зареєстрованих науковців. Постанови та рішення цієї комісії подавалися на затвердження Комісії поліпшення побуту вчених [39, арк. 50–57].

Для повної і своєчасної видачі як академічних пайків, так і грошового академічного забезпечення, ЦеКУБУ було розіслано на місця відповідні циркулярні розпорядження. Зокрема, 2 листопада 1922 р. місцевими Комісіями було отримано циркуляр «Про порядок забезпечення академічними

пайками», 4 листопада 1922 р. спільний циркуляр ЦеКУБУ і Наркомату фінансів РСФРР «Про виплату грошового академічного забезпечення нарівні із зарплатою без затримання», 10 листопада 1922 р. – циркуляр Наркомату продовольства РСФРР «Про видачу по академічному забезпеченню жирів виключно тваринних без права заміни» та циркуляр Наркомату продовольства РСФРР від 24 листопада 1922 р. «Про впорядкування продовольчого постачання привілейованих груп споживачів, зокрема осіб, що отримують академічні пайки». Звіти про виконання цих приписів необхідно було надсилати до ЦеКУБУ з точним зазначенням кількості виданих продуктів і грошових сум [32, арк. 67].

Не дивлячись на ці детальні інструкції з боку вищих органів влади, що відповідали за академічне забезпечення науковців, до ЦеКУБУ продовжували надходити від них скарги про те, що продоргани на місцях саботують виконання розпоряджень щодо забезпечення академічними пайками. Мали місце систематичні порушення термінів видачі пайків, часто наряди на академічні пайки анулювалися, відпускалися неякісні продукти, замість академічного пайка зараховувалися інші соціальні допомоги. Виходячи з цієї ситуації, що склалася, 24 листопада 1922 р. Центральною комісією поліпшення побуту вчених при РНК РСФРР всім губернським продовольчим комітетам, наркоматам продовольства союзних і автономних республік та областей було розіслано термінову телеграму з вимогою негайного і повного виконання доведених Центром нарядів на забезпечення науковців академічними пайками. Видача продуктів за цими нарядами мала здійснюватися без надання поіменних списків і в повне розпорядження місцевих Комісій, за відсутності таких – у повне розпорядження вищих навчальних закладів. Наряди на пайки мали реалізуватися упродовж поточного місяця, або не пізніше 15 числа наступного. Визначені для складу академпайка продукти мали бути відповідної якості, їх заміна заборонялася. Зараховувати академпайки в рахунок інших видів соціального забезпечення також категорично заборонялося [33, арк. 68].

Проект заходів, розроблений ЦеКУБУ, який передбачав найкраще використання наукових сил країни під час відновлення народного господарства, а також забезпечення науковцям планомірної роботи, було заслухано на засіданні РНК РСФРР 6 грудня 1921 р. та прийнято декрет «Про поліпшення побуту вчених». Цим документом пропонувалося, до уже існуючих видів оплати праці науковців, передбачити особливе академічне забезпечення. Право на визначення його розмірів та підстав розподілу за категоріями, залежно від їх кваліфікації, надавалося ЦеКУБУ. Передбачено було і преміювання наукових, науково-методичних та науково-популярних праць, врегулювати яке мало окремо вироблене ЦеКУБУ положення.

Додаткове академічне забезпечення запроваджувалося з 1 січня 1922 р. Для цієї мети за Центральною комісією з поліпшення побуту вчених бронювалася необхідна кількість грошових знаків і предметів постачання. Списки науковців, що заслуговували додаткового академічного забезпечення, попередньо формувалися республіканськими Наркоматами освіти і подавалися на затвердження ЦеКУБУ [3, с. 347].

У 1922 р. Раднарком РСФРР схвалив декрет «Про додаткове академічне забезпечення наукових працівників», прийнявши запропонований ЦеКУБУ їх поділ на 5 категорій. Варто уточнити, що додаткове академічне забезпечення видавалося не як заробітна плата, а як додаткова оплата наукової кваліфікації та активної наукової діяльності. Для кожної категорії було визначено особливу доплату в золотих карбованцях. Дія цього декрету поширювалася і на територію УРСР. Тому 16 червня 1922 р. на заклади вищої освіти УСРР було відправлено «Інструкцію для надання додаткового академічного забезпечення науковим працівникам УСРР» [38, арк. 272]. У наступному 1923 р. в УСРР додаткове академічне забезпечення отримало 1753 науковці [55, арк. 49–50]:

Таблиця 5

Розміри додаткового академічного забезпечення

№ з/п	Місто	0 категорія	I категорія	II категорія	III категорія	IV категорія	V категорія	Усього
1.	Харків	101	199	99	49	18	2	468
2.	Київ	-	263	258	121	25	3	670
3.	Одеса	121	125	52	24	7	-	329
4.	Катеринослав	43	11	18	6	2	-	80
5.	Полтава	-	11	10	2	-	-	23
6.	Кам'янець-Подільський	13	17	11	-	-	-	41
7.	Вінниця	9	3	12	8	-	-	32
8.	Чернігів	3	8	5	8	-	-	24
9.	Миколаїв	3	10	19	4	2	-	38
10.	Глухів	-	1	1	1	-	-	3
11.	Запоріжжя	4	12	14	4	-	1	35
12.	Зінов'ївськ	-	1	-	-	-	-	1
13.	Сталін	2	4	2	1	-	-	9

До цієї таблиці не увійшли 934 науковці, які мали належний рівень заробітної плати у попередній період і були зняті з додаткового академічного забезпечення. Вони розподілялися наступним чином:

Таблиця 6

Розподіл науковців, знятих з додаткового академічного забезпечення

№ з/п	Місто	0 категорія	I категорія	II категорія	III категорія	IV категорія	V категорія	Усього
1.	Харків	-	265	108	76	23	2	474
2.	Київ	-	59	50	42	7	-	158
3.	Одеса	-	51	59	32	11	1	154
4.	Катеринослав	29	25	27	16	8	2	107

5.	Полтава	4	10	2	-	-	-	16
6.	Кам'янець-Подільський							
7.	Вінниця	6	3	2	-	-	-	11
8.	Чернігів							
9.	Миколаїв							
10.	Житомир	5	6	2	-	-	-	13
11.	Глухів	-	-	1	-	-	-	1
12.	Запоріжжя							
13.	Зінов'ївськ							
14.	Сталін							
	Усього	44	419	251	166	49	5	934

Однак програма пайкового забезпечення діяла не довго. Видачу академічного пайка радянська влада вважала доцільною і необхідною до тих пір, поки існувала державна система постачання населення продовольством. Однак з розгортання НЕПу, розвитком приватного ринку натуральна форма постачання наукових працівників перестала відповідати новому укладу економічного життя. Тому ЦеКУБУ було визнано доцільним припинити видачу академічних пайків і разом з тим підняти клопотання перед Раднаркомом РСФРР про виділення відповідного грошового фонду в якості компенсації за скасований академічний пайок.

В УСРР прийняли дзеркальне рішення. 3 жовтня 1923 р. ВУКСВ оголосив про припинення видачі продуктових пайків, замінивши їх грошовими виплатами. Такі зміни Комітетом пояснювалися обмеженістю наявних у його розпорядженні ресурсів, скасуванням в країні пайкового постачання в усіх його формах, а також наявністю серед науковців, особливо великих міст, достатньо забезпечених громадян [39, арк. 65].

Відповідне клопотання ВУКСВ українським урядом було задоволено. Тепер суми, що виділялися ВУКСВ для академічного забезпечення, а також кошти, призначені для компенсацій за скасований академічний пайок,

об'єднувалися у 1923/24 бюджетному році в один грошовий фонд і розподілялися виключно між науковими працівниками. Академічне забезпечення тепер видавалося не у вигляді заробітної плати і не в якості еквівалента за виконану роботу. Воно стало додатковою оплатою наукової кваліфікації і активної наукової діяльності, тому видавалося науковому працівникові незалежно і зверху основного окладу, отримуваного за місцем роботи.

Розмір такого забезпечення залежав, як і в попередній період, від категорії, до якої було віднесено науковця. Ніякої виплати коштів на членів сімей науковця, як компенсація за сімейний пайок, уже не передбачалося. Крім того, науковці, що не були зареєстровані у ВУКСВ або сім'ї покійних науковців, допоки не буде вирішено питання про надання їм персональних пенсій, до їх призначення отримували допомогу в розмірі ставки грошового забезпечення молодих науковців. Спочатку академічне забезпечення видавалося тільки науковим працівникам, що були зареєстровані за однією з 5 наукових категорій, пізніше під академічне забезпечення потрапили і молоді науковці. На відміну від академічного пайка, розмір якого залежав тільки від сімейного стану наукового працівника, розмір грошового академічного забезпечення було встановлено різного рівня для окремих наукових категорій. Чим вищою була категорія, тим більшою визначалася ставка академічного забезпечення.

Змінювалися і правила отримання академічного забезпечення. Для його отримання у 1923/24 бюджетному році науковцями, що були віднесені ВУКСВ до однієї з встановлених категорій, а також молодим ученим потрібно було подати мотиваційний лист із зазначенням сімейного стану та рівня матеріального забезпечення. Також у заяві потрібно було вказувати і дані про його наукову діяльність з 1918 року. Такі заяви розглядалися спеціальними комісіями, створеними при місцевих Комісіях або СНП. По кожній заяві члени комісії виносили рішення, від якого залежало включення науковця до списку

на отримання академічного забезпечення. Такі списки передавалися на остаточне затвердження ВУКСВ [39, арк. 72].

Розмір академічного забезпечення було встановлено при організації ВУКСВ в золотих орієнтовних карбованцях і воно видавалося, до запровадження червінців, в радянських знаках за «золотим» або «бюджетним» умовним курсом Наркомату фінансів на кожний квартал, а потім на кожний місяць. Внаслідок безперервного знецінення паперового карбованця, ВУКСВ приймалися заходи по можливому збереженню реального рівня академічного забезпечення, що часом досягалося регулярною його виплатою упродовж поточного місяця нарівні із заробітною платою. Ставки академічного забезпечення по окремих категоріях декілька разів змінювалися. У 1923/24 році норма забезпечення становила: I категорія – 12; II категорія – 16; III категорія – 20; IV категорія – 30; V категорія – 40 карбованців [23, с. 18]. Особливо важливе значення академічне забезпечення мало у той час в бюджеті провінційних вчених, матеріальний рівень яких в переважній своїй більшості був нижчим, ніж у науковців столиці.

На початку 1930-х рр. держава продовжувала шлях до подальшої централізації, процес диференційованого забезпечення науковців все більше поглиблювався. Створена Комісія сприяння вченим забезпечувала інтелектуальну еліту суспільства. Решта науковців забезпечувалися за загальними нормами, додаткове грошове забезпечення для них було повністю ліквідовано. Таким чином, поступово нова влада здійснювала вибіркового, класово-орієнтований підхід у захисті окремих категорій науковців.

У червні 1930 р. було прийнято «Положення про видачу науковим працівникам додаткового забезпечення» [3, с. 351]. Тепер додаткове академічне забезпечення могло бути надане всім науковим працівникам, зареєстрованим у ЦеКУБУ/ВУКСВ, незалежно від віку й посади, але відповідно до ступеня наукової активності, актуальності та успішності наукової роботи. Розміри додаткового забезпечення обмежувалися 100 карбованцями на місяць і видавався щомісячно упродовж терміну,

встановленого для кожного окремого випадку. Додаткове академічне забезпечення розглядалося як доповнення до заробітної плати праці науковців, для стимулювання ефективності їх праці. Воно призначалося як окремим науковцям, так і колективам науковців за клопотанням науково-дослідних або науково-навчальних установ Союзу РСР, бюро відділень СНП, з урахуванням матеріального становища конкретного наукового працівника.

4 вересня 1931 р. на засіданні Комісії сприяння вченим при РНК СРСР слухалося питання про номенклатуру та облік наукових працівників [3, с. 354]. Розгляд цього питання вже давно назрів, оскільки номенклатура наукових працівників за всі попередні роки набула строкатості і мала багато неточностей у назвах посад наукових працівників вищих навчальних закладів, науково-дослідних установах, наукових музеях і бібліотеках. Вона, з одного боку, перешкоджала належному обліку науковців, з іншого – викликала низку неточностей у визначенні їх прав та обов'язків. Тому ініціативу в упорядкуванні обліку наукових працівників проявило Центральне бюро Секції наукових працівників, яке підняло перед радянським урядом питання про впорядкування і уніфікацію цієї номенклатури.

Організацією обліку наукових працівників в усьому СРСР мав зайнятися Сектор народногосподарського обліку Держплану СРСР. Ставилося завдання звернення особливої уваги на вчених, які вели науково-дослідницьку діяльність самостійно, тому й виникали проблеми з їх обліком. Плани і методологічні форми цього обліку погоджувалися з Комісією сприяння вченим.

У грудні 1931 р. ЦК профспілки було розроблено і надіслано на затвердження Комісії сприяння вченим проект номенклатури посад наукових працівників. У документі пропонувалося з 1932 р. ввести в усьому СРСР єдину номенклатуру посад, пропонувався їх перелік та визначалися функції кожної посадової особи [39, арк. 3–7]. Зокрема, для науково-дослідницьких установ визначалися наступні посади: директор, заступник директора з наукової частини, вчений секретар, науковий консультант, завідувач сектором або

відділом, керівник відділення, групи і лабораторії, старший науковий співробітник, молодший науковий співробітник, старший лаборант, лабораторно-технічний співробітник. До речі, ця номенклатура посад наукових працівників, особливо в частині, що стосується науково-дослідних інститутів, майже не змінилася до теперішнього часу.

З 1931 р. у зв'язку з початком роботи Комісії сприяння вченим було остаточно затверджено принцип ранжованого, а не профспілкового забезпечення наукових працівників відповідно до так званого списку Комісії сприяння вченим, до якого було внесено близько 2 тис. прізвищ вчених [42, арк. 20]. Вони користувалися додатковим грошовим забезпеченням, відомчими лікарнями, будинками відпочинку і санаторіями, майстернями з пошиву одягу, отримували персональні та академічні пенсії, премії тощо. У розподілі благ враховувалася лояльність вчених до радянської влади, виражалася в їх партійній приналежності.

Отже, поділ науковців за категоріями, запровадження тарифних сіток, підвищення заробітної плати не встигали за стрімким зростанням цін на продовольство. В умовах обмеженості запасів продовольства і предметів промислового виробництва держава вдалася до суворого контролю і нормування споживання в країні. Усі ці чинники обумовили необхідність натуралізації заробітної плати.

3.3. Житлові умови та вирішення соціальних проблем

«Тоталітаризм» радянської повсякденності можна охарактеризувати як певного виду систему взаємовідносин. Він упроваджувався владою через норми суспільного життя і побутової поведінки. Навіть пряме протиставлення норми та аномалії не дає повної картини повсякденного життя радянських науковців. Тут може допомогти використання такої категорії, як «нормальне виключення», що дозволяє з'ясувати тонкий механізм налаштування побутових практик їх виживання. Саме проблема виживання виступає

центральною ланкою всієї сукупності суспільних відносин, оскільки прагнення вижити служить своєрідним лакмусовим папірцем, що здатний винести «вирок» тому чи іншому політичному режиму, скоординувати особливості суспільного договору.

Житло для будь-якої людини являє собою ємний символ, що уособлює освоєний і «одомашнений» простір. За радянських часів комуналка перетворилася в певний символ радянського повсякдення. Архітектура людних комуналок створювалася таким чином, щоб виникала можливість «внутрішнього упорядкованого і детального контролю» мешканців і «зробити видимими тих, хто перебував всередині» [46, с. 84]. Житлова політика нової влади, окрім яскраво вираженої проблеми житлового дефіциту, визначалася і низкою інших, у тому числі, й ідеологічних чинників. Більшовицькою ідеологією спільне проживання було визнано новою моделлю людських взаємовідносин, пов'язаних з переорієнтацією побуту від сімейного до суспільного. Крім того, нова влада також усіма силами прагнула до поліпшення житлових умов саме трудящих мас, тому їх житлові проблеми вирішувалися швидко, шляхом «переділу», і без будь-яких економічних затрат.

Фактично відразу після приходу більшовиків до влади В. Ленін написав проєкт резолюції про конфіскацію квартир заможних містян [47, с. 381]. Маємо наголосити, що до списків таких потрапили і науковці. Багатою тоді вважали квартиру, де число кімнат дорівнювало або було більше числа тих, хто в ній мешкав. Саме цією формулою, яка фактично забороняла людям мати особистий життєвий простір, закладалися основи комунальної системи.

У грудні 1917 р. Раднарком РСФРР видав декрет про заборону будь-яких дій з нерухомістю, а у серпні 1918 р. скасував приватну власність на нерухоме майно в містах [48, с.103]. Тепер спеціальні комісії законодавчо отримали право ділити житлову площу і при цьому виселяти колишніх власників квартир, мотивуючи подібну практику доцільністю заселення в будинок «найбільш цінного» в соціальному плані групи населення. Основним мотивом

«ущільнення» квартир називалося прагнення зрівняти життя робітників і буржуазії, до останньої було віднесено і науковців.

Житлові права науковців порушувалися з самого початку існування радянської влади. Наглядним прикладом цьому є записка В. Леніна, адресована президії Петроградської ради у зв'язку з листом М. Горького до Центральної комісії з поліпшення побуту вчених при Раднаркомі. У листі вказувалося на систематичне порушення виконкомом Петроградської ради житлових прав науковців. У квартири вчених, нехтуючи охоронними посвідченнями, виданими ПетроКУБУ, житлові відділи і комбіді вселяли інші сім'ї, чим позбавляли вчених можливості нормально працювати у своєму кабінеті чи лабораторії. Голова ПетроКУБУ просив надати виконкому Петроградської ради відповідні вказівки і захистити квартири професорів і вчених від насильного заселення [49, с. 342].

Радянська влада свідомо і цілеспрямовано перетворювала житло із первинного елемента життєвого простору людини в ефективне знаряддя соціальної інженерії. Компартійно-державне керівництво, зосередивши всі зусилля на реалізації економічної програми, послідовно і планомірно підпорядкувало собі всі життєво важливі ресурси, у тому числі і житло. У такий спосіб декларовані радянською владою соціальні права перетворювалися у засоби заохочення і покарання державою своїх же громадян. Житлове питання активно використовувалося керівництвом країною для нав'язування окремим категоріям населення необхідний радянській владі образ соціальної поведінки та дії. Ця функція здійснювалася двояким способом. Влада карала позбавленням житла, виселяючи на вулицю особливо непокірних. Вона ж і нагороджувала житлом, заохочувала додатковими квадратними метрами житлової площі в умовах її гострого дефіциту, що ставало важливим доказом заслуг перед владою.

Стимулом до вірного служіння радянській державі ставала можливість отримати додаткову кімнату і навіть окрему квартиру. У таких умовах житло в руках держави перетворилося у засіб «контролю-примусу». Право власності

громадян на житло контролювалося Наркоматом внутрішніх справ. Держава стала єдиним власником і розпорядником житла. Житло в СРСР того часу не можна було купити, продати, взяти в оренду, самостійно побудувати чи обміняти, що ставило людей у значну залежність від держави.

З самого початку свого існування радянська влада більшість житлового фонду міст націоналізувала і передала в розпорядження міським органам влади. Саме вони тепер стали визначати і встановлювати норму житлової площі на одного мешканця. Однак вона не була сталою і постійно змінювалася у залежності від реальної ситуації. Так, наприклад, у Москві в 1920 р. норма житлової площі становила 9,3 м², у 1923 р. – 6,8 м², у 1926 р. – 5,3 м² на одного мешканця. В особливому становищі перебував Ленінград, де, згідно постанови губерньського виконавчого комітету, норма користування житловою площею складала 12 м² і додатково ще 7 м² на одну сім'ю. Таких норм житлової площі не було встановлено в жодному іншому місті СРСР [50, с. 121].

У цей час для наукової інтелігенції більшості міст з особливою гостротою постали і житлові проблеми. Соціалістичні міста, що досить швидко будувалися у період форсованої індустріалізації, акумулювали в своєму середовищі «новий пролетаріат». У них він розміщувався і забезпечувався житлом, яке в цьому випадку в першу чергу ставало важливою складовою «планового державного розподілу». Органи міської влади отримали право виселення мешканців, яких вважали «класовими ворогами» або підсилити нових в уже заселені квартири. Така практика, що отримала назву «ущільнення» або «самоущільнення», і стала у 1920-х рр. важким випробуванням для науковців [51, с. 22]. «Практичний коментар до інструкції Житлового відділу Московського комунального господарства» давав роз'яснення, що вважати «ущільненням» або «самоущільненням»: «Ущільненням називається збільшення мешканців даної житлової площі або позбавлення мешканців частини житлової площі. Ущільнення може бути примусовим і добровільним. Примусове ущільнення називається просто «ущільненням», здійснюється незалежно від згоди на нього тих, кого

ущільнюють, а добровільне ущільнення, що називається «самоущільненням», полягає у наданні частини житлової площі новим мешканцям, що вселилися до житлового приміщення зі згоди тих, хто ущільняється» [52, с. 32].

У силу специфіки умов праці вчені потребували досить сприятливих умов для проживання та праці. Однак нова влада не збиралася з цим чинником рахуватися. Представники будинкових комітетів часто не завжди розуміли різницю між заможним власником комфортабельної квартири і вченим, що мав велику бібліотеку і потребував окремого кабінету для роботи. Ідеальною формою житла більшовики вважали «комуну» – спільне помешкання майбутнього, місце, вільне від тягот домашньої праці, від сімейних обов'язків, від усього, що заважає «новій людині» відчувати і зрозуміти переваги справжнього колективізму. З цього приводу В. Ленін писав: «Багатою квартирою вважається всяка квартира, у якій число кімнат дорівнює або перевищує число осіб, що постійно мешкають у цій квартирі» [47, с. 380]. Вона активно здійснювала переселення робітників з окраїн до центру міста. Їх сім'ї підселяли у квартири «колишніх буржуїв», до яких була зарахована і наукова еліта міст.

Декретом «Про поліпшення становища вчених спеціалістів і заслужених працівників літератури та мистецтва», прийнятим Радою Народних Комісарів УСРР 31 серпня 1920 р., заборонялася реквізиція житлової площі згідно норм, що встановлювалися Наркоматом освіти УСРР спільно з Вищою житловою комісією [53, арк. 35]. Виселення допускалося у виключних випадках, за погодженням з місцевими органами Наркомату освіти та житлових відділів. Цією нормою декрету закладалися можливості для спекуляцій та маніпуляцій житловими питаннями з боку місцевих органів влади, а також здійснення цим впливу та тиску на науковців.

У прийнятій 30 серпня 1921 р. постанові РНК УСРР «Про поліпшення побуту наукових працівників» виселення вчених із їх квартир допускалося за умови надання їм рівноцінних приміщень, а реквізиція, конфіскація чи

вилучення придбаного ними майна допускалася за доведеної державою такої необхідності [53, арк. 33].

13 вересня 1921 р. було прийнято постанову РНК УСРР «Про соціальний захист заслужених працівників науки», до яких віднесли відомих українських науковців, професорів А. Кримського, П. Тутковського, Д. Багалія, В. Єрмакова, Д. Граве, Ч. Кларка [54, ст. 515]. Наркомату освіти УСРР доручалося якнайшвидше здійснити заходи з видання за рахунок державних коштів їх праць. Південне бюро ВЦСПС для цих видатних діячів науки мало виробити спеціальну умови оплати праці, так звану позакатегорійну ставку. Це робилося і на випадок втрати ними працездатності, щоб зберегти за ними життєве грошове утримання для них та членів їх сімей. Наркомпрод УСРР мав подбати про забезпечення життєвим продовольчим пайком їх та членів родин і слідкувати за регулярною його видачею. Також вони звільнялися від політики реквізиції та ущільнення житлової площі, несення повинностей та сплати податків.

Декретом РНК РСФРР «Про поліпшення побуту вчених» від 6 грудня 1921 р. ставилася вимога негайно розробити та погодити з відповідними відомствами інструкцію про порядок виселення, переселення та ущільнення наукових працівників і надати її у двотижневий термін на затвердження Ради Народних Комісарів РСФРР [55, ст. 5]. Лише з початку 1922 р. завдяки створенню Центральної комісії поліпшення побуту вчених (ЦеКУБУ) та місцевих Комісій почали здійснюватися заходи з покращення житлових умов науковців шляхом декларування в законодавчому порядку пільг стосовно права користування житлом [56, с. 2]. Підставою активізації такої діяльності ставали постанови центральних органів влади, що видавалися за ініціативою та сприяння ЦеКУБУ.

Першим серйозним кроком на шляху забезпечення житлових прав науковців став декрет РНК РСФРР від 16 січня 1922 р. «Про заходи до поліпшення житлових умов наукових працівників» [57, ст. 78–80]. Згідно цього нормативного акта науковим працівникам надавалася низка пільг у

користуванні житлом. Зокрема, усі науковці, що були зареєстровані в ЦеКУБУ, в УСРР – у ВУКСВ, могли розраховувати на одну додаткову кімнату для проведення наукової роботи понад загальні норм, а також, як виняток, за особливого дозволу місцевої Комісії поліпшення побуту вчених, право користування приміщеннями для лабораторій, креслярських, бібліотек, колекцій та інших наукових занять, необхідних по спеціальності. До речі, такі мінімальні норми були встановлені ще у 1919 р. Наркоматом охорони здоров'я РСФРР у розмірі 8,25 м² на одну людину [58, с. 12]. Ця величина стала продукуватися як загальнодержавна і була керівництвом до дії для органів, що відповідали за розподіл житла.

Крім того, згідно декрету 1922 р., виселення науковців із займаних ними помешкань могло здійснюватися лише на підставі судового рішення у разі неправильного поводження з житлом, що тягнуло за собою матеріальні збитки, або відмови від сплати комірною. Також місцевим Комісіям надавалося право на видачу посвідчень, що оберігали б житлові права науковців.

На засіданні Раднаркому УСРР 30 листопада 1923 р. слухалося питання про сприяння українським вченим. На ньому акцентувалася увага губернських виконавчих комітетів, а також Центральної житлової комісії при ВУЦВК на необхідності уважного ставлення до науковців та їх потреб. Зокрема, давалася директива Наркоматові внутрішніх справ про внесення до Житлового кодексу статті, де б забезпечувалися житлові інтереси вчених [1, арк. 22].

Однак гасла про захист цих інтересів і турбота про побут українських науковців носили більше декларативний характер, ніж практично виконувалися. Свідченням цьому є неодноразові звернення, наприклад, Катеринославського Бюро Секції наукових працівників до ВУКСВ, у яких повідомлялося про становище, яке склалося у зв'язку з новим законом про квартирну платню [71, арк. 42]. Через міську раду не вдавалося провести жодного з актів, якими полегшувалося б становище науковців міста з цього питання.

До 1924 р. цих пільг повсюдно дотримувалися. Однак з 1924 р. ситуація погіршилася. З процесом «пролетаризації» міст у першій половині 1920-х рр., проблема житла проявлялася особливо гостро та зачепила наукових працівників. Вирішити цю проблему самостійно, без втручання центральних органів влади, керівництво УСРР не мало права в силу специфіки взаємовідносин влади та регіонів. Вибудувана вертикаль радянської влади не дозволяла проявляти ініціативу на місцях. Керівна роль у наданні допомоги з поліпшення житлових умов вчених належала кремлівському центру. ВУКСВ та Секції наукових працівників на місцях брали на себе завдання зняття гостроти житлових проблем науковців. Завдяки діяльності Центральної комісії поліпшення побуту вчених у Москві та ВУКСВ почали здійснюватися заходи з покращення житлових умов науковців шляхом декларування в законодавчому порядку пільг стосовно права користування житлом. Відповідні постанови центральних органів влади видавалися за ініціативою та сприяння житлових комісій ЦеКУБУ, ВУКСВ та СНП.

На початку 1924 р. житлові права науковців суттєво обмежувалися. З прийняттям 9 січня 1924 р. Всеросійським Центральним Виконавчим Комітетом інструкції «Про порядок виселення громадян із будинків-комун та із приміщень, закріплених за установами і підприємствами» дозволялося виселяти наукових працівників в адміністративному порядку з цих помешкань, оскільки вони були закріпленими за установами та підприємствами, тепер ними не мали права користуватися особи, не пов'язані службою чи роботою в цих установах. при чому при виселенні їм не надавалося іншого приміщення, як це було встановлено, наприклад, стосовно робітників, студентів, що утримувалися за рахунок державних стипендій тощо [49, с. 357].

Цим документом фактично було зведено нанівець усі ті житлові пільги науковців, які були надані у свій час відповідними директивами. Виконання інструкції від 9 січня 1924 р. ускладнило і без того важке становище науковців, особливо в промислових містах, де значна кількість житла була закріпленою

за підприємствами. Крім того, у зв'язку із подальшим загостренням житлового питання житлові органи, а разом з ними і деякі народні суди почали ігнорувати права наукових працівників, та порушували положення декрету від 16 січня 1922 р.

Таке поступове обмеження житлових прав науковців викликало нарікання і невдоволення та підривало авторитет самої радянської влади. З огляду на це, Народний комісаріат освіти і ЦеКУБУ зверталися з проханням до РНК СРСР і ВЦВК підтвердити спеціальними постановами житлові права науковців, серед яких: 1) право науковців на додаткову кімнату понад загального числа житлових кімнат, належних їм за загальногромадянської норми, а також, у виняткових випадках, право користування приміщеннями для лабораторій, креслярських, бібліотек і т. п., причому вся додаткова площа, незалежно від її розмірів, повинна оплачуватися за нормальним тарифом; 2) право на самоущільнення в двотижневий термін за наявності у квартирі науковців кімнат, зверх закріплених за ними, на підставі попереднього пункту; 3) прирівняних науковців, при виселенні в адміністративному порядку, на підставі постанови президії ВЦВК від 9 січня 1924 р., до індустріальних робітників (як це має місце в Україні), тобто надання їм при виселенні відповідного приміщення і засобів для перевезення речей. Також у цьому листі піднімалося клопотання про поширення дії такої постанови на всю територію СРСР [49, с. 358].

Це звернення прискорило прийняття 31 липня 1924 р. декрету ВЦВК і РНК РСФРР «Про заходи з поліпшення житлових умов наукових працівників» [60, ст. 673]. Документом підтверджувалося право науковців, зареєстрованих в ЦеКУБУ, ВУКСВ, місцевих Комісіях поліпшення побуту вчених або місцевих відділеннях СНП, на додаткову кімнату для наукової роботи, а в окремих випадках та з дозволу місцевої Комісії або СНП, на особливе окреме приміщення для креслярських, бібліотек, колекцій. Крім того, виселення наукових працівників із будинків, закріплених за підприємствами та установами, могло бути лише за умови надання їм іншої житлової площі і

засобів для перевезення та не могло здійснюватися в зимовий період. ЦеКУБУ та місцеві Комісії поліпшення побуту вчених, а також відділення СНП отримали право видавати науковцям охоронні посвідчення на житлову площу. Усі спірні питання про права на приміщення, що займали наукові працівники, передавалися на розгляд народних судів із запрошенням на розгляд справи представника ЦеКУБУ, місцевої Комісії чи СНП у якості третьої особи.

Нові нормативні акти, що стосувалися житлових прав науковців, з одного боку, розширювали коло осіб, які підпадали під дію постанови, не зареєстрованих в ВУКСВ, з іншого боку, обмежували, допускаючи можливість виселення в адміністративному порядку. Не дивлячись на ці обмеження, постанова ВЦВК від 31 липня 1924 р. підтвердила основні положення постанови від 16 січня 1922 р. Тим не менше, у 1924 р. і на початку 1925 р. порушення житлових прав науковців стало відбуватися значно частіше, ніж у попередній період. Свідченням цьому є документи, що відклалися у відповідних фондах архівних установ. Не лише адміністративні органи, а й народні суди виробили тенденцію до обмеженого трактування житлових прав науковців.

Виходячи з цієї ситуації, яка склалася, президія ВУЦВК доручила Наркомату освіти УСРР виробити спільно з Всеукраїнською радою професійних спілок проект постанови про законодавче забезпечення житлових прав учених на всій території України. Останньою краплею для прийняття такого рішення послужила доповідь заступника Наркома освіти УСРР Я. Ряппо, у якій у черговий раз підкреслювалося про існування надзвичайно складної для науковців республіки житлової проблеми. Цю ситуацію можна було відстежити на прикладі Харкова, де 11 багатоквартирних будинків, у яких більше 25% мешканців становили науковці, було закріплено за Всеукраїнським комітетом сприяння вченим. 6 будинків, в яких сім'ї вчених становили менше 25% було вилучено з відання ВУКСВ і передано міському відділу комунального господарства [61, с. 3].

Житловою комісією Харківської міської ради, у зв'язку з тривалою житловою кризою в місті, було розроблено низку проєктів, реалізація яких, як там вважали, значною мірою сприяла б пом'якшенню гостроти житлового питання. Із проведених перевірок було з'ясовано, що під маркою «вчених», за даними житлової комісії таких рахувалося у місті близько 3 тис. осіб, прикривалася значна кількість колишніх юрисконсультів, інженерів, лікарів, стоматологів. Як було встановлено, всі вони користувалися житловими пільгами на розширену норму житлової площі. Тому житлова комісія ініціювала ґрунтовну чистку місцевої Комісії поліпшення побуту вчених, залишивши під її захистом лише науковців, а вивільнену житлову площу передати робітникам [62, с. 4].

Відповіддю від влади на здійснення таких порушень стало прийняття 2 березня 1925 р. циркуляра Наркомату юстиції РСФРР та декрету ВЦВК і РНК РСФРР від 13 квітня 1925 р. «Про додаткові заходи з поліпшення житлових умов наукових працівників» [63, ст. 173], у якому детально пояснювався принцип і порядок розгляду справ про житлові права наукових працівників. Зокрема, при розгляді народними судами справ, пов'язаних із суперечками про право науковця на житлову площу, обов'язковим ставало залучення в якості третьої особи ВУКСВ, місцевих Комісій поліпшення побуту вчених чи СНП незалежно від надання чи ненадання науковим працівником згоди на їх залучення [64, с. 40].

Закріплення житлових прав науковців на законодавчому рівні стало важливим чинником в поліпшення їх житлових умов. Однак, умови проживання наукових працівників залишалися вкрай незадовільними. Вся ситуація зводилася лише до збереження за ними тієї житлової площі, якою вони володіли. Брак житлової площі згідно норми змушував науковців мешкати в сирих, холодних, без елементарних зручностей приміщеннях. Судові ж спори з приводу «надлишків» займаної житлової площі, квартирної платні, приміщень спільного користування, різні вимоги людей, чужих один

одному, що спільно проживали в одній квартирі створювали для науковців таку ситуацію, яка позбавляла їх можливості продуктивно працювати.

Після ліквідації регіональних Комісій поліпшення побуту вчених у квітні 1925 р. при ЦеКУБУ було організовано особливу житлову комісію, до складу якої увійшли представники ЦеКУБУ, Московської Секції наукових працівників та інших організацій, а також медичну секцію, президія якої формувалася із видатних фахівців цієї сфери. Тепер розподіл житла ставав ще більше централізованим.

Практика «ущільнення» або «підселення» тривала упродовж усього досліджуваного періоду. Такі «новели» в житловому законодавстві були на руку окремим ділкам та нечистим на руку представникам і правоохоронних органів. Типовим тогочасним прикладом може стати ситуація, з якою зіткнувся професор Київського сільськогосподарського інституту С. Городецький та його сім'я, що складалася з 5 осіб. У його відсутність співробітник ОДПУ у супроводі міліціонера, зловживаючи службовим становищем, погрожуючи сестрі професора арештом, увірвався до його квартири, викинув речі з двох кімнат і вселився туди з родиною. Так у квартирі київського професора, з порушенням усіх його прав, з'явилося ще п'ять співмешканців. Неодноразові звернення С. Городецького до різних інстанцій не принесли позитивного результату [65, арк. 40].

Життя науковців та їх сімей за такої житлової політики радянської влади перетворювалося на суцільні проблеми і побутове пекло. Позбавлені можливості мати окремий кабінет для творчої праці, маючи під боком галасливих, а часто й асоціальних сусідів, вчені змушені були боронити свої метри житла, родину, знижувалася їх наукова активність та продуктивність наукової праці. Нав'язуючи науковцям житлові проблеми, радянська держава програвала як у короткостроковій, так і в довгостроковій перспективі.

Ситуація з житлом для науковців в Україні була катастрофічною. Наприклад, зі 156 науковців м. Харкова, які були зареєстровані в Секції наукових працівників або ВУКСВ, 46 осіб із сім'ями не мали зовсім квартир,

87 – підпадали під виселення або мешкали в підвалах, темних та сирих приміщеннях. Однак, житловий фонд, що знаходився в розпорядженні ВУКСВ та СНП міста Харкова не дозволяв задовольнити потреби науковців міста, оскільки житлова комісія Секції наукових працівників не мала права адміністративного виселення робітників чи службовців, які не були членами СНП, але мешкали в будинках ВУКСВ [65, арк. 59]. На засіданні РНК РСФРР 23 липня 1926 р. підтверджувалася житловим органам та органами Наркомату юстиції необхідність неухильного виконання усіх спеціальних нормативних актів, що нормували житлові права наукових працівників [26, с. 346].

Станом на 1926/27 р. у питанні вирішення житлових проблем науковців України ВУКСВ вдалося добитися цілої низки пілг. Тепер науковці отримали право на окремий кабінет, додаткову житлову площу за нормальною оплатою тощо. Завдяки клопотанням ВУКСВ денационалізувалися будинки науковців і закріплювалися у довічне безоплатне користування помешкання і дачі для наукових працівників та їх родин. За сприяння ВУКСВ було закріплено приміщення за Київським Будинком вчених та за Харківською Секцією наукових працівників будинок відпочинку в селищі «Південне» [59, арк. 5].

Важливим напрямом діяльності ВУКСВ у вирішенні важливих побутових проблем науковців республіки стали питання організації будівництва житла. Враховуючи гостроту житлової проблеми серед науковців міст Києва, Харкова та Одеси, ВУКСВ підняв клопотання перед українським Раднаркомом про виділення 1 млн. 200 тис. крб. для будівництва житла для науковців. Однак, через обмеженість фондів для житлобудування, Раднарком відпустив лише 300 тис. крб. і постановив клопотати перед РНК СРСР про асигнування додатково для цієї цілі 250 тис. крб. з двохмільйонного резервного фонду Цеккомбанку на непередбачувані витрати. Для запобігання розпорошуванню коштів, виділені 300 тис. крб. було розподілено лише між Києвом (100 тис. крб.) і Харковом (200 тис. крб), де особливо гостро відчувалася житлова криза [67, арк. 15].

Для пом'якшення житлової кризи і вирішення житлової проблеми, з якою зіткнулися науковці, у 1927 р. у великих містах України почали створюватися житлово-будівельні кооперативи «Науковий працівник». Вони організовувалися Секціями наукових працівників за активної допомоги і підтримки українського уряду та ВУКСВ. Українським урядом за ВУКСВ було асигновано кошти на часткове фінансування такого будівництва. У цей же час по країні створювалися і робітничі житлові кооперативи. Оскільки робітники промисловості були в пріоритеті радянської влади, то для фінансування кооперативного будівництва від радянського уряду вони мали преференцію. Для них була визначена сума в 10% від загального фінансування житлового будівництва, решту 90% витрат від вартості будівництва покривала держава.

Науковці, які отримували заробітну плату не більшу, як робітники промислових підприємств, мали сплачувати за кооперативне будівництво у 1928 р. 15% своїми коштами. Крім того, держава в процесі будівництва змінювала правила гри. На 1929 р. було прийнято рішення про фінансування науковцями 25% такого будівництва [66, арк. 37]. Така політика викликала обурення серед наукової еліти українських вузів та наукових установ. Вважали, по перше, що така вимога була направлена проти самих науковців, а, по друге, відносила їх до якоїсь групи заможних службовців і унеможлиблювала продовження такого будівництва.

Частину коштів на здійснення кооперативом будівництва житла для науковців, які потім було розподілено між Харківським, Київським і Дніпропетровським житловими об'єднаннями наукових працівників [72, арк. 117]. Такий розподіл кредитів для житлового фонду вкрай обурив представників житлового товариства м. Одеси. Крім того, асигновані українським урядом для Київського і Харківського житлових кооперативів кошти, були суттєво врізані Цеккомбанком. Таким чином, штучно створений дефіцит фінансування радикально впливав на завершення будівництва кооперативом житла для науковців [66, арк. 16].

Та не все так добре складалося і для Київського житлобудівельного кооперативу науковців. Тут робітничий житлобудівельний кооператив «Науковий робітник» одержав від Київського міського банку пропозицію підписати умови кредитування на 150 тис. крб. Ключовою умовою стало внесення членами кооперативу 25% своїх коштів. Умовами попереднього 1928 р. було передбачено внесок у розмірі 15%, що й так склало значні матеріальні проблеми для науковців. Однак, в інструкції, яку отримав міський банк у 1929 р. вказувалося, що виключно робітничі кооперативи мають робити внесок своїми коштами лише 10%.

У лютому 1928 р. ВЦВК і РНК СРСР видали спільну постанову «Про право користування додатковою житловою площею» [69, ст. 181]. Під дію цього нормативного акта потрапляли, у тому числі, і заслужені діячі науки, культури та техніки, винахідники, що виконували систематичні завдання державних органів або вже надали державі винаходи чи вдосконалення, якщо вони продовжували працювати в галузі винахідництва, а також науковці, зареєстровані у ВУКСВ або в Секціях наукових працівників професійних спілок працівників освіти.

Додаткова житлова площа понад встановленої загальної норми житлової площі надавалася науковцям у вигляді окремої кімнати. У разі її відсутності, додаткова площа надавалася в розмірі 10 м². Ці додаткові житлові можливості забезпечувалися із наявності вільної площі або площі, що вивільнялася в даній квартирі після задоволення її мешканців, що потребували житлової площі за встановленою нормою. Отримана науковцями додаткова житлова площа не могла бути вилучена при переселеннях чи ущільненнях.

Отже, житлова політика в СРСР 1920-х–1930-х рр. була двоякою. З одного боку, вона була дискримінаційною, зверненою на «соціально чужі елементи», на «нетрудові елементи» та протекціоністською, що охоплювала різні категорії «соціально близьких» і спеціалістів-«попутників»: вчених, інженерів, лікарів, діячів культури та інших. У питаннях примусу до праці та лояльності до радянської влади житло служило засобом впливу на всі

соціальні групи, у тому числі і на наукову інтелігенцію. Радянська влада планомірно і послідовно налагоджувала систему контролю над життям вчених за допомогою житла. Приймаючи нормативні акти, що позбавляли науковців можливості мати власний суверенний простір для проживання, вона перетворила житло в чинник, що визначав свідомість і поведінку людини, ступінь її залежності від держави.

3.4. Організація медичного обслуговування та санаторно-курортного лікування

Активна інтелектуальна діяльність людини потребує затрат значної кількості енергії та сил. Створення можливостей для регулярного повноцінного відпочинку науковця є одним із самих серйозних чинників у справі поліпшення побуту і створення умов, за яких його творчий потенціал міг би якнайкраще проявитися.

Складна суспільно-політична та соціально-економічна ситуація, у якій опинилися українські науковці на початку 1920-х рр., негативно впливала на їх фізичне та моральне здоров'я. Стан загального самопочування та здоров'я переважної частини інтелігенції на початку 1920-х рр. були вкрай незадовільними. Виснажливі роки війн і революцій, що прокотилися Україною, злиденне життя, напівголодне існування, життя і робота в холодних приміщеннях, відсутність належного медичного обслуговування, антисанітарія спричиняли зниження імунітету. Поширювалися масові захворювання – грип, туберкульоз, холера – що супроводжувалися високою смертністю або інвалідністю та психічними розладами для тих, хто вижив.

Окрім вище означених проблем у той час доводилося стикатися ще й з дефіцитом в країні лікарів та середнього медичного персоналу. На початку 1922 р. у закладах охорони здоров'я УСРР нараховувалося 7648 лікарів і 24 тис. середнього медичного персјналу [83, с. 844]. Це були високого рівня

фахівці, однак їх кількість не відповідала тодішнім суспільним потребам. Один лікар обслуговував у середньому до 35 тис. населення [91, с. 5].

У декреті РНК УСРР «Про поліпшення стану вчених спеціалістів і заслужених працівників літератури та мистецтва» та в «Положенні про Всеукраїнський комітет сприяння вченим», прийнятому на засіданні Раднаркому УСРР 31 жовтня 1921 р., уряд зобов'язував новостворений державний орган подбати у тому числі й про зміцнення фізичного та морально-психічного стану здоров'я науковців, організацію їх медичного обслуговування та умов для відпочинку [28, ст. 488].

Виходячи з цих документів, одним із пріоритетів діяльності ВУКСВ, його місцевих Комісій та СНП стало забезпечення науковців санаторно-курортним лікуванням, створення установ, де б вони могли покращувати своє здоров'я. Піклуванням про стан здоров'я науковців займалася спеціально створена комісія при Всеукраїнському комітеті сприяння вченим, до компетенції якої входили: профілактичні обстеження здоров'я науковців на місцях та надання рекомендації щодо його поліпшення; здійснення термінових разових грошових видатків у разі хвороби чи допомоги сім'ям у випадку смерті науковця-годувальника); організація лікування в санаторіях ВУКСВ або ЦеКУБУ; організація літнього відпочинку.

Ще на початку існування ВУКСВ створення будинків відпочинку для вчених здавалася справою нездійсненною не лише через брак коштів, а й через «...розвинений у наукових працівників індивідуалізм як думки, так і укладу життя» [77, с. 2]. Однак, досвід організації будинків відпочинку для вчених уже в 1922 р. показав, що бажання останніх скористатися організованим відпочинком та поліпшеним харчуванням брав верх, незважаючи на примітивність обладнання та проживання в них у палатах на кілька осіб.

У травні 1922 р. Одеське відділення ВУКСВ розглянуло заяви тих, хто захворів висипним тифом, туберкульозом, цингою та іншими хворобами, спричиненими недоїданням. Комісією було встановлено, що близько 70% науковців та митців міста проживали за межею бідності, близько 10% із них

потребували негайної та невідкладної допомоги. За зимово-весняний період 1922 р. померли від тифу 10 відомих одеських професорів. Багато професорів хворіли і потребували коштів на лікування. За згодою з місцевим медичним інститутом обласне відділення ВУКСВ спеціально забронювало в клініках міста 28 ліжок для хворих науковців, що перебували на обліку місцевої Комісії поліпшення побуту вчених. Терміново було сформовано особливу комісію для обстеження і розподілу тих, хто потребував госпіталізації. З суми, отриманої до 26 квітня 1922 р. у розмірі 515 млн. крб., 365 млн. крб. було розподілено між 72 вченими міста в якості видатків на лікування та на гострі потреби [92, с. 179]. СНП Катеринослава домоглася з березня 1922 р. проведення регулярних консультацій лікарів-спеціалістів для своїх членів і зарезервувала у міській лікарні 10 ліжок для важко хворих науковців. До літнього сезону відпусток було впорядковано приміські дачі для покращення здоров'я наукових працівників [93, с. 121].

Для подальшої організації відпочинку науковців на належному рівні при Всеукраїнському комітеті сприяння вченим було створено комісію з організації їх літнього відпочинку. До її складу входили представники від ВУКСВ, Секцій наукових працівників, Укрбюро ЦК спілки «Робос». Серед завдань Комісії були визначені і питання організації будинків відпочинку, отримання курортних місць, пошук коштів для організації відпочинку і лікування науковців. У 1923 р. із фонду Раднаркому УСРР на будинки відпочинку та санаторії із кошторису ВУКСВ було виділено 83 тис. крб. На ці кошти були відкриті і утримувалися будинки відпочинку в Києві, Харкові, Катеринославі та Одесі [78, арк. 10].

Зокрема, у літній період 1923 р. Бюро Харківської СНП, завдяки значній матеріальній підтримці ВУКСВ, потурбувалося про створення своїм членам умов для організації літнього відпочинку і курортного лікування. Секцією було орендовано 4 дачі в селищі Південне неподалік Харкова, проведено ремонт. За місяць там відпочивали до 100 науковців разом з сім'ями. За увесь літній період через Харківський будинок відпочинку пройшло близько 300

осіб [79, арк. 9]. За активної організаційної та фінансової підтримки ВУКСВ будинки відпочинку, санаторії, дачі для літнього відпочинку науковців організовувалися практично усіма місцевими СНП.

Аналогічний харківському, було створено будинок відпочинку поблизу Києва, а також ще санаторій-водолікарню на 30 місць, який приймав пацієнтів упродовж року. Катеринослав також мав свій будинок відпочинку для наукових працівників на 30 місць [77, с. 2]. Будинок відпочинку для одеських вчених було організовано за ініціативи місцевої Комісії сприяння вченим при губвиконкомі та за фінансової підтримки самого губернського виконавчого комітету, відділу народної освіти, курортного управління, відділу охорони здоров'я, Червоного Хреста та Місії Нансена в Україні. Він розташовувався на Ланжероні, на узбережжі Чорного моря. Це був двоповерховий особняк зразкового порядку на 14 кімнат. За можливості, кожному відпочивальнику надавалася окрема кімната. До їх послуг був пляж, медична допомога, масажний кабінет, водо- та грязелікування, різноманітне і достатнє харчування [8-, с. 3]. З часом будинок відпочинку для науковців в Одесі набув загальнореспубліканського значення.

Будинок відпочинку санаторного типу у Катеринославі було організовано на базі товариства «Аксільгосп» викладачами трьох катеринославських вищих навчальних закладів – Медичного інституту, Інституту народної освіти, Гірничого інституту. Тут будинок відпочинку створювався за кошти ВУКСВ, який влітку 1922 р. виділив 100 тис. крб. для проведення ремонту і підготовки кімнат для відпочиваючих. Також кошти надійшли від благодійних організацій «АРА» і «Джойнт». За пропозицією лікарів, які прибули сюди у серпні 1922 р., було вирішено надати будинку відпочинку статус санаторію. Розпочав свою роботу Катеринославський санаторій для науковців 25 травня 1923 р. За перше літо тут пролікувались 95 осіб, з 1327 людино-днів 506 припадало на викладачів, 478 – на членів їх родин, службовців вищих навчальних закладів – 34314. Вартість путівки у 1924 р. була 35 крб., за літо тут відпочили 50 осіб [93, с. 122].

Ці будинки відпочинку були установами закритого типу і обслуговували лише науковців України. Адміністративно вони підпорядковувалися ВУКСВ, пізніше – Управлінню уповноваженого Комісії сприяння вченим. Для управління будинками відпочинку призначалися директори, організовувалася бухгалтерія та господарська частина. Перед керівництвом будинків відпочинку ставилося завдання організації належного перебування там науковців, забезпечення їх комфортного проживання, відповідного харчування та дозвілля.

ВУКСВ ставив перед центральними органами влади питання про організацію будинків відпочинку в Криму. З цими питаннями ВУКСВ звертався і до ЦеКУБУ з пропозицією надати українським науковцям можливість відпочивати в уже існуючих санаторіях Криму та Кавказу. Відмова московської ЦеКУБУ не зупиняла керівництво ВУКСВ в пошуку шляхів для організації відпочинку і лікування там українських науковців.

У березні 1924 р. ВУКСВ за домовленістю з ЦК профспілки «Робос» СРСР орендував в Управління державним земельним майном Ялтинського району в Криму маєток «Буюрнус» поблизу Гурзуфа та організував у ньому будинок відпочинку для українських учених [81, арк. 1]. Він був розрахований на 80 місць, з яких 50 місць закріплювалося за ВУКСВ і 30 місць надавалося Українському бюро профспілки «Робос». Усі місця в Гурзуфському будинку відпочинку на увесь сезон розподілялися між усіма Секціями наукових працівників, що діяли в УСРР, пропорційно кількості зареєстрованих у них науковців [82, арк. 54].

За літні місяці 1924 р. в «Буюрнусі» відпочили 66 осіб, з них хвороби дихальних шляхів мали 22, нервові розлади – 20, малокрів'я – 12, перевтому – 10, проблеми з артеріальним тиском мали двоє хворих. З усіх відпочиваючих 44 чол. навіть набрали вагу, тільки 2 схудли. Керівництво намагалося дотримуватися хоча б мінімальних норм харчування на одну людину, у квітні 1924 р. раціон був наступним: 1 фунт м'яса або риби, 2 фунти хліба, 3 яйця, $\frac{1}{2}$ фунта вершкового масла, 2 склянки молока, 1 фунт овочів, 16 зол. цукру, $\frac{1}{4}$

зол. чаю, 3 зол. какао, 1/8 фунту жирів, 1/2 фунта фруктів – на загальну суму 1,5 крб. [93, с. 126]. Загалом, станом на кінець курортного сезону 1924 р. у будинках відпочинку та санаторіях поправили своє здоров'я більше 800 українських науковців із майже 3,5 тис. зареєстрованих на той час у ВУКСВ [77, с. 2].

Економічна криза першої половини 1920-х рр. впливала на належне фінансування ВУКСВ, а той не мав можливості на відповідному рівні утримувати будинок відпочинку в Криму. Оскільки Кримський півострів у той час перебував у складі РСФРР, Раднарком УСРР та ВУКСВ піднімали клопотання перед РНК РСФРР та просили сприяння у Постійного представництва УСРР при уряді СРСР про звільнення ВУКСВ хоча б від орендної плати за цей будинок відпочинку [76, арк. 1]. Це клопотання було винесено на розгляд засідання Ради Народних Комісарів РСФРР 30 березня 1926 р.

Однак реакція була очікуваною. Російський уряд вважав неможливим цей будинок відпочинку повністю закріпити за ВУКСВ та звільнити його від орендної плати. Натомість пропонувалося використовувати його лише на договірних умовах, укладених з Ялтинським міськвиконкомом [76, арк. 3]. Таке «братнє» рішення позбавляло ВУКСВ єдиного в Криму будинку відпочинку, а українських вчених – можливості провести там з сім'єю відпустку та оздоровитися. Найбільша радянська республіка в СРСР, з потужним економічним, науковим та людським потенціалом була позбавлена права користуватися здравницями Криму та Кавказу, хоча основну видаткову частину українського державного бюджету витрачали на обслуговування загальносоюзних та об'єднаних відомств, що розміщувалися на території України, частка якої була обтяжливою для економіки республіки. При цьому фінансування соціально-культурного розвитку українського суспільства здійснювали за залишковим принципом, що не відповідало реальним потребам розвитку республіки [84, с. 37].

В Україні у цьому вирішенні цього питання не опускали руки. Активну позицію у захисті прав на відпочинок українських вчених в Криму зайняло і Постійне представництво УСРР при союзному уряді в Москві. Ним були направлені листи-клопотання до РНК СРСР та голови Адміністративно-фінансової комісії СРСР. ВУКСВ відрядив свого представника С. Бойм до Москви з доповіддю на чергове засідання Раднаркому СРСР. Спільними зусиллями домоглися, щоб питання про будинок відпочинку «Буюрнус» в Криму було внесено до порядку денного засідання союзного уряду [83, арк. 7].

Рішенням РНК СРСР з цього питання стала пропозиція російському Раднаркому повторно розглянути клопотання РНК УСРР з цього питання і рекомендацією залишити цей будинок відпочинку на тривалий термін і на максимально пільгових умовах за Всеукраїнським комітетом сприяння вченим. Керівництву Кримської СРР пропонувалося укласти договір з ВУКСВ на будинок відпочинку «Буюрнус» на умовах, якими користувалася щодо своїх там будинків відпочинку ЦеКУБУ [83, арк. 7].

Це був єдиний будинок відпочинку для українських вчених в Криму, що належав ВУКСВ. У 1927 р., під час масштабного і руйнівного землетрусу, будинок відпочинку в Гурзуфі зазнав значних руйнувань і вимагав капітального ремонту. Брак необхідних коштів для цієї мети спонукав голову ВУКСВ Я. Дудника звертатися по допомогу до Постійного представництва УСРР при уряді СРСР про надання в розпорядження Комітету із загальносоюзних коштів 60 тис. крб. Через те, що кримська здравниця мала всесоюзне значення, у ВУКСВ вважали, що усунення наслідків землетрусу в Криму будуть виділені кошти зі спеціальних союзних фондів. Відповідь Москви не забарилися. Оперативно відреагував союзний Наркомат фінансів, повідомивши українське представництво про те, що коштів для відновлення будинку відпочинку не буде виділено, оскільки він знаходиться на балансі РНК УСРР та обслуговує лише українських вчених [85, арк. 1–3]. Комісія також піднімала клопотання перед ЦеКУБУ про надання для ВУКСВ місць для лікування українських науковців у санаторіях Кавказу.

У 1926/27 р. в Криму діяло уже санаторії для українських вчених – «Бююрнус» на 260 ліжко-місць та «Карасані» на 190 ліжко-місць. На утримання цих санаторіїв у тому році ВУКСВ було виділено 87 тис. крб., з яких 60 тис. крб. були кошти державного бюджету, а решта – плата наукових працівників за перебування в цих санаторіях. Крім того, ВУКСВ купував для науковців республіки в Українському курортному управлінні 100 місць в кращих здравницях Кавказу (70 місць в санаторіях Кисловодська, 20 місць в Єсентуках, 10 місць в Залізноводську). Вартість одного місця тут коштувала 160 крб. за місяць. Також ВУКСВ купував місця в санаторіях, що належали ЦеКУБУ. Загалом, завдяки активній діяльності Всеукраїнського комітету сприяння вченим науковці республіки, наприклад, у 1927 р. мали в своєму розпорядженні близько 600 місць в санаторіях Криму та Кавказу, не рахуючи можливості скористатися будинками відпочинку, що їх утримували Харківський, Київський, Дніпропетровський та Одеський Будинки вчених. ВУКСВ також організовував пільговий проїзд науковців до місць відпочинку в період літніх відпусток [86, арк. 4–5].

Наступного 1928 р. завдяки активній діяльності ВУКСВ кількість місць на Кавказьких курортах зросла майже вдвічі. До популярних у попередній курортний сезон санаторіїв Кисловодська, Єсентуків, Залізногорська, додалися курорти Боржомі, Тиберди, Сочі-Мацесті, П'ятигорська та Севастополя. Крім того, ВУКСВ надавав дотацію в розмірі 14 тис. крб. на утримання будинків відпочинку Київської, Харківської, Одеської, Дніпропетровської Секцій наукових працівників. Окремо видавав дотацію на організацію Кам'янець-Подільського будинку відпочинку [87, арк. 15]. Усього за курортний сезон 1928 р. у будинках відпочинку Харківської, Одеської, Київської та Дніпропетровської Секцій наукових працівників оздоровилися 450 науковців. На бальнеологічних курортах Криму та Кавказу відпочило 912 українських вчених, що становило третину від їх загальної кількості в Україні.

Однак у цій справі ВУКСВ доводилося зіштовхуватися і з низкою проблем. Досвід попередніх років показав, що формула розрахунків Секціями наукових працівників та окремими вченими за санаторно-курортне лікування була для ВУКСВ досить незручною. Секції не завжди відповідально відносилися до перерахунку коштів, обліку відпочиваючих та вільних місць в санаторіях та будинках відпочинку. Ці обставини ускладнювали організацію роботи відповідної комісії ВУКСВ, особливо в літній період. Для уникнення таких проблем у майбутньому, керівництво ВУКСВ зобов'язувало СНП належним чином відноситися до організації діяльності закладів відпочинку науковців, покладало на Секції матеріальну відповідальність за використання там ліжко-місць. Для кращої організації відпочинку наукових працівників Комітетом було розроблено інструкцію про порядок відрядження науковців до санаторіїв та будинків відпочинку.

Тривалість перебування у відомчих санаторіях була визначена за загальними правилами для таких закладів і становила один місяць для науковця та членів його сім'ї. До речі, останні могли зараховуватися на перебування в санаторії залежно від наявності вільних місць. ВУКСВ намагався зберегти і доступність санаторно-курортного лікування для широкого кола науковців. У перші роки існування санаторіїв ВУКСВ науковці, незалежно від їх матеріального становища, зараховувалися на лікування безкоштовно, а члени їх сімей – за невелику платню, що становила 37 крб., яка з часом підвищилася до 50 крб. З травня 1923 р. користування санаторіями будувалося переважно за принципом платності.

Для розрахунку бралася загальна кількість місць, з яких 35% з яких були безкоштовними і 25% складала половину плати для найменш забезпечених категорій науковців. 40% відводилося для більш забезпечених науковців, які могли повністю оплатити там своє перебування, а також перебування членів своїх сімей. Повна оплата складала спочатку 80 крб. за місяць, пізніше зросла до 120 крб. З 1924 р. оплата санаторного лікування була встановлена за

групами і складала повну оплату, 75% вартості, 50% вартості 33% плати і безкоштовно [88, арк. 22].

Переведення санаторіїв на часткову самоокупність і поступове посилення елементу платності в користуванні ними були викликані низкою причин. Серед них, скорочення кредитів, що виділялися ВУКСВ, починаючи з 1923/24 бюджетного року, необхідністю поступового створення власної матеріальної бази для санаторіїв, що могла б забезпечувати їх існування, а також поступове покращення матеріального становища науковців у зв'язку зі зростанням їх заробітної плати.

Зарахування на відпочинок до санаторіїв здійснювалося Санаторною комісією ВУКСВ. При зарахуванні до того чи іншого розряду платності, бралися до уваги матеріальний та сімейний стан науковця. Науковим працівникам, що потрапляли на відпочинок в санаторії Криму, Кавказу та півдня України, надавалася п'ятидесятивідсоткова знижка на проїзд залізницею в обидва кінці до місця призначення.

У звітах ВУКСВ за 1930 р. та завданнях на найближчу перспективу підкреслювалася необхідність розширення мережі санаторно-курортних закладів для українських науковців. З цими питаннями ВУКСВ звертався до українського уряду та через ЦеКУБУ до уряду СРСР з проханням сприяння в завершенні будівництва санаторію в Кисловодську, допомозі в реконструкції існуючих та організації нових санаторно-курортних закладів в Одесі, Києві та Харкові, які б могли надавати послуги упродовж року [95, арк. 6]. ВУКСВ піднімав клопотання перед ЦеКУБУ про надання для українських вчених у будинках відпочинку та санаторіях РСФРР близько 300–400 місць на курортний сезон 1932 р. та сприяти забезпеченню належного централізованого постачання санаторіїв та будинків відпочинку ВУКСВ [95, арк. 58].

З реорганізацією у 1931 р. ВУКСВ і утворенням Комісії сприяння вченим, до неї перейшли і повноваження щодо організації літнього відпочинку науковців. Упродовж того року санаторно-курортною мережею Комісії сприяння вченим скористалися понад 4 тис. науковців, що було майже на

півтисячі більше ніж попереднього 1930 р. У 1932 р. рівень забезпечення науковців путівками на відпочинок становив 62% від загальної кількості поданих заяв. При формуванні списків на отримання санаторно-курортного лікування перевага надавалася провідній частині науковців республіки, академікам, професорам, доцентам та старшим науковим співробітникам. Недостатня кількість місць на курортах, що користувалися найвищим попитом: Сочі, Залізноводськ, Кисловодськ, Севастополь, Ялта, які пропонували фізіотерапевтичне лікування, створювала дефіцит путівок та не задовольняла попит бажаючих поправити там своє здоров'я.

Із загальної суми у 12 588 тис. крб. кошторису Комісії на 1932 р. планувалося витратити 3 926,6 тис. крб. на санаторно-курортне будівництво, 936, 6 тис. крб. на організацію при санаторіях молочних ферм та городніх бригад, 345,8 тис. крб. на організацію поліклініки, гуртожитків, їдальнь, дитячих садочків [96, арк. 66].

При обласних Комісіях сприяння вченим було створено санаторно-відбірні комісії, які розпочали свою роботу з 1934 р. Вони займалися питаннями організації для наукової еліти поліклінік, аптек, медоглядів науковців, їх диспансеризації, розподілом місць у санаторіях та будинках відпочинку тощо. На бажаючих отримати місце в санаторії подавалася виробнича характеристика. На них заводилася справа, до якої заносилися дані про наукову та громадську діяльність науковців, дані медичного огляду, рекомендації щодо профілю санаторію чи курорту. Сформоване дос'є на науковця не лише містило інформацію про стан його здоров'я та потребу в санаторно-курортному обслуговуванні, а й формували повне уявлення про політичну активність, наукову та громадські діяльність вченого.

Змінювалися правила фінансування перебування в санаторіях та на курортах. Обласні Комісії сприяння вченим змушені були укладати угоди з науковими установами та навчальними закладами про надання путівок для їх співробітників. Такі нововведення не були позбавлені недоліків, оскільки порушували принцип централізованого розподілу місць в санаторіях та

позбавляли відбірну комісію можливостей контролю за їх розподілом, що породжувало зловживання. Виділення на установу путівок передбачало сплату авансу в розмірі 50% вартості всіх путівок та повну виплату коштів до одержання путівки.

Поліпшення соціально-економічного становища в країні давало можливість Комісії сприяння вченим та її регіональним підрозділам перейматися питання налагодження належного медичного обслуговування науковців. Організовувалася безкоштовна видача гостродефіцитних ліків для провідної частини науковців та їх утриманців через окремо визначені аптеки за наявності візи обласної Комісії сприяння вченим [97, арк. 8]. До послуг наукової еліти було надання медичного обслуговування науковців та членів їх сімей, що включало стаціонарно-амбулаторне лікування, а також спеціальні види медичної допомоги, що включала дієтичне харчування, забезпечення бандажами, окулярами, зубними протезами тощо.

Ця категорія науковців користувалася стаціонарним та амбулаторним безкоштовним лікуванням у закладах охорони здоров'я, фізіотерапевтичними процедурами, рентген-кабінетами. Для покращення надання медичного обслуговування провідним науковцям республіки та членам їх родин, створювався грошовий фонд на безкоштовну видачу дефіцитних ліків, організовувалося безкоштовне медичне обслуговування висококваліфікованими лікарями на дому [98, арк. 7].

ВУКСВ клопотався перед органами влади УСРР та СРСР про відповідне загальносоюзному (на рівні Москви і Ленінграда) пропорційне забезпечення медичними та оздоровчими послугами спеціалістів УСРР, оскільки українські науковці отримували їх за провінційним тарифом [99, арк. 183].

Отже, упродовж усього свого існування ВУКСВ спільно з іншими державними органами та установами докладав максимальних зусиль для організації медичного обслуговування та відпочинку науковців. Йому вдалося створити систему відомчих санаторіїв та будинків відпочинку на території України, в Криму та на Кавказі, знайти способи вирішення їх матеріально-

фінансових проблем. Завдяки активній діяльності Всеукраїнського комітету сприяння вченим та його місцевим Комісіям науковці республіки разом зі своїми сім'ями у ті складні часи отримали можливості для відпочинку та оздоровлення.

Список використаних джерел до розділу 3

1. Декрети і постанови ВУЦВК і РНК УСРР та матеріали до них // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 22. 166 арк.
2. Звіт про роботу Секції наукових працівників Київського окружного комітету. Ф. 331. Оп. 1. Спр. 188. 112 арк.
3. Организация советской науки в 1926–1932 гг.: сборник документов. Ленинград: Наука, 1974. 408 с.
4. Постановление СНК РСФСР «О повышении зарплаты некоторым группам научных работников // Известия. 1927. 25 июня. С. 5.
5. Матеріали V пленуму Центрального бюро Секції наукових працівників // Государственный архив Российской Федерации. Ф. 5462 («Центральний комітет професійних спілок працівників освіти, вищої школи та наукових установ»). Оп. 1. Спр. 182. 168 арк.
6. Документи про планування роботи ЦКБУ (плани, протоколи, доповідні записки, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 141. 87 арк.
7. Протоколи засідання експертної комісії при Центральній комісії поліпшення побуту вчених і Центрального бюро Секції наукових працівників. Списки вчених зі встановлення наукових розрядів // Государственный архив Российской Федерации. Ф. Р-5462 («Центральний комітет професійних спілок

- працівників освіти, вищої школи та наукових установ»). Оп. 8. Спр. 185. 264 арк.
8. Обеспечение лиц, имеющих особые революционные заслуги // Вестник социального обеспечения. 1921. № 2–3. С. 26.
9. Шарпаций В.Г. Становлення системи пенсійного забезпечення в УСРР (1919–1929) // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Історія. 2010. Вип. 17. С. 16–21.
10. Постанова ВУЦВК і РНК УСРР «Про пенсійне забезпечення викладачів вищих шкільних закладів і робітничих факультетів, а також наукових робітників» // Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1925 рік. 1925. Ч. 88–89. Ст. 507.
11. Документи про призначення пенсії науковим працівникам УСРР (інструкція, протоколи, доповіді, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 404. 317 арк.
12. Пенсионное обеспечение научных работников // Известия. 1927. 28 июня. С. 2.
13. Постановление ВЦИК и СНК РСФСР «Об утверждении Положения об обеспечении персональными пенсиями лиц, имеющих исключительные заслуги перед Республикой» // Собрание законов и распоряжений рабоче-крестьянского правительства СССР. 1930. №25. Ст. 325.
14. Документи про фінансове планування ВУКСУ (кошториси, доповіді, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 382. 145 арк.
15. Лебина Н.Б. Повседневная жизнь советского города: Нормы и аномалии. 1920-1930 годы. СПб.: Журнал «Нева» – Издательско-торговый дом «Летний Сад», 1999. 320 с., илл.

16. Хабибрахманова О. А. Проблемы социального обеспечения научной интеллигенции в начале 1920-х гг. // Известия Самарского научного центра Российской академии наук. 2010. Т. 12. №2. С. 124–128.
17. Шесть месяцев работы Центральной комиссии по улучшению быта ученых при Совете Народных Комиссаров (ЦеКУБУ). Краткий отчет. М., 1921. 65 с.
18. Осокина Е.А. За фасадом «сталинского изобилия»: Распределение и рынок в снабжении населения в годы индустриализации. 1927–1941. М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 1999. 271 с., илл.
19. Протоколи засідання Комісії з поліпшення побуту вчених // Государственный архив Российской Федерации. Ф. Р-2995 («Ленінградська Комісія з поліпшення побуту вчених (ЛенКУБУ) при Раді Народних Комісарів СРСР (1920–1927 рр.). Оп. 1. Спр. 4. 69 арк.
20. Переписка про академічний пайок вчених // Государственный архив Российской Федерации. Ф. Р-2995 («Ленінградська Комісія з поліпшення побуту вчених (ЛенКУБУ) при Раді Народних Комісарів СРСР (1920–1927 рр.). Оп. 1. Спр. 60. 118 арк.
21. Відомості про розміри академічних і сімейних пайків. 1920 р. // Государственный архив Российской Федерации. Ф. Р-2238 («Підкомісія з розподілу академічних пайків при Центральній комісії поліпшення побуту вчених при РНК РСФРР»). Оп. 1. Спр. 11. 86 арк.
22. Год работы Центральной Комиссии по улучшению быта ученых при Совете Народных Комиссаров (ЦеКУБУ). Декабрь 1921 г. – декабрь 1922 г. М., 1922. 60 с.
23. Известия. 1921. 23 февраля. №40. С. 3.
24. Декрет СНК РСФСР «О сокращении продовольственных пайков и о мерах к прекращению незаконных выдач» // Собрание узаконений и распоряжений правительства за 1921 г. Управление делами Совнаркома СССР М. 1944. С. 120–121.
25. Организация науки в первые годы советской власти (1917–1925): сборник документов. Кн. 1. Ленинград: Наука, 1968. 419 с.

26. Ноздрачев А.Д., Петрицкий В.А. Первый в России Дом ученых // Вестник Российской Академии наук. 1995. Том 65. №10. С. 922–930.
27. Коляструк О. Більшовицька «пайкова дресура» як метод упокорення інтелігенції у перші роки радянської влади. Україна модерна: міжнародний інтелектуальний часопис. 2015. 20 червня. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://uamoderna.com/md/kolyastruk-soviet-intelligentsia>.
28. Декрет РНК УСРР «Про поліпшення стану вчених спеціалістів і заслужених працівників літератури та мистецтва» // Збірник постанов і розпоряджень робітничо-селянського уряду України. 1920. №24. Ст. 488.
29. Постанова РНК УСРР «Про поліпшення побуту наукових працівників» // Збір законів і розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1921 р. 1921. Ст. 559.
30. Постановление СНК УССР «Об изменении п. 4 декрета СНК УССР от 31 августа 1921 г. «Об улучшении положения ученых специалистов и заслуженных работников литературы и искусства» // Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины. 1921. №17. 2–14 сентября. Ст. 501.
31. Документи про забезпечення продовольчими пайками та особовий склад наукових працівників УСРР (протоколи, акти, відомості, анкети, автобіографії, списки, заяви, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 11. 317 арк.
32. Документи про постачання продовольством, одягом і взуттям наукових працівників м. Одеси (протоколи, доповідні записки, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 35. 129 арк.
33. ЦЕКУБУ: Краткий отчет. М., 1922. 56 с.

34. Постановление СНК РСФСР «Об улучшении быта ученых» // Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства РСФСР. 1922. 5 января. №1. Ст. 5.
35. Документи про організацію Будинку вчених у Харкові (проект постанови, статут, договір, акт, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 301. 39 арк.
36. Документи про поліпшення житлово-побутових умов наукових працівників м. Одеси (накази, доповіді, списки, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 52. 56 арк.
37. Документи про забезпечення науковців УСРР продовольчими пайками // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 6. 390 арк.
38. Протоколи засідання правління ЦБ СНП // Государственный архив Российской Федерации. Ф. 5462 («Центральний комітет професійних спілок працівників освіти, вищої школи та наукових установ»). Оп. 3. Спр. 127. 214 арк.
39. Документи про організацію Будинку вчених у Харкові (проект постанови, статут, договір, акт, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 301. 39 арк.
40. Кошториси і пояснююча записка до кошторисів прибутків і витрат ЦеКУБУ і її установ – Будинку вчених, гуртожитку для пристарілих вчених і шести санаторіїв на 1924–1925 рр. // Государственный архив Российской

Федерации. Ф. 4737 («Комісія сприяння вченим при Раді Народних Комісарів СРСР»). Оп. 1. Спр. 132. 242 арк.

41. Документи про постачання продовольством, одягом і взуттям наукових працівників Харківської губернії (протоколи, доповідні записки, переписка) // Центральный державный архив высших органов власти и управления Украины. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 36. 301 арк.

42. Документи про роботу ВУКСУ (звіти. Циркуляри, протоколи. Переписка). Положення про ВУКСУ // Центральный державный архив высших органов власти и управления Украины. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 70. 216 арк.

43. Матеріали засідань Комісії сприяння вченим при РНК СРСР // Центральный державный архив высших органов власти и управления Украины. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 355. 247 арк.

44. Долгова Е. А. Конфликт vs сотрудничество в советской науке 1930-х гг.: статусы, привилегии и партийность // Вестник РГГУ. 2017. № 1. С. 19–27.

45. Орлов И.Б. Советская повседневность: исторический и социологический аспекты становления. М., 2008. 230 с.

46. Ленин В. И. О реквизиции теплых вещей для солдат на фронте. Полное собрание сочинений. Изд. 5-е. Т. 54. М.: Изд-во политической литературы, 1965. С. 379–381.

47. Коткин С. Жилище и субъективный характер его распределения в сталинскую эпоху // Жилище в России: век XX. Архитектура и социальная история. Монографический сборник. М., 2001. 236 с.

48. Организация науки в первые годы советской власти (1917–1925): сборник документов. Кн. 1. Ленинград: Наука, 1968. 419 с.

49. Канчеев А. А. Бюджетное обследование научных работников // Научный работник. 1925. № 3. С. 118–130.

50. Петаченко Г. А. Проблема жилищных прав научных работников РСФСР в 1920-х гг. // Вестник БДУ. 2010. Серия 3. №1. С. 22–25.
51. Практический комментарий к инструкции Жилищного Отдела МКХ о порядке уплотнения жилищ // Жилищное товарищество. 1922. № 6. С. 31–35.
52. Декрети і постанови ВУЦВК і РНК УСРР та матеріали до них // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 22. 166 арк.
53. Постанова РНК УСРР «Про соціальний захист заслужених працівників науки» // Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины. 1921. № 17. Ст. 515.
54. Декрет СНК РСФСР «Об улучшении быта ученых» // Собрание узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства. 1922. №1. Ст. 5.
55. Забота об ученых // Известия ВЦИК. 1922. 27 января. С. 2.
56. Декрет СНК РСФСР «О мерах к улучшению жилищных условий научных работников» // Собрание узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства РСФСР. 1922. Отдел первый. № 6. Ст. 73. С. 78–80.
57. Меерович М.Г. Социально-культурные основы осуществления государственной жилищной политики в РСФСР (1917–1941 гг.): Автореф. дис. ... д-ра ист. наук. Иркутск, 2004. 40 с.
58. Документи про оздоровлення на курортах та санаторіях м. Севастополя наукових працівників УСРР (інструкція, звіт, доповіді, відомості, довідки, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 20. 118 арк.
59. Декрет ВЦИК и СНК РСФСР «О мерах к улучшению жилищных условий научных работников» // Собрание узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства. 1924. Отдел первый. № 68. Ст. 673.
60. Житло для вчених // Вісті ВУЦВК. 1925. 13 лютого. Ч. 35. С. 3.
61. Как смягчить жилищный кризис // Коммунист. 1924. 1 августа. С. 4.

62. Постановление ВЦВК и СНК РСФСР «О дополнительных мерах к улучшению жилищных условий научных работников: Декрет ВЦИК и СНК РСФСР от 13 апр. 1925 г.» // Собрание узаконений и распоряжений Рабочего и Крестьянского правительства РСФСР. 1925. Отдел первый. № 24. Ст. 173.
63. Тайцплин И. С. Жилищные права и условия научных работников // Научный работник. 1927. № 1. С. 38–46.
64. Баланс Центрального домоуправління ВУКСУ за жовтень 1926 р. – березень 1927 р. і матеріали до них // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 278. 126 арк.
65. Документи про діяльність Харківського робітничо-будівельного кооперативу «Науковий працівник» (кошторис, доповіді, відомості, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 339. 66 арк.
66. Звіт ВУКСВ за жовтень 1925 р. – лютий 1927 р. // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 187. 189 арк.
67. Звіт про роботу ВУКСВ за 1926/27 р. // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 255. 57 арк.
68. Постановление ВЦИК и СНК РСФСР «О праве пользования дополнительной жилой площадью» // Собрание законов и распоряжений рабоче-крестьянского правительства СССР. 1930. №14. Ст. 181.
69. Поліпшення побуту вчених України // Література, наука, мистецтво. 1923. 2 грудня. С. 2.

70. Протоколи № 1-27 засідань правління інституту // Державний архів Дніпропетровської області. Ф. 319 («Дніпропетровський ордена Трудового Червоного прапора гірничий інститут ім. Артема Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти УСРР»). Оп. 1. Спр. 1. 116 арк.
71. Циркуляр Ради Народних Комісарів про забезпечення житловою площею командного складу Червоної Армії, виписка з протоколу засідання центрального райпарткому про роботу трамвайного господарства, переписка з різними організаціями про житлове будівництво та інших питаннях, переписка з різними організаціями про житлове будівництво та інших питаннях // Державний архів Дніпропетровської області. Ф. 416 («Виконавчий комітет Катеринославської (Дніпропетровської) міської ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів»). Оп. 1. Спр. 15. 389 арк.
72. Виписки з протоколів засідань фракції президії міської ради XII скликання про реорганізацію міліції, про житлове будівництво, про робітниче постачання, про перевірку правильності денационалізації домоволодінь та з інших господарських питань // Державний архів Дніпропетровської області. Ф. 416 («Виконавчий комітет Катеринославської (Дніпропетровської) міської ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів»). Оп. 1. Спр. 40. 247 арк.
73. Постанови ВУЦВК і РНК УСРР, виписки з протоколів засідань комітету допомоги інвалідам війни і демобілізованим червоноармійцям, про збільшення пенсій особам, що мають заслуги перед республікою, положення про комітет допомоги червоноармійцям, інвалідам війни та їх сім'ям та з інших питань // Державний архів Дніпропетровської області. Ф. 416 («Виконавчий комітет Катеринославської (Дніпропетровської) міської ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів»). Оп. 1. Спр. 50. 138 арк.
74. Постанови і протоколи засідання міськвиконкому про економію електроенергії, обов'язкове початкове навчання, житлове будівництво і про міський бюджет // Державний архів Дніпропетровської області. Ф. 416

(«Виконавчий комітет Катеринославської (Дніпропетровської) міської ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів»). Оп. 1. Спр. 53. 28 арк.

75. Постанови, виписки із протоколів засідання президії міської ради, переписка з різними установами про міський бюджет на 1931 р., весняну і осінню посівну кампанію, житлово-комунальне будівництво // Державний архів Дніпропетровської області. Ф. 416 («Виконавчий комітет Катеринославської (Дніпропетровської) міської ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів»). Оп. 1. Спр. 54. 443 арк.

76. Постанови РНК і ЦВК СРСР, міськвиконкому про роботу транспорту і районної кооперації, протоколи засідань пленуму міськради про політико-масову роботу на селі, про розвиток житлового і комунального будівництва та з інших питань // Державний архів Дніпропетровської області. Ф. 416 («Виконавчий комітет Катеринославської (Дніпропетровської) міської ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів»). Оп. 1. Спр. 83. 359 арк.

77. Документи про роботу Секції наукових працівників Одеського губвідділу спілки «Робос» (план, звіт, протоколи, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 155. 124 арк.

78. Звіт про роботу ВУКСВ за 1923/24 р. // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 69. 11 арк.

79. Дом отдыха ученых // Известия. 1922. 8 августа. С. 3.

80. Документи про звільнення Всеукраїнського комітету сприяння вченим від орендної плати за будинок відпочинку «Буюрнус» біля Гурзуфу (витяги з протоколів, листування) // Центральний державний архів вищих органів влади

і управління України. Ф. 3 (« Постійне представництво УРСР при уряді СРСР (м. Москва). Оп. 1. Спр. 4519. 11 арк.

81. Звіт про роботу Секції наукових працівників Київського окружного комітету // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 188. 112 арк.

82. Документи про звільнення Всеукраїнського комітету сприяння вченим від орендної плати за будинок відпочинку «Буюрнус» біля Гурзуфу (витяги з протоколів, листування) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 3 (« Постійне представництво УРСР при уряді СРСР (м. Москва)»). Оп. 1. Спр. 4519. 11 арк.

83. Сокирська В.В. Відносини між РСФРР і УСРР (1919–1929 рр.): політико-економічний та адміністративно-територіальний дискурс: Автореф. дис. ... докт. іст. наук : 07.00.01. Тернопіль, 2018. 47 с.

84. Документи про надання коштів на відбудову будинку відпочинку Всеукраїнського комітету сприяння вченим при РНК УСРР в Гурзуфі (витяги з протоколів, листування) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 3 (« Постійне представництво УРСР при уряді СРСР (м. Москва)»). Оп. 1. Спр. 5210. 116 арк.

85. Звіт ВУКСУ за жовтень 1925 р. – лютий 1927 р. // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 187. 189 арк.

86. Звіт про роботу ВУКСУ за 1926/27 р. // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 255. 57 арк.

87. Документи про звільнення Всеукраїнського комітету сприяння вченим від орендної плати за будинок відпочинку «Буюрнус» біля Гурзуфу (витяги з протоколів, листування) // Центральний державний архів вищих органів влади

і управління України. Ф. 3 (« Постійне представництво УРСР при уряді СРСР (м. Москва)»). Оп. 1. Спр. 4519. 11 арк.

88. Документи про роботу Харківської обласної Комісії сприяння вченим (протоколи, доповіді, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 472. 34 арк.

89. Хабибрахманова О. А. Властные стратегии и тактики по улучшению качества жизни научной интеллигенции 1920-1930х годов. Казань, 2008. 116 с.

90. Народное хозяйство Украины в 1921 г.: Отчет Украинского экономического Совета Совету Труда и Обороне. Харьков, 1922. 852 с.

91. Нариси історії української інтелігенції (перша половина ХХ ст.): у 3-х книгах / [за ред. Ю. О. Курносова]. К., 1994. Кн. 2. 172 с.

92. Коляструк О. До історії Одеського відділення Всеукраїнського комітету сприяння вченим (за документами ЦДАВО України) // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: збірник статей. 2005. Випуск 9. С. 156–182.

93. Коляструк О. Підтримка здоров'я та організація відпочинку інтелігенції УРСР у 1920-ті рр. // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. 2007. 16. С. 119–128.

94. Документи про звільнення Всеукраїнського комітету сприяння вченим від орендної плати за будинок відпочинку «Буюрнус» біля Гурзуфу (витяги з протоколів, листування) // Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 3 («Постійне представництво УРСР при уряді СРСР (м. Москва)»). Оп. 1. Спр. 4519. 11 арк.

95. Документи про надання санаторно-курортних путівок науковим працівникам УСРР (довіді, договори, відомості, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 557. 72 арк.

96. Документи про роботу Секції наукових працівників Одеського губвідділу спілки «Робос» (план, звіт, протоколи, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 155. 124 арк.
97. Звіт про роботу Одеського Будинку вчених за 1935 р. і переписка з цього питання // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 555. 12 арк.
98. Звіт про роботу УКСУ СРСР при РНК УСРР за 1936 р. // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 596. 27 арк.
99. Матеріали засідань Комісії сприяння вченим при РНК СРСР // Государственный архив Российской Федерации. Ф. 4737 («Комісія сприяння вченим при Раді Народних Комісарів СРСР»). Оп. 1. Спр. 355. 247 арк.
100. Кошториси і пояснююча записка до кошторисів прибутків і витрат ЦЕКУБУ і її установ – Будинку вчених, гуртожитку для пристарілих вчених і шести санаторіїв на 1924–1925 рр. // Государственный архив Российской Федерации. Ф. Р–4737 («Комісія сприяння вченим при РНК СРСР»). Оп. 1. Спр. 132. 242 арк.

ВИСНОВКИ

У ході виконання дисертаційної роботи проаналізовано досвід вивчення теми, з'ясовано історіографічні оцінки проблеми, охарактеризовано джерельну базу та теоретико-методологічні засади дослідження. Встановлено, що стан наукової розробки проблеми, її джерельна база, методологічні основи та використаний методологічний інструментарій є достатніми для комплексного аналізу процесу створення та організації діяльності Всеукраїнського комітету сприяння вченим у 1920-х – 1930-х рр.

Період 1920-х – 1930-х рр. був одним із найскладніших в новітній історії України. Встановлення радянської влади принесло з собою структурну перебудову економіки, застосування нових методів господарювання, виникали нові органи управління. Ці зміни обумовлювалися не лише проголошеними завданнями будівництва нового, соціалістичного суспільства, а й були продиктовані складними реаліями тих років. Наслідками Першої світової війни та революційних потрясінь стали голод, розруха, руйнування попередніх економічних структур і зв'язків та стрімке зниження рівня життя населення.

Наукова інтелігенція належала до тих верств суспільства, які особливо гостро відчували погіршення якості життя. Закриття низки вищих навчальних закладів і факультетів, затримки з виплатою заробітних плат, що і без того знецінювалися через розгул інфляції, позбавляли науковців стабільного доходу. Анулювання радянською владою позик у банках, реквізиції періоду війни і революцій, голод 1921–1923 рр. поставили наукову інтелігенцію на межу фізичного виживання. Цей важкий у побутовому плані період співпав у часі з болісною трансформацією соціальної структури населення країни, що зачепило і наукову інтелігенцію.

У період 1920-х – 1930-х рр. сформувалася загальнодержавна система і структура управління наукою. Ключова її особливість полягала у поєднанні політичного керівництва, що здійснювалося партійними органами, з

централізовано-відомчим і оперативно-розпорядчим управлінням. В основному переважав директивно-бюрократичний стиль управління, мали місце тенденції до все більшої його централізації, регламентації діяльності підвідомчих установ і посилення політико-адміністративного контролю за науковою інтелігенцією.

З'ясовано, що вимушене пристосування значної частини дореволюційної інтелігенції до нових умов соціальної дійсності супроводжувалося безпосереднім втручанням партійних органів у кадрові питання для регулювання кількісного і якісного складу вчених залежно від поточних потреб радянської влади. Перш за все враховувалася «корисність» конкретного науковця для соціалістичного будівництва, а, головне, його лояльність до політико-ідеологічних та економічних заходів, що здійснювалися керівництвом держави.

Ставлення нової влади до наукової інтелігенції було двояким: репресивний вплив на тих, хто не погоджувався з політикою нової влади і розуміння необхідності збереження висококваліфікованих кадрів. Останнє виразилося в усвідомленні необхідності матеріальної та продовольчої підтримки вчених. Її реалізація, до певної міри, повинна була сприяти також і «радянській» науковій інтелігенції. У партійно-державних структурах розуміли, що побутові умови, продовольче і матеріальне забезпечення були чи не найголовнішими чинниками стимулювання наукової діяльності в тогочасних умовах.

Ключовим засобом ранжування стало формування своєї ієрархії – низки категорій, віднесення до яких давало можливість отримання відповідного рівня матеріального та продовольчого забезпечення. Приналежність вченого до тієї чи іншої категорії не була постійною, змінювалися і критерії ранжування. Якщо у 1920-х рр. ключовим критерієм зарахування науковця до відповідної категорії були його наукові заслуги, то з початком 1930-х рр. все більшого значення набували займана посада і підтвердження лояльності до радянської влади.

Радянською державою відшуковувалися способи підпорядкування наукового співтовариства. Для цього у складі органів управління створювалися інституції, за допомогою яких здійснювався контроль за ним. За зразком центральних органів влади в Москві у 1920-х – 1930-х рр. створюються і відповідні органи в радянських республіках. З одного боку, вони проводили в життя рішення центральних комітетів і комісій, з іншого боку, в їх діяльності мала місце низка особливостей. У 1921 р. при Раднаркомі РСФРР було створено Центральну комісію з поліпшення побуту вчених (ЦеКУБУ), в Україні її аналогом став Всеукраїнський комітет сприяння вченим (ВУКСВ), що діяв при РНК УСРР. У 1931 р. вони були реорганізовані в Комісію сприяння вченим. Увесь період свого існування ці організації активно співпрацювали з Секціями наукових працівників, що була створена Всесоюзною спілкою працівників освіти. В їх установчих документах декларувалися завдання допомоги вченим у вирішенні продовольчих, матеріальних та побутових проблем, що виникали в ході реалізації більшовицького проекту модернізації країни. Сам факт створення державою таких організацій допомоги вченим став наглядним свідченням визнання владними структурами корисності і значимості людей розумової праці.

Всеукраїнський комітет сприяння вченим був покликаний допомогти вченим вижити в тогочасних складних умовах, запобігти небезпеці їх фізичної загибелі або залишення сфери науки і викладання у вищій школі та пошуку більш прибутковіших занять. Нормалізація економічного становища країни змінювала і основні завдання цих структур. Тепер на порядок денний виходили питання комуністичного перевиховання вчених, залучення «старої» наукової інтелігенції до соціалістичного будівництва, вимінювання їх лояльності й відданості ідеям марксизму-ленінізму на матеріальний достаток та привілеї.

З'ясовано особливості організації та структуру ВУКСВ, його основні завдання та напрями діяльності. Встановлено, що Комітет складався із осіб, що персонально призначалися українським урядом і представляли центральні

органи, безпосередньо зацікавлені в допомозі науковцям (наркомати освіти, охорони здоров'я), наркомати, які здійснювали державну допомогу (соціального забезпечення, продовольства, житлово-комунального господарства) та Всесоюзну спілку працівників освіти «Робос». Фінансові фонди ВУКСВ формувалися з асигнувань державних і громадських установ, пожертв, членських внесків учених, прибутків від видання наукової літератури, проведених науковцями лекцій тощо.

Апарат ВУКСВ складався з Управління справами, Експертної кваліфікаційної комісії, комісій з питань курортно-санаторного лікування та організації відпочинку, пенсійного забезпечення і соціальної допомоги, тарифно-економічної, житлово-комунальної, заохочення та преміювання, зв'язків з відділеннями та уповноваженими на місцях, із закордонними науковими закладами та товариствами. Комітет мав своє господарське управління та бухгалтерію. До структури ВУКСВ входили його регіональні відділення, що створювалися у великих містах з розвиненою науково-освітньою, мистецькою, художньою інфраструктурою. Вони діяли при місцевих виконавчих комітетах і включали до свого складу представників від місцевих органів влади, професійних спілок, вищих навчальних закладів.

Діяльність ВУКСВ 1921–1938 рр. за своїм змістом відображає процес формування відносин радянської влади та наукової інтелігенції. З одного боку, в ній відображено вироблення стратегічного курсу цих відносин, з іншого – показує його тактичне коригування в ході соціальної адаптації наукової інтелігенції до нових умов, покращення її продовольчого та матеріально-побутового становища.

Завдання пролетаризації вищих навчальних закладів того часу та їх співробітників покладалося на партійні, комсомольські та профспілкові органи. Через них радянська влада впливала на усі сфери життя вищих навчальних закладів, залучаючи таким чином професорсько-викладацький склад та студентство до активної громадсько-політичної діяльності. Вищі навчальні заклади повинні були готувати нову радянську інтелігенцію, яка

служитиме пролетарській диктатурі. Складне матеріальне становище науковців змушувало їх погоджуватися на співробітництво з Секціями наукових працівників, керівництво яких демонструвало можливості і здатність не лише представляти і захищати їх інтереси, а й перевиховувати вчених у дусі соціалізму. Науковці ж своїм вступом до радянських професійних об'єднань опосередковано визнавали легітимність радянської влади та тієї політики, що нею проводилася.

Встановлено, що вже з середини 1922 року почалося фактичне злиття ВУКСВ та Секцій наукових працівників. Відділення ВУКСВ на місцях поступово ліквідовувалися, а їхні функції передавалися Секціям. СНП дуже швидко перетворилися на органи ідейного впливу на викладачів вузів, через них радянська влада намагалася контролювати їх ідеологічно-пропагандистську діяльність, перевиховувати стару наукову інтелігенцію. Скоро Секції наукових працівників стали догматизованими і політизованими. Освітнянська профспілка у вищих навчальних закладах постійно діяла під контролем радянської влади, яка з притаманною їй тоді рішучістю зобов'язувала вступати до новоствореної освітянської спілки всіх, хто мав відношення до освіти.

При губерньських виконавчих комітетах створювалися Бюро СНП. У 1925 р. УСРР уже існувало тринадцять Секції наукових працівників. Їх структуру формували президії та комісії: житлова, експертна, культурно-просвітницька, тарифно-економічна, з облаштування будинків відпочинку та Будинку вчених, організації медичної допомоги та каси взаємодопомоги. Для налагодження зв'язку Бюро Секцій з науковими працівниками на місцях запроваджувався інститут уповноважених. Переважна більшість цих уповноважених входила до складу вузівських місцевих комітетів. Це давало можливість впливати на вузівських науковців, залучати їх до роботи Секції на місцях та в масштабах цілого міста.

З'ясовано, що однією з форм організації науковців у досліджуваний період були Будинки вчених, створені під егідою ВУКСВ та СНП у Харкові,

Одесі, Києві та Дніпропетровську. Будинки вчених посідали особливе місце в культурному і науковому житті регіонів. Вони створювалися у містах зі значною концентрацією закладів вищої освіти та наукової еліти, об'єднували потенціал наукової спільноти на основі тогочасної наукової думки, формували умови для розвитку міжнародного, культурного, ділового та особистого спілкування. Важливим напрямом діяльності у тодішніх складних соціально-політичних та економічних умовах ставало налагодження матеріальної допомоги вченим та членам їх родин. У голодні роки при Будинках учених організовувалися благодійницькі обіди, що допомагало вченим великих міст виживати фізично.

Радянська влада намагалася зберегти науковий потенціал країни в тому об'ємі, який був необхідним для будівництва соціалістичного суспільства. За допомогою експертної комісії ВУКСВ було здійснено ранжування наукових працівників відповідно їх кваліфікації на 5 категорій та встановлено додаткове академічне забезпечення продовольством, коштами, одягом і взуттям. Академічне забезпечення складалося з академічного пайка, що отримували всі зареєстровані у ВУКСВ наукові працівники, та півпайка на кожного непрацездатного члена сім'ї науковця. Розподіл пайка суворо контролювався центром. З жовтня 1924 р. академічне забезпечення стало обмеженим і поширювалося лише на найбільш кваліфікованих вчених, розмір їх грошового забезпечення було суттєво збільшено. Необхідність розподілу вчених на категорії з цього моменту втратила сенс. Дія перших трьох категорій скасовувалася.

З початку 1930-х рр. ситуація з соціальним забезпеченням науковців суттєво змінилася. Тепер радянська влада переймалася забезпеченням лише наукової еліти суспільства. Решта наукових працівників постачалася за загальними нормами, додаткове грошове забезпечення для них було повністю ліквідовано. Так через Комісію сприяння вченим нова влада здійснювала вибірковий, класово-орієнтований підхід у питаннях захисту визначених категорій науковців. Запровадження нової штатно-окладної системи оплати

праці дозволила державі не лише встановити нормування, а й контроль над діяльністю вчених. Разом з тим запроваджувалися персональні оклади для вчених, що займали високі посади. Таким чином радянська влада за допомогою нормування оплати праці домагалася розділення науковців на окремі групи за рівнем їх забезпечення.

В умовах погіршення якості життя наукової інтелігенції країни влада змушена була вдатися і до заходів захисту їх житлових прав. З процесом «пролетаризації» міст у 1920-х – 1930-х рр., проблема житла проявлялася особливо гостро та зачепила наукових працівників. Вирішити цю проблему самостійно, без втручання центральних органів влади, керівництво УСРР не мало права в силу специфіки взаємовідносин влади та регіонів. Вибудована вертикаль радянської влади не дозволяла проявляти ініціативу на місцях. Керівна роль у наданні допомоги з поліпшення житлових умов вчених належала кремлівському центру. ВУКСВ та СНП на місцях брали на себе зняття гостроти житлових проблем науковців. Завдяки діяльності ЦеКУБУ в Москві та ВУКСВ здійснювалися заходи з покращення житлових умов науковців шляхом законодавчого декларування пільг щодо права користування житлом. Відповідні постанови центральних органів влади видавалися за ініціативою та сприяння житлових комісій ЦеКУБУ, ВУКСВ та СНП.

На підставі постанов РНК СРСР від 3 травня 1931 р., РНК УСРР від 3 грудня 1931 р. та 21 серпня 1932 р. Всеукраїнський комітет сприяння вченим при РНК УСРР було реорганізовано в Комісію сприяння вченим при українському уряді. Ця реорганізація мала на меті розширити функції та повноваження цього органу, надати йому більшої оперативної гнучкості.

За Комісією залишалися традиційні, успадковані від ВУКСВ, напрями діяльності: продуктове і товарне забезпечення для цієї категорії вчених, радянської наукової інтелігенції, елітне житлове будівництво, організація медичного і санаторно-курортного обслуговування, облаштування їх корпоративного відпочинку. Фактично, Комісія сприяння вченим була

перетворена в організацією для вузького кола наукової еліти. Вона здійснювала партійний та ідеологічний патронат над радянським науковим співтовариством, стала інструментом його управління, продовжувала традиційні напрями державного кураторства над вирішенням житлових проблем, питань матеріального забезпечення, організації їх дозвілля.

З середини 1930-х рр. Комісія набула нових функцій і посилила окремі напрями діяльності, що стали більше затребуваними в середовищі науковців. До них віднесемо пропаганду наукових досягнень СРСР, забезпечення вчених закордонною науковою літературою, поліпшення медичного та санаторно-курортного обслуговування наукової еліти. Крім того, Комісія сприяння вченим у Москві та її філії в союзних республіках стали ефективним інструментом управління радянським науковим співтовариством з боку тоталітарної держави. Вона вирішила завдання «підкупу» лояльності і відданого служіння верхівки наукової інтелігенції комуністичній владі в обмін на пільги, привілеї і преференції.

Відбір до списків наукових працівників, що обслуговувалися Комісією, ґрунтувався на номенклатурно-посадовому підході і формальних ознаках наявності наукових заслуг (керівна посада, членство в АН УСРР тощо). Діяльність комісії була організована для цілеспрямованого ідеологічного підпорядкування значної частини наукової інтелігенції в обмін на вирішення комплексу її матеріально-побутових та професійних проблем.

Таким чином, було реалізовано багатоаспектне, комплексне, виконане в соціально-історичному ключі дослідження. Здійснено вивчення причин та умов створення і діяльності Всеукраїнського комітету сприяння вченим, його регіональних структур, показано межі взаємодії ВУКСВ з ЦеКУБУ, Секціями наукових працівників спілки «Робос» на тлі складного соціально-економічного та політичного періоду історії радянської держави, що традиційно трактується в ракурсі репресивного та етатичного детермінізму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Коляструк О. Інтелігенція УСРР у 1920-ті роки: повсякденне життя / Відповідальний редактор В. М. Даниленко / Друге видання. Х.: Раритети України, 2015. 404 с.
2. Быстрянский В. А. Пролетариат и наука. Петроград, 1918. 24 с.
3. Быстрянский В.А. Коммунизм и духовная жизнь // Книга и революция. 1920. № 5. С. 14–26.
4. Быстрянский В. А. Революция и литература // Книга и революция. № 6. С. 8–17.
5. Быстрянский В. А. Газета в пролетарском и буржуазном государстве. Петроград, 1921. 36 с.
6. Богданов А. Наука и общественное сознание (Краткий курс идеологической науки в вопросах и ответах) / второе издание. Петроград, 1918. 64 с.
7. Керженцев Г. М. К новой культуре. Петроград, 1921. 44 с.
8. Бейлин А. Е. Подготовка кадров в СССР за 15 лет. М., 1932. 76 с.
9. Бейлин А. Е. Кадры специалистов в СССР. Их формирование и рост. М., 1935. 122 с.
10. Иванов А. Борьба за кадры пролетарских специалистов. М., 1932. 86 с.
11. Волин Б. Интеллигенция советского народа // Под знаменем марксизма. 1938. № 10. С. 66–82.
12. Оснос Ю. Из послеоктябрьской истории интеллигенции // Историк-марксист. 1940. № 8. С. 8–16.
13. Ярославский Е. Об интеллигенции прежде и теперь // Историк-марксист. 1939. № 1. С. 10–22.
14. Самохвалов И. С. Численность и состав научных работников СССР // Социалистическая реконструкция и наука. 1934. № 1. С. 128–144.
15. Калинин М. И. Избранные произведения: в 4-х т. М., 1960.

16. Ленин В.И. Удержат ли большевики государственную власть? Полное собрание сочинений. Т. 34.С. 310–320.
17. Ленин В.И. Как организовать соревнование. Полное собрание сочинений. Т. 35. С. 197–198.
18. Ленин В.И. Декларация прав трудящегося и эксплуатируемого народа. Полное собрание сочинений. Т. 35. С. 221–223.
19. Ленин В. И. Тезисы ко второму конгрессу Коммунистического интернационала. Полное собрание сочинений. М., 1965. Т. 41. С. 158–165.
20. Ленин В.И. О реквизиции теплых вещей для солдат на фронте. Полное собрание сочинений. Изд. 5-е. Т. 54. М.: Изд-во политической литературы, 1965. С. 379–381.
21. Луначарский А.В. Десять лет культурного строительства. М., Л., 1927. 134 с.
22. Луначарский А.В. Народное просвещение в РСФСР // Народное просвещение. 1925. № 78. С. 8–20.
23. Луначарский А.В. О народном образовании. М., 1958. 76 с.
24. Синецкий А.Я. Профессорско-преподавательские кадры высшей школы СССР. М., 1950. 142 с.
25. Полонский В. Очерки литературного движения уходящей эпохи (1917–1927). М., 1928. 142 с.
26. Устрялов М. Под знаком революции. Харбин, 1925. 56 с.
27. Перчик Л. Жилищный вопрос при капитализме и социализме. М.; Л.: Профиздат, 1934. 124 с.
28. Смирнов И.С. Ленин о культуре и культурной революции, Сталинград, 1946. 154 с.
29. Смирнов И.С. Из истории строительства социалистической культуры в первый период Советской власти. М.: Госполитиздат, 1949. 118 с.
30. Ким М.П. Коммунистическая партия – организатор культурной революции в СССР. М.: Просвещение, 1955. 214 с.

31. Карпов Г.Г. О советской культуре и культурной революции в СССР. М.: Мысль, 1954. 127 с.
32. Демидов Н. И. Некоторые вопросы борьбы партии за привлечение литературно-творческих сил на сторону Советской власти (1917–1925 гг.) // Труды кафедры общественных наук МИСИ.: Сборник №28. Выпуск 2. М.: Наука, 1957. С. 48–70.
33. Галкин К. Т. Высшее образование и подготовка научных кадров в СССР. М., 1958. 164 с.
34. Плешакова А. В. Из истории борьбы Коммунистической партии за использование профессорско-преподавательского состава в строительстве советской высшей школы (1918–1920 гг.) // Труды Ленинградского института авиационного приборостроения. Выпуск 25. Ленинград, 1958. 153 с.
35. Кузнецов Ф. Н. О мерах привлечения буржуазных специалистов на службу советской власти // Сборник научных трудов Томского электромеханического института №26 «Тайга». Томск, 1958. 346 с.
36. Романов И. М. В. И. Ленин о роли интеллигенции в первые годы Советской власти // Труды Якутского государственного университета. Серия историческая. Выпуск 14. 1963. С. 28–44.
37. Галкин К. Т. Высшее образование и подготовка научных кадров в СССР. М., 1958. 175 с.
38. Катунцева Н. М. Роль рабочих факультетов в формировании кадров народной интеллигенции. М., 1966. 192 с.
39. Синецкий А. Я. Профессорско-преподавательские кадры высшей школы СССР: Статистическое исследование. М., 1950. 236 с.
40. Украинцев В. В. КПСС – организатор революционного преобразования высшей школы. М., 1963. 298 с.
41. Власов М.Г. Рождение советской интеллигенции. М., 1958. 86 с.
42. Чуткерашвили Е.В. Развитие высшего образования в СССР. М., 1961. 240 с.

43. Чуткерашвили Е.В. Кадры для науки: (Специалисты высшей квалификации в СССР и в капиталистических странах). М., 1968. 360 с.
44. Купайгородская А.П. Высшая школа Ленинграда в первые годы советской власти (1917–1925 гг.). Л., 1984. 197 с.
45. Купайгородская А.П. Советская высшая школа в 1917–1928 гг.: Автореф. дис... д-ра ист. наук. Л., 1990. 40 с.
46. Купайгородская А.П. Объединение научных и высших учебных заведений Петрограда (1917–1922) // Власть и наука, ученые и власть, 1880-е – начало 1920-х годов: материалы международного научного коллоквиум . СПб., 2003. С. 185–201.
47. Кузнецов Ф.Н. О мерах привлечения буржуазных специалистов на службу советской власти // Сборник научных трудов Томского электромеханического института №26 «Тайга». Томск, 1958. 346 с.
48. Лебина Н.Б. Повседневная жизнь советского города: Нормы и аномалии. 1920-1930 годы. СПб.: Журнал «Нева» – Издательско-торговый дом «Летний Сад», 1999. 320 с., илл.
49. Левченко В. Судьбы ученых Одессы на рубеже эпох (1917–1922) // Проблемы славяноведения: сб. научных статей и материалов. Брянск: РИО БГУ, 2009. Вып. 11. С. 134–146.
50. Полеева Н.П. Борьба Коммунистической партии за пролетаризацию советской высшей школы в 1921-1927 гг.: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. М., 1970. 27 с.
51. Гвоздев Б.И. К 50-летию образования Института красной профессуры // Вопросы теории и методов идеологической работы: Сб. ст. Вып. I. М., 1972. С. 38–48.
52. Михайлов Д.А. Подготовка руководящих и теоретических кадров партии в условиях строительства социализма. (1918–1932): Автореф. дис. ... канд. ист. наук. М., 1968. 18 с.

53. Королева Н.А. Опыт КПСС в перевоспитании старой и подготовке новой интеллигенции (1921–1925): Автореф. дис. ... канд. ист. наук. Владимир, 1968. 18 с.
54. Кац Н.Г. Социалистическое перевоспитание старого учительства, 1921–1923 (на материалах Ленинграда и Ленинградской области): Автореф. дис. ... канд. ист. наук. Л., 1980. 17 с.
55. Ким М.П. 40 лет советской культуры. М., 1957. 388 с.
56. Советская интеллигенция: история формирования и роста, 1917–1965 / Под ред. М.П. Кима. М., 1968. 432 с.
57. Советская интеллигенция: Краткий очерк истории (1917–1975) / Колл. авт. В.С. Волков, Ф.З. Ходячий, П.П. Амелин и др. М., 1977. 317 с.
58. Катунцева Н. М. Опыт СССР по подготовке интеллигенции из рабочих и крестьян. М., 1977. 205 с.
59. Бромлей Н.Я. Образ жизни в условиях совершенствования социализма: Опыт историко-сравнительного исследования. М., 1968. 175 с.
60. Иванова Л. В. Формирование советской научной интеллигенции (1917–1927). М.: Наука, 1980. 392 с.
61. Круцко И. Е. Борьба Коммунистической партии за создание кадров советской интеллигенции в первые годы Советской власти (1917–1925 гг.). Ленинград: ЛГУ, 1953. 87 с.
62. Ульяновская В. А. Из истории формирования советской научной интеллигенции (1917–1929). М.: Институт истории АН СССР, 1956. 145 с.
63. Ульяновская В. А. Формирование научной интеллигенции в СССР. 1917–1932 гг. М.: Наука, 1966. 186 с.
64. Слонимский А. Г. А. М. Горький в борьбе за создание советской интеллигенции в годы военной интервенции и гражданской войны. Сталинобад, 1958. 96 с.
65. Федюкин С. А. Привлечение буржуазной технической интеллигенции к социалистическому строительству в СССР. М.: Изд-во ВПШ и АОН при ЦК КПСС. 1960. 116 с.

66. Федюкин С. А. Советская власть и буржуазные специалисты. М.: Мысль, 1965. 167 с.
67. Генкина Э. Б. О ленинских методах вовлечения интеллигенции в социалистическое строительство (Из опыта государственной деятельности В.И. Ленина в 1921–1922 гг.) // Вопросы истории. 1964. №4. С. 8–22.
68. Королева Н. А. Работа партии по вовлечению дореволюционной интеллигенции в строительство социализма // Из истории выполнения второй программы партии в области культурного строительства. М.: Мысль, 1968. С. 34–77.
69. Запоров И. П. Создание и деятельность Центральной комиссии по улучшению быта ученых (1919–1925 гг.): Автореф. дис. ... канд. ист. наук. Москва, 1972. 20 с.
70. Сафразьян Н. Л. Борьба КПСС за строительство советской высшей школы в 1921–1927 гг.: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. М, 1964. 18 с.
71. Чанбарисов Ш. Х. Формирование советской университетской системы (1917–1938 гг.). Уфа: Башкирское книжное издательство, 1973. 472 с.
72. Журавлев С. В. Иностранцы в Советской России в 1920-е–1930-е гг. Источники и методы социально-исторического исследования: Дис. на соиск. учен. степ. докт. ист. наук. М., 2000. С. 36–37.
73. Галин С.А. Исторический опыт культурного строительства в первые годы Советской власти (1917–1925). М., 1990. 142 с.
74. Квакин А.В. Идеино-политическая дифференциация российской интеллигенции в период НЭПа, 1921–1927 гг. Саратов, 1991. 176 с.
75. Куманев В.А. 30-е годы в судьбах отечественной интеллигенции. М., 1991. 295 с.
76. Даниленко В. М. Сталінізм на Україні 20–30-ті роки / В.М. Даниленко, Г. В. Касьянов, С. В. Кульчицький. К.: Либідь, 1992. 340 с.
77. Касьянов Г. Українська інтелігенція 1920-х–30-х років: соціальний портрет та історична доля. К.: Едмонтон, 1992. 174 с.

78. Нариси історії української інтелігенції (перша половина ХХ ст.): у 3-х книгах / [за ред. Ю. О. Курносова]. К., 1994. Кн. 2. 172 с.
79. Коляструк О. До історії Одеського відділення Всеукраїнського комітету сприяння вченим (за документами ЦДАВО України) // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: збірник статей. 2005. Випуск 9. С. 187–199.
80. Коляструк О. А. Діяльність Всеукраїнського комітету сприяння вченим у 20-ті рр. ХХ ст. // Інтелігенція і влада. 2008. Випуск 13. С. 97–111.
81. Коляструк О. А. Повсякденне життя інтелігенції УСРР в 1920-ті роки як об'єкт історичного дослідження // Історична пам'ять. 2012. №28. С. 160–165.
82. Коляструк О. Інтелігенція УСРР у 1920-ті роки: повсякденне життя / Відповідальний редактор В.М. Даниленко / Друге видання. Х.: Раритети України, 2015. 404 с.
83. Коляструк О. Більшовицька «пайкова дресура» як метод упокорення інтелігенції у перші роки радянської влади. Україна модерна: міжнародний інтелектуальний часопис. 2015. 20 червня. URL:: <https://uamoderna.com/md/kolyastruk-soviet-intelligentsia>.
84. Бонь О. Діяльність Всеукраїнського комітету сприяння вченим у Києві в 1920-х рр.: соціальний контроль // Київські історичні студії: науковий журнал. 2017. №1(14). С. 88–94.
85. Білокінь С. Київська вчена корпорація (20–50-ті рр. ХХ ст.) // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: збірник статей. К.: Наукова думка, 2008. Вип. 14. С. 288–305.
86. Ткаченко В. В. Питання матеріально-побутового забезпечення українських учених у міжвоєнний період (1921–1939 рр.) // Український історичний журнал. 2008. №6 (463). Листопад–грудень. С. 125–134.
87. Шейко В.М. Роль Всеукраїнського комітету сприяння вченим у збереженні наукової інтелігенції у першій половині 20-х років ХХ ст. Культура України. 2020. Випуск 69. С. 81–105.
88. Шарпаций В.Г. Становлення системи пенсійного забезпечення в УСРР (1919–1929) // Наукові записки Вінницького державного педагогічного

- університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Історія. 2010. Вип. 17. С. 16–21.
89. Решетова Н. А. Интеллигенция Дона и революция: Автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.01. Ростов-на-Дону, 1996. 20 с.
90. Решетова Н. А. Интеллигенция Дона и революция (1917 – первая половина 1920-х гг.). М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 1998. 240 с.
91. Шальнев Е. В. Проблема денежного обеспечения научных работников Советского государства в 1920– 1930-х гг. // Известия ПГПУ им. В.Г. Белинского. 2011. № 23. С. 617–621.
92. Осокина Е.А. Иерархия потребления. О жизни людей в условиях сталинского снабжения. 1928–1935 гг. М.: Изд-во МГОУ, 1993. 400 с.
93. Осокина Е.А. За фасадом «сталинского изобилия»: Распределение и рынок в снабжении населения в годы индустриализации. 1927–1941. М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 1999. 271 с., илл.
94. Меерович М.Г. Власть и жилище (жилищная политика в СССР в 1917–1940 годах). Вестник Евразии. 2003. С. 5–66.
95. Меерович М.Г. Социально-культурные основы осуществления государственной жилищной политики в РСФСР (1917–1941 гг.): Автореф. дис. ... д-ра ист. наук. Иркутск, 2004. 40 с.
96. Меерович М. Г. Наказание жилищем: жилищная политика в СССР как средство управления людьми (1917–1937 годы). М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН); Фонд Первого Президента России Б.Н. Ельцина, 2008. 303 с.
97. Мірошніченко М. І. Вища школа Радянської України в 1920–1928 рр.: проблеми розвитку, досвід, уроки: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 . К., 1993. 16 с.
98. Посадсков А. Л. Комиссия содействия ученым при Совнаркоме СССР как инструмент управления советским научным сообществом в 1931–1937 годах // Научный диалог. 2019. № 9. С. 407–421.

99. Посадсков А. Л. Советская научная элита 1930-х годов под патронатом Комиссии содействия ученым при Совнаркоме СССР: быт, охрана здоровья, международные книжные связи (1934–1937) // Научный диалог. 2019. № 11. С. 433–443.
100. Пушкарева Н. Когда зарплаты были большими: материальное поощрение советских ученых в 1921–1953 гг. // Российская история. 2016. № 6. С. 69–82.
101. Омский Дом ученых: встреча через десятилетия (к 70-летию Омского Дома ученых) / Ред. совет: А.А. Колоколов (гл. редактор), В.В. Лизунов, А. А. Соловьев и др. Омск: Полиграфический центр КАН, 2008. 68 с.
102. Орлов И.Б. Советская повседневность: исторический и социологический аспекты становления. М., 2008. 230 с.
103. Оснос Ю. Из послеоктябрьской истории интеллигенции. Историк-марксист. 1940. № 8. С. 8–16.
104. Петаченко Г.А. Профессиональные объединения научных работников в советской России (1918–1928 гг.) // Даследаванні. 2016. С. 36–39.
105. Петаченко Г.А. Проблема жилищных прав научных работников РСФСР в 1920-х гг. // Веснік БДУ. 2010. Серія 3. №1. С. 22–25.
106. Пыстина Л.И. Льготы и привилегии интеллигенции в Советской России в 1920-е – начало 1930-х годов // Интеллигенция России в истории XX в.: неоконченные споры. К 90-летию сборника «Вехи»: тезисы докладов и сообщений. Екатеринбург, 1998. С. 235–240.
107. Ряппо Я.П. Український радянський енциклопедичний словник : [у 3 т.] / гол. ред. Бабичев Ф. С. 2-ге вид. К. : Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1987. Т. 3: Портулак – Ї. 736 с.
108. Слонимский А.Г. А.М. Горький в борьбе за создание советской интеллигенции в годы военной интервенции и гражданской войны. Сталинобад, 1958. 96 с.
109. Сойер В. Ленин и интеллигенция. Проблемы Восточной Европы. Вашингтон (США). 1990. № 29-30. С. 240–277.

110. Сокирська В.В. Відносини між РСФІРР і УСРР (1919–1929 рр.): політико-економічний та адміністративно-територіальний дискурс: Автореф. дис. ... докт. іст. наук : 07.00.01. Тернопіль, 2018. 47 с.
111. Фоминых С.Ф., Степнов А.О., Литвинов А.В. Дом ученых в жизни научного сообщества г. Томска (1926–1941 гг.) // Вестник Томского государственного университета. 2016. №408. С. 153–161.
112. Хабибрахманова О. А. Деятельность комиссии по оказанию помощи ученым Татарстана в 1920-е-1930-е гг.: Автореф. дис...канд. ист. наук: 07.00.02. Казань, 2006. 20 с.
113. Хабибрахманова О. А. Государственная система ранжирования научной интеллигенции Татарстана посредством социального обеспечения в 1920—1930-е годы // История России и Татарстана: итоги и перспективы энциклопедических исследований. Казань, 2010. Вып. 2. С. 157–172.
114. Хабибрахманова О. А. Проблемы социального обеспечения научной интеллигенции в начале 1920-х гг. // Известия Самарского научного центра Российской академии наук. 2010. Т. 12. № 2. С. 124–128.
115. Хабибрахманова О. А. Научная интеллигенция 20–30-х годов XX века: изменение состава, трансформация идентичности // Ученые записки Казанского государственного университета. 2010. Том 152. Кн. 3. Ч. 2. С. 122–129.
116. Хабибрахманова О. А. Политика советской власти по социальному обеспечению научной интеллигенции Татарстана в 1920–1930-е гг. // Вестник Вятского государственного университета. 2017. С. 36–38.
117. Чорнодід Л.В. Всеукраїнський комітет сприяння вченим та його діяльність (20-ті роки XX століття) // Aktualne naukowe badania. Od teorii do praktyki: Zbiór raportów naukowych. Białystok. Część 6. 30.03.2014 - 31.03.2014. S. 24–27.
118. Crowther J.G. Science in Soviet Russia. London: Williams & Norgate, 1930. 128 p.

119. Crowther J.G. Soviet science. London: Kegan Paul, Trubner and Co, 1936. 394 p.
120. Bernal J.D. The social function of science. L.: George Routledge & Sons Ltd, 1939. P. 337 p.
121. Graham Loren R., Dezhina Irina. Science in the New Russia: Crisis, Aid, Reform. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 2008. 192 p.
122. Graham Loren R. Science in Russia and the Soviet Union: A short History. Cambridge: Cambridge University Press, 1993. 321 p.
123. Dunham V.S. In Stalin's time. Middleclass values in Soviet Fiction. Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1976. 283 p.
124. Matthews M. Privilege in the Soviet Union: A Study of Elite Life-Styles under Communism. London: George Allen & Unwin, 1978. 196 p.
125. Метьюз М. Становление системы привилегий в Советском государстве // Вопросы истории. 1992. № 2–3. С. 45–61.
126. Фицпатрик Ш. Повседневный сталинизм. Социальная история Советской России в 30-е годы: город. М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН); Фонд Первого Президента России Б. Н. Ельцина, 2008. 336 с.
127. Лукашук А. Прыгоды АРА ў Беларусі. Прага, 2005. 500 с.
128. Шевчук И. И. Обеспечение деятельности научной интеллигенции Беларуси в первой половине 1920-х годов: создание Комиссии по улучшению быта ученых. Интеллигенция и мир. 2017. №1. С. 68–84.
129. Справа по розгляду клопотання Всеукраїнського комітету сприяння вченим про виплату кредитів // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 2 («Рада Народних Комісарів УРСР (Раднарком УРСР). Оп. 4. Спр. 724. 144 арк.
130. Справа про клопотання Комітету сприяння вченим про надання йому коштів на відкриття будинку вчених в м. Києві /// Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 2 («Рада Народних Комісарів УРСР (Раднарком УРСР). Оп. 4. Спр. 725. 116 арк.

131. Справа по розгляду клопотання Всеукраїнського комітету сприяння вченим про закріплення за ним приміщення «ділового клубу» для організації «Будинку вчених» // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 2 («Рада Народних Комісарів УРСР (Раднарком УРСР). Оп. 5. Спр. 539. 19 арк.
132. Справа по розгляду клопотання Всеукраїнського комітету сприяння ученим про закріплення за ним приміщення «ділового клубу» для організації Будинку вчених // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 2 («Рада Народних Комісарів УРСР (Раднарком УРСР). Оп. 5. Спр. 612. 187 арк.
133. Листування з ЦК РКП(б), Наркомфіном УСРР про розподіл субвенційного фонду на покращення побуту вчителів, агрономічного та лікарського персоналу України // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 3 («Постійне представництво УРСР при уряді СРСР (м. Москва)»). Оп. 1. Спр. 2072. 10 арк.
134. Документи про звільнення Всеукраїнського комітету сприяння вченим від орендної плати за будинок відпочинку «Буюрнус» біля Гурзуфу (витяги з протоколів, листування) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 3 («Постійне представництво УРСР при уряді СРСР (м. Москва)»). Оп. 1. Спр. 4519. 11 арк.
135. Документи про надання коштів на відбудову будинку відпочинку Всеукраїнського комітету сприяння вченим при РНК УСРР в Гурзуфі (витяги з протоколів, листування) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 3 («Постійне представництво УРСР при уряді СРСР (м. Москва)»). Оп. 1. Спр. 5210. 116 арк.
136. Протоколи засідання комісії з поліпшення побуту вчених при ВУКСВ і матеріали до них // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 1. 118 арк.

137. Протоколи засідання експертної комісії з кваліфікації наукових працівників при Наркоматі освіти УСРР і матеріали до них // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 2. 98 арк.
138. Документи про забезпечення науковців УСРР продовольчими пайками // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 6. 390 арк.
139. Документи про надання продовольчих пайків, забезпечення житлом, взуттям і одягом науковців УСРР (довідні записки, заяви, відомості, довідки, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 7. 413 арк.
140. Документи про забезпечення продовольчими пайками та особовий склад наукових працівників УСРР (протоколи, акти, відомості, анкети, автобіографії, списки, заяви, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 11. 317 арк.
141. Документи про необхідність поліпшення матеріального становища викладацького складу м. Харкова (циркуляри, доповіді, відомості, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 15. 69 арк.
142. Документи про обстеження житлово-побутового і матеріального становища наукових працівників м. Харкова (протоколи, акт, відомості, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління

- України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 16. 357 арк.
143. Документи про оздоровлення на курортах та санаторіях м. Севастополя наукових працівників УСРР (інструкція, звіт, доповіді, відомості, довідки, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 20. 118 арк.
144. Декрети і постанови ВУЦВК і РНК УСРР та матеріали до них // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 22. 166 арк.
145. Накази Наркомату освіти УСРР // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 24. 20 арк.
146. Документи про постачання продовольством, одягом і взуттям наукових працівників м. Катеринослава (протоколи, доповідні записки, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 33. 98 арк.
147. Документи про постачання продовольством, одягом і взуттям наукових працівників м. Одеси (протоколи, доповідні записки, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 35. 129 арк.
148. Документи про постачання продовольством, одягом і взуттям наукових працівників Харківської губернії (протоколи, доповідні записки, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління

- України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 36. 301 арк.
149. Документи про постачання продовольством, одягом і взуттям наукових працівників м. Харкова (протоколи, доповідні записки, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 37. 109 арк.
150. Відомості про надання продовольчих пайків науковим працівникам м. Харкова за січень-червень 1922 р. // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 41. 394 арк.
151. Переписка з ЦЕКУБУ про забезпечення продовольчими пайками, одягом і взуттям наукових працівників УСРР. Списки наукових працівників і діячів мистецтв УСРР на 1 серпня 1923 р. // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 42. 174 арк.
152. Документи про забезпечення житлом науковців УСРР (постанови, плани, доповіді, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 46. 176 арк.
153. Документи про поліпшення житлово-побутових умов наукових працівників УСРР (накази, доповіді, списки, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 47. 142 арк.
154. Документи про поліпшення житлово-побутових умов наукових працівників м. Одеси (накази, доповіді, списки, переписка) // Центральний

- державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 52. 56 арк.
155. Протоколи засідань бюро ВУКСУ і матеріали до них // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 63. 242 арк.
156. Звіт про роботу ВУКСУ за 1923 р. // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 68. 30 арк.
157. Звіт про роботу ВУКСУ за 1923/24 р. // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 69. 11 арк.
158. Документи про роботу ВУКСУ (звіти. Циркуляри, протоколи. Переписка). Положення про ВУКСУ // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 70. 216 арк.
159. Документи про планування роботи ЦеКУБУ (плани, протоколи, доповідні записки, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 141. 87 арк.
160. Документи про обстеження роботи Центрального бюро секції наукових працівників при союзі «Робос» (накази, протоколи, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 143. 45 арк.

161. Документи про роботу Секції наукових працівників Донецького губвідділу спілки «Робос» (план, звіт, протоколи, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 144. 74 арк.
162. Документи про роботу Секції наукових працівників Катеринославського губвідділу спілки «Робос» (план, звіт, протоколи, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 145. 188 арк.
163. Документи про роботу Секції наукових працівників Луганського міського відділу спілки «Роботпрос» (план, звіт, протоколи, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 151. 27 арк.
164. Документи про роботу Секції наукових працівників Одеського губвідділу спілки «Робос» (план, звіт, протоколи, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 154. 70 арк.
165. Документи про роботу Секції наукових працівників Одеського губвідділу спілки «Робос» (план, звіт, протоколи, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 155. 124 арк.
166. Документи про роботу Секції наукових працівників Харківського губерньського відділу спілки «Робос» (план, звіт, протоколи, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 159. 307 арк.

167. Документи про роботу Секції наукових працівників Харківського губернського відділу спілки «Робос» (план, звіт, протоколи, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 160. 181 арк.
168. Документи про оздоровлення наукових працівників УСРР в санаторіях і будинках відпочинку (доповідні записки, договори, списки, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 176. 280 арк.
169. Постанови ВУЦВК і РНК УСРР та матеріали до них // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 181. 65 арк.
170. Звіт ВУКСУ за жовтень 1925 р. – лютий 1927 р. // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 187. 189 арк.
171. Звіт про роботу Секції наукових працівників Київського окружного комітету // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 188. 112 арк.
172. Документи про відкриття Будинку вчених в м. Харкові (протоколи, акти, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 195. 47 арк.
173. Звіт про роботу ВУКСУ за 1926/27 р. // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії

- сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 254. 12 арк.
174. Звіт про роботу ВУКСУ за 1926/27 р. // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 255. 57 арк.
175. Звіт про роботу Секції наукових працівників Вінницького окружного відділу спілки «Робос» за січень-червень 1926 р. і матеріали до нього // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 256. 28 арк.
176. Документи про роботу ВУКСУ (інструкція, відомості, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 260. 14 арк.
177. Документи про роботу секції наукових працівників Київського окружного відділу спілки «Робос» (звіт, протоколи, доповіді, відомості, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 262. 225 арк.
178. Документи про роботу секції наукових працівників Одеського окружного відділу спілки «Робос» (звіти, протоколи, доповіді, відомості, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 263. 31 арк.
179. Документи про забезпечення житлом наукових працівників м. Харкова (доповіді, заяви, посвідчення, довідки, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 270. 81 арк.

180. Кошторис ВУКСВ на 1926/27 р. і пояснювальна записка до нього // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 277. 80 арк.
181. Баланс Центрального домоуправління ВУКСВ за жовтень 1926 р. – березень 1927 р. і матеріали до них // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 278. 126 арк.
182. Документи про планування фінансової діяльності ВУКСВ (кошториси, відомості, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 279. 224 арк.
183. План роботи Одеського Будинку вчених на 1927/28 р. // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 300. 20 арк.
184. Документи про організацію Будинку вчених у Харкові (проект постанови, статут, договір, акт, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 301. 39 арк.
185. Звіти про фінансову діяльність ВУКСУ за 1927/28 р. // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 313. 218 арк.
186. Документи про надання матеріальної допомоги діячам мистецтв УСРР (постанови, доповіді, заяви, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений

- комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 319. 98 арк.
187. Документи про надання матеріальної допомоги працівникам освіти УСРР (постанови, доповіді, заяви, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 321. 119 арк.
188. Протоколи засідання правління Харківського Будинку вчених і матеріали до них // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 335. 283 арк.
189. Документи про діяльність Харківського робітничо-будівельного кооперативу «Науковий працівник» (кошторис, доповіді, відомості, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 339. 66 арк.
190. Документи про реконструкцію Одеського Будинку вчених (протоколи, статут, доповіді, відомості, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 347. 118 арк.
191. Звіт про роботу Центрального бюро секції наукових працівників спілки «Робос» за 1929/30 р. // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 367. 9 арк.
192. Документи про фінансове планування ВУКСВ (кошториси, доповіді, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління

- України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 382. 145 арк.
193. Документи про призначення пенсії науковим працівникам УСРР (інструкція, протоколи, доповіді, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 404. 317 арк.
194. Кошторис ВУКСУ на 1930/31 р. та матеріали до нього // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 416. 34 арк.
195. Документи про роботу Вінницької обласної КСВ (протоколи, доповіді, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 467. 42 арк.
196. Документи про роботу Дніпропетровської обласної КСВ (протоколи, доповіді, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 468. 17 арк.
197. Документи про роботу Одеської обласної Комісії сприяння вченим (протоколи, доповіді, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 471. 47 арк.
198. Документи про роботу Харківської обласної Комісії сприяння вченим (протоколи, доповіді, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії

- сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 472. 34 арк.
199. Документи про комплектування штатів ВУКСВ (доповіді, штати, посвідчення, заяви, списки, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 476. 30 арк.
200. Документи про організацію відпочинку науковців, зареєстрованих у ВУКСВ (постанови, доповіді, відомості, заяви, списки, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 491. 87 арк.
201. Документи про будівництво будинку відпочинку в м. Гурзуфі (план, відомості, заявки, списки, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 498. 117 арк.
202. Документи про фінансову діяльність ВУКСУ (кошториси, баланс, доповіді, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 505. 112 арк.
203. Накази УКСУ СРСР при РНК УСРР // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 533. 82 арк.
204. Документи про ліквідацію обласних КСУ (протоколи, звіти, доповіді, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 536. 74 арк.

205. Звіт про роботу Одеського Будинку вчених за 1935 р. і переписка з цього питання // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 555. 12 арк.
206. Документи про надання санаторно-курортних путівок науковим працівникам УСРР (доповіді, договори, відомості, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 557. 72 арк.
207. Звіт про роботу УКСУ СРСР при РНК УСРР за 1936 р. // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 596. 27 арк.
208. Документи про сприяння науково-дослідній роботі вчених України (заяви, відомості, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 607. 104 арк.
209. Звіт про роботу Уповноваженого Комісії сприяння вченим СРСР при РНК УСРР за січень-червень 1937 р. // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 661. 12 арк.
210. Документи про планування фінансової діяльності УКСУ СРСР при РНК УСРР (циркуляри, акти, відомості, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 650. 282 арк.

211. Справа про відрядження наукових співробітників УСРР і переписка з цього питання // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 668. 14 арк. (вересень – грудень 1937 р.).
212. Документи про ознайомлення з діяльністю наукових працівників УСРР (наукові роботи, відомості, переписка) // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 669. 104 арк.
213. Переписка з Київським будинком відпочинку вчених України, про фінансування будівельних і ремонтних робіт. Положення про Київський будинок відпочинку вчених України // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 719. 41 арк.
214. Проект кошторису Української Комісії сприяння вченим на 1938 р. // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 331 («Уповноважений комісії сприяння ученим Ради Народних Комісарів СРСР при РНК УСРР (1921–1938 рр.)). Оп. 1. Спр. 733. 90 арк.
215. Протоколи обстеження та список наукових робітників науково-дослідних кафедр в Одесі за 1921 р. // Державний архів Одеської області. Ф. Р–39 («Уповноважений Укрголовнауки в Одесі (1923–1930 рр.)). Оп. 1. Спр. 38. 121 арк.
216. Список штатного складу науково-дослідних кафедр та листування відносно їх наукових командировок за кордон за 1926 р. // Державний архів Одеської області. Ф. Р–39 («Уповноважений Укрголовнауки в Одесі (1923–1930 рр.)). Оп. 1. Спр. 43. 55 арк.

217. Листування з питань аспірантів та наукових робітників // Державний архів Одеської області. Ф. Р-39 («Уповноважений Укрголовнауки в Одесі (1923–1930 рр.)»). Оп. 1. Спр. 56. 241 арк.
218. Анкета про склад наукових робітників Одеського державного археологічного музею. Список наукового складу та аспірантів Одеського історико-археологічного музею. Відчит про діяльність науково-дослідної установи Одеського державного історико-археологічного музею // Державний архів Одеської області. Ф. Р-39 («Уповноважений Укрголовнауки в Одесі (1923–1930 рр.)»). Оп. 1. Спр. 62. 29 арк.
219. Відгуки та рецензії на роботу наукових робітників // Державний архів Одеської області. Ф. Р-39 («Уповноважений Укрголовнауки в Одесі (1923–1930 рр.)»). Оп. 1. Спр. 71. 61 арк.
220. Обстеження наукових установ за 1928-29 р. // Державний архів Одеської області. Ф. Р-39 («Уповноважений Укрголовнауки в Одесі (1923–1930 рр.)»). Оп. 1. Спр. 76. 21 арк.
221. Анкета про зв'язок Одеських наукових установ з виробництвом та культурним будівництвом. Заяви наукових співробітників та листування з різними установами // Державний архів Одеської області. Ф. Р-39 («Уповноважений Укрголовнауки в Одесі (1923–1930 рр.)»). Оп. 1. Спр. 83. 80 арк.
222. Список особового складу одеських науково-дослідних установ. Відомості про наукових робітників Одеського державного художнього музею // Державний архів Одеської області. Ф. Р-39 («Уповноважений Укрголовнауки в Одесі (1923–1930 рр.)»). Оп. 1. Спр. 85. 38 арк.
223. Список друкованих праць та рецензій на них // Державний архів Одеської області. Ф. Р-39 («Уповноважений Укрголовнауки в Одесі (1923–1930 рр.)»). Оп. 1. Спр. 87. 49 арк.
224. Листування з Уповноваженим Укрголовнауки // Державний архів Одеської області. Ф. Р-39 («Уповноважений Укрголовнауки в Одесі (1923–1930 рр.)»). Оп. 1. Спр. 88. 15 арк.

225. Виконавчий кошторис та звіт бюджету Уповноваженого Укрголовнауки за 1926 р. // Державний архів Одеської області. Ф. Р–39 («Уповноважений Укрголовнауки в Одесі (1923–1930 рр.)»). Оп.1. Спр. 267. 76 арк.
226. Витратний кошторис Уповноваженого Укрголовнауки за 1926-27 р., частина 1 // Державний архів Одеської області. Ф. Р–39 («Уповноважений Укрголовнауки в Одесі (1923–1930 рр.)»). Оп. 1. Спр. 268. 199 арк.
227. Витратний кошторис Уповноваженого Укрголовнауки за 1926-27 р., частина 2 // Державний архів Одеської області. Ф. Р–39 («Уповноважений Укрголовнауки в Одесі (1923–1930 рр.)»). Оп. 1. Спр. 269. 188 арк.
228. Положення про ЦеКУБУ і про порядок розподілу фонду кошторисних академічних пайків, доповідь про діяльність ЦеКУБУ за листопад 1921 – вересень 1922 р., списки вищих навчальних закладів і переписка з Народним комісаріатом освіти РСФРР про забезпечення вчених грошовою допомогою і продовольчими пайками // Государственный архив Российской Федерации. Ф. Р–4737 («Комісія сприяння вченим при РНК СРСР»). Оп. 1. Спр. 7. 119 арк.
229. Протоколи нарад представників місцевих комісій поліпшення побуту вчених (КУБУ) за 9–11 жовтня 1922 р. // Государственный архив Российской Федерации. Ф. Р–4737 («Комісія сприяння вченим при РНК СРСР»). Оп. 1. Спр. 34. 126 арк.
230. Звіт про організацію і завдання ЦЕКУБУ і її місцевих органів за другу половину 1922 р. і доповнення до звіту // Государственный архив Российской Федерации. Ф. Р–4737 («Комісія сприяння вченим при РНК СРСР»). Оп. 1. Спр. 41. 154 арк.
231. Переписка з фінансовим комітетом Раднаркому СРСР та рахунково-бюджетним управлінням Народного комісаріату фінансів СРСР, комісіями з поліпшення побуту вчених лікарів та іншими установами про видачу грошового академічного забезпечення науковим співробітникам // Государственный архив Российской Федерации. Ф. Р–4737 («Комісія сприяння вченим при РНК СРСР»). Оп. 1. Спр. 83. 134 арк.

232. Кошториси і пояснююча записка до кошторисів прибутків і витрат ЦЕКУБУ і її установ – Будинку вчених, гуртожитку для пристарілих вчених і шести санаторіїв на 1924–1925 рр. // Государственный архив Российской Федерации. Ф. Р–4737 («Комісія сприяння вченим при РНК СРСР»). Оп. 1. Спр. 132. 242 арк.
- Переписка з Раднаркомом РСФРР про фонди академічного забезпечення наукових працівників, про поліпшення житлових умов вчених і довідка про роботу ЦЕКУБУ. 1928 р. // Государственный архив Российской Федерации. Ф. Р–4737 («Комісія сприяння вченим при РНК СРСР»). Оп. 1. Спр. 168. 326 арк.
233. Матеріали V пленуму Центрального бюро Секції наукових працівників. // Государственный архив Российской Федерации. Ф. Р–4737 («Комісія сприяння вченим при РНК СРСР»). Оп. 1. Спр. 182. 168 арк.
234. Матеріали засідань Комісії сприяння вченим при РНК СРСР // Государственный архив Российской Федерации. Ф. Р–4737 («Комісія сприяння вченим при РНК СРСР»). Оп. 1. Спр. 355. 247 арк.
235. Документи про сприяння науково-дослідній роботі вчених СРСР (заяви, відомості, переписка) // Государственный архив Российской Федерации. Ф. Р–4737 («Комісія сприяння вченим при РНК СРСР»). Оп. 1. Спр. 394. 104 арк.
236. Відомості про розміри академічних і сімейних пайків. 1920 р. // Государственный архив Российской Федерации. Ф. 2238 («Підкомісія з розподілу академічних пайків при Центральній комісії поліпшення побуту вчених при РНК РСФРР»). Оп. 1. Спр. 11. 86 арк.
237. Заяви і переписка професорсько-викладацького складу і наукових співробітників різних навчальних закладів країни про надання їм академічного пайка. 1921 // Государственный архив Российской Федерации. Ф. 2238 («Підкомісія з розподілу академічних пайків при Центральній комісії поліпшення побуту вчених при РНК РСФРР»). Оп. 1. Спр. 13. 167 арк.
238. Переписка професорсько-викладацького складу наукових працівників губернських навчальних закладів про надання їм академічних пайків //

Государственный архив Российской Федерации. Ф. 2238 («Підкомісія з розподілу академічних пайків при Центральній комісії поліпшення побуту вчених при РНК РСФРР»). Оп. 1. Спр. 14. 183 арк.

239. Анкети професорсько-викладацького складу співробітників Кримського університету на надання їм академічних пайків // Государственный архив Российской Федерации. Ф. 2238 («Підкомісія з розподілу академічних пайків при Центральній комісії поліпшення побуту вчених при РНК РСФРР»). Оп. 1. Спр. 333. 84 арк.

240. 2-га Всеросійська нарада комуністів-працівників освіти // Государственный архив Российской Федерации. Ф. 5462 («Центральний комітет професійних спілок працівників освіти, вищої школи та наукових установ»). Оп. 1. Спр. 23. 34 арк.

241. Голова правління Союзу А.М. Ясинський // Государственный архив Российской Федерации. Ф. 5462 («Центральний комітет професійних спілок працівників освіти, вищої школи та наукових установ»). Оп. 3. Спр. 124. 56 арк.

242. Протоколи засідань підкомісії, положення і переписка про поліпшення побуту вчених. Список і анкети наукових працівників на отримання академічного пайка // Государственный архив Российской Федерации. Ф. 5462 («Центральний комітет професійних спілок працівників освіти, вищої школи та наукових установ»). Оп. 3. Спр. 126.

243. Протоколи засідання правління ЦБ СНП // Государственный архив Российской Федерации. Ф. 5462 («Центральний комітет професійних спілок працівників освіти, вищої школи та наукових установ»). Оп. 3. Спр. 127. 214 арк.

244. Виписка із протоколів та постанов ЦеКУБУ про академічний пайок членам Секції наукових працівників; списки осіб, зарахованих на академічний пайок // Государственный архив Российской Федерации. Ф. 5462 («Центральний комітет професійних спілок працівників освіти, вищої школи та наукових установ»). Оп. 4. Спр. 254. 116 арк.

245. Короткий огляд діяльності ЦеКУБУ з 15 червня по 1 жовтня 1922 р. (організація і завдання ЦеКУБУ і її місцевих органів, продовольче постачання наукових працівників; про організацію санаторної допомоги та виписка іноземної літератури) // Государственный архив Российской Федерации. Ф. 5462 («Центральний комітет професійних спілок працівників освіти, вищої школи та наукових установ»). Оп. 4. Спр. 255. 178 арк.
246. Короткий огляд діяльності ЦеКУБУ з 15 червня по 1 жовтня 1922 р. // Государственный архив Российской Федерации. Ф. 5462 («Центральний комітет професійних спілок працівників освіти, вищої школи та наукових установ»). Оп. 4. Спр. 255. 122 арк.
247. Лист голові управління справами РНК М. П. Горбунову // Государственный архив Российской Федерации. Ф. 5462 («Центральний комітет професійних спілок працівників освіти, вищої школи та наукових установ»). Оп. 5. Спр. 144. 7 арк.
248. Постанови Об'єднаної ради наукових працівників // Государственный архив Российской Федерации. Ф. 5462 («Центральний комітет професійних спілок працівників освіти, вищої школи та наукових установ»). Оп. 5. Спр. 148. 118 арк.
249. Протоколи засідання експертної комісії при Центральній комісії поліпшення побуту вчених і Центрального бюро Секції і наукових працівників. Списки вчених зі встановлення наукових розрядів // Государственный архив Российской Федерации. Ф. 5462 («Центральний комітет професійних спілок працівників освіти, вищої школи та наукових установ»). Оп. 8. Спр. 185. 264 арк.
250. Матеріали про поліпшення житлових умов науковим працівникам; виписки із протоколів, доповідна записка і переписка // Государственный архив Российской Федерации. Ф. 5462 («Центральний комітет професійних спілок працівників освіти, вищої школи та наукових установ»). Оп. 9. Спр. 306. 212 арк.

251. Розпорядження, кошториси, журнал Наркомату освіти РСФРР // Государственный архив Российской Федерации. Ф. Р–2995 («Ленінградська Комісія з поліпшення побуту вчених (КУБУ) при Раді Народних Комісарів СРСР (1920–1927 рр.)»). Оп. 1. Спр. 1. 49 арк.
252. Протоколи засідання Комісії з поліпшення побуту вчених // Государственный архив Российской Федерации. Ф. Р–2995 («Ленінградська Комісія з поліпшення побуту вчених (КУБУ) при Раді Народних Комісарів СРСР (1920–1927 рр.)»). Оп. 1. Спр. 4. 69 арк.
253. Списки особового складу КУБУ // Государственный архив Российской Федерации. Ф. Р–2995 («Ленінградська Комісія з поліпшення побуту вчених (КУБУ) при Раді Народних Комісарів СРСР (1920–1927 рр.)»). Оп. 1. Спр. 11а. 78 арк.
254. Інструкції, журнал засідань комісії з розподілу допомог при зборах уповноважених при КУБУ та звіти // Государственный архив Российской Федерации. Ф. Р–2995 («Ленінградська Комісія з поліпшення побуту вчених (КУБУ) при Раді Народних Комісарів СРСР (1920–1927 рр.)»). Оп. 1. Спр. 12. 56 арк.
255. Переписка про звільнення вчених від трудової повинності по заготівлі дров // Государственный архив Российской Федерации. Ф. Р–2995 («Ленінградська Комісія з поліпшення побуту вчених (КУБУ) при Раді Народних Комісарів СРСР (1920–1927 рр.)»). Оп. 1. Спр. 15. 77 арк.
256. Переписка про академічний пайок вчених // Государственный архив Российской Федерации. Ф. Р–2995 («Ленінградська Комісія з поліпшення побуту вчених (КУБУ) при Раді Народних Комісарів СРСР (1920–1927 рр.)»). Оп. 1. Спр. 60. 118 арк.
257. Заяви на видачу академічних пайків від вдів і дітей професорів та вчених // Государственный архив Российской Федерации. Ф. Р–2995 («Ленінградська Комісія з поліпшення побуту вчених (КУБУ) при Раді Народних Комісарів СРСР (1920–1927 рр.)»). Оп. 1. Спр. 68. 112 арк.

258. Мандати експедиції відряджених за продовольством // Государственный архив Российской Федерации. Ф. Р-2995 («Ленінградська Комісія з поліпшення побуту вчених (КУБУ) при Раді Народних Комісарів СРСР (1920–1927 рр.)»). Оп. 1. Спр. 259. 163 арк.
259. Протоколи засідання відділу постачання // Государственный архив Российской Федерации. Ф. Р-2995 («Ленінградська Комісія з поліпшення побуту вчених (КУБУ) при Раді Народних Комісарів СРСР (1920–1927 рр.)»). Оп. 1. Спр. 397. 154 арк.
260. Организация науки в первые годы советской власти (1917–1925): сборник документов. Кн. 1. Ленинград: Наука, 1968. 419 с.
261. Организация советской науки в 1926–1932 гг.: сборник документов. Ленинград: Наука, 1974. 408 с.
262. Письма во власть. 1917–1927: Заявления, жалобы, доносы, письма в государственные структуры и большевистским вождям. М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 1998. 664 с.
263. Письма во власть. 1928–1939: Заявления, жалобы, доносы, письма в государственные структуры и советским вождям М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2002. 528 с.
264. Декрет РНК УСРР «Про поліпшення стану вчених спеціалістів і заслужених працівників літератури та мистецтва» // Збірник постанов і розпоряджень робітничо-селянського уряду України. 1920. №24. Ст. 488.
265. Декрет РНК УСРР «Про забезпечення професора Сулова Г.К. та його родини» // Збірник постанов і розпоряджень робітничо-селянського уряду України. 1922. Ч. 1. 1–18 січня. Ст. 17.
266. Декрет РНК УСРР «Про забезпечення академіка Яворницького та його родини» // Збірник постанов і розпоряджень робітничо-селянського уряду України. 1922. Ч. 1. 1–18 січня. Ст. 20.
267. Декрет РНК УСРР «Про вшанування і соціальне забезпечення заслуженого робітника науки й мистецтва П.І. Кравцова з приводу 40-річної

- його діяльності» // Збірник постанов і розпоряджень робітничо-селянського уряду України. 1922. Ч. 1. 1–18 січня. Ст. 21.
268. Декрет РНК УСРР «Про увікопощення пам'яті й забезпечення родини професора Олександра Панасовича Потебні» // Збірник постанов і розпоряджень робітничо-селянського уряду України. 1922. Ч. 15. 28 березня – 1 квітня. Ст. 249.
269. Декрет СНК РСФСР «О некоторых изменениях в составе и устройстве государственных ученых и высших учебных заведениях Российской республики» // Собрание узаконений и распоряжений Рабочего и Крестьянского правительства РСФСР. 1918. №72. Ст. 789.
270. Декрет СНК РСФСР «Об улучшении быта ученых» // Собрание узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства. 1922. №1. Ст. 5.
271. Декрет СНК РСФСР «О сокращении продовольственных пайков и о мерах к прекращению незаконных выдач» // Собрание узаконений и распоряжений правительства за 1921 г. Управление делами Совнаркома СССР М. 1944. С. 120–121.
272. Декрет СНК РСФСР «О мерах к улучшению жилищных условий научных работников» // Собрание узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства РСФСР. 1922. Отдел первый. № 6. Ст. 73. С. 78–80.
273. Декрет ВЦИК и СНК РСФСР «О мерах к улучшению жилищных условий научных работников» // Собрание узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства. 1924. Отдел первый. № 68. Ст. 673. С. 865–867.
274. Декрет СНК СССР «Об условиях, обеспечивающих научную работу академика И.П. Павлова и его сотрудников» // Собрание узаконений и распоряжений правительства за 1921 г. Управление делами Совнаркома СССР М. 1944, стр. 112–113.
275. Декрет ВЦИК и СНК РСФСР «О дополнительных мерах к улучшению жилищных условий научных работников» // Собрание узаконений и

- распоряжений рабочего и крестьянского правительства РСФСР. 1925. Отдел первый. № 24. Ст. 173. С. 184.
276. Положение о научных работниках высших учебных заведений // Собрание узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства РСФСР. 1921. 31 декабря. №80. Ст. 695.
277. Постанова РНК УСРР «Про поліпшення стану наукових працівників» // Вісті ВУЦВК. 1921. 16 вересня.
278. Постанова РНК УСРР «Про забезпечення професора В. Я. Данилевського» // Збір законів і розпоряджень робітничо-селянського уряду України. 1921. Ч. 6. 2–10 квітня. Ст. 188.
279. Постанова «Про науку та вищі школи» // Збір законів і розпоряджень робітничо-селянського уряду України. 1921. Ч. 2. Ст. 51. С. 46.
280. Постанова РНК УСРР «Про поліпшення побуту наукових працівників» // Збір законів і розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1921 р. / Рада Народних Комісарів УРСР, Народний Комісаріат Юстиції УРСР. 2-е офіц. вид. Харків: Вид. Народ. Комісаріату Юстиції, 1921. С. 559.
281. Постанова РНК УСРР «Про поліпшення становища вчених фахівців і заслужених робітників літератури та мистецтва» // Збірник постанов та розпоряджень робітничо-селянського уряду України. 1922. Ч. 10. 3–8 березня. Ст. 169.
282. Постанова РНК УСРР «Про збільшення коштів Комітету допомоги вченим» // Збірник постанов та розпоряджень робітничо-селянського уряду України. 1922. Ч. 10. 3–8 березня. Ст. 171.
283. Постанова Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету «Про набрання чинності Кодексу Законів про народну освіту» // Збірник постанов та розпоряджень робітничо-селянського уряду України. 1922. Ст. 729.
284. Постанова ВУЦВК і РНК УСРР «Штати Всеукраїнського комітету допомоги вченим» // Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1924 рік / Народний комісаріат юстиції. 4-е вид. Харків: Друкарня УВО ім. М. Фрунзе, 1924. Ст. 195.

285. Постанова ВУЦВК і РНК УСРР «Про пенсійне забезпечення викладачів вищих шкільних закладів і робітничих факультетів, а також наукових робітників» // Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1925 рік / Народний комісаріат юстиції. Харків: Друкарня ПУ УВО ім. М. Фрунзе, 1925. Ст. 507.
286. Постанова РНК УСРР «Про звільнення т. Владимирського з посади голови Комітету допомоги вченим та призначення на неї Гринька Г.Ф. // Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України. 1925. Ч. 43. Ст. 294.
287. Постанова Ради Народних Комісарів УСРР «Про ліквідацію апарату Уповноваженого Комісії сприяння вченим РНК СРСР при Раді Народних Комісарів УСРР» // Собрание законов и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украинской Советской Социалистической Республики. 1938. № 3. Ст. 13.
288. О московском городском хозяйстве и развитии городского хозяйства СССР: материалы пленума ЦК ВКП(б), 15 июня 1931г. // КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК, 1929–1932 гг. М.: Политиздат, 1984. Т. 5. С. 313–337.
289. Петроградский Дом ученых. 1920–1921. История в документах. Санкт-Петербург: Издательство «Сударыня», 2000. 76 с.
290. О народнохозяйственном плане на 1931 год: постановление ЦК ВКП(б), 1930 г. // КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК, 1925–1953. М.: Госполитиздат, 1953. Ч. 2. С. 329.
291. Пять лет работы Центральной комиссии по улучшению быта ученых при Совете Народных Комиссаров РСФСР (ЦЕКУБУ). 1921–1926 гг. Москва: Издание ЦЕКУБУ, 1927. 56 с.
292. ЦЕКУБУ: Краткий отчет. М., 1922. 56 с.
293. Шесть месяцев работы Центральной комиссии по улучшению быта ученых при Совете Народных Комиссаров (ЦЕКУБУ). Краткий отчет. М., 1921. 65 с.

294. Постановление СНК РСФСР «О размерах вознаграждений народных комиссаров, высших служащих и чиновников» // Собрание узаконений и распоряжений правительства за 1917–1918 гг. М.: Управление делами Совнаркома СССР, 1942. С. 38.
295. Обеспечение лиц, имеющих особые революционные заслуги // Вестник социального обеспечения. 1921. № 2–3. С. 26.
296. Постановление СНК УССР «Об улучшении быта научных работников» // Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины. 1921. №16. 17–30 августа. Ст. 490.
297. Постановление СНК УССР «Об изменении п. 4 декрета СНК УССР от 31 августа 1921 г. «Об улучшении положения ученых специалистов и заслуженных работников литературы и искусства» // Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины. 1921. №17. 2–14 сентября. Ст. 501.
298. Постановление СНК УССР «О социальном обеспечении заслуженных работников науки» // Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины. 1921. №17. 2–14 сентября. Ст. 515.
299. Постановление Совета Народных Комиссаров РСФСР «Об усиленных пенсиях» // Бюллетень Центрального комитета Всероссийского союза работников просвещения и искусства. 1921. №4–5. 1–15 января.
300. Постановление СНК РСФСР «Об улучшении быта ученых» // Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства РСФСР. 1922. 5 января. №1. Ст. 5.
301. Постановление ВЦВК и СНК РСФСР «О мерах к улучшению жилищных условий научных работников: Декрет ВЦИК и СНК РСФСР от 31 июля 1924 г.» // Собрание узаконений и распоряжений Рабочего и Крестьянского правительства. 1924. Отдел первый. № 68. Ст. 673.
302. Декрет ВЦИК и СНК РСФСР «О дополнительных мерах к улучшению жилищных условий научных работников: от 13 апр. 1925 г.» // Собрание

- указаний и распоряжений Рабочего и Крестьянского правительства РСФСР. 1925. Отдел первый. № 24. Ст. 173.
303. Постановление ВЦИК и СНК РСФСР «О праве пользования дополнительной жилой площадью» // Собрание законов и распоряжений рабоче-крестьянского правительства СССР. 1930. №14. Ст. 181.
304. Постановление ВЦИК и СНК РСФСР «Об утверждении Положения об обеспечении персональными пенсиями лиц, имеющих исключительные заслуги перед Республикой» // Собрание законов и распоряжений рабоче-крестьянского правительства СССР. 1930. №25. Ст. 325.
305. Постановление СНК СССР от 3 мая 1931 г. «Об образовании при Совете Народных Комиссаров Союза ССР Комиссии содействия ученым» // Собрание указаний и распоряжений рабоче-крестьянского правительства СССР. 1931. №26. Ст. 212.
306. Постановление СНК СССР «О ликвидации Комиссии содействия ученым при СНК РСФСР» // Собрание указаний и распоряжений рабоче-крестьянского правительства СССР. 1937. Отдел первый. №72. Ст. 349.
307. Постановление СНК РСФСР «О закрытии Союза научных деятелей» // Известия ВЦИК. 1921. 29 апреля. С. 3.
308. Корноухова Г.Г. Повседневность и уровень жизни городского населения СССР в 1920–1930-е гг. (На материалах Астраханской области): Дис. ... канд. ист. наук. М., 2004. 272 с.
309. Забота об ученых // Известия ВЦИК. 1922. 27 января. С. 3.
310. Дом отдыха ученых // Известия. 1922. 8 августа. С. 3.
311. Постановление СНК РСФСР «О повышении зарплаты некоторым группам научных работников // Известия. 1927. 25 июня. С. 5.
312. Пенсионное обеспечение научных работников // Известия. 1927. 28 июня. С. 2.
313. Постановление СНК СССР от 3 мая 1931 г. «Об образовании при Совете Народных Комиссаров Союза ССР Комиссии содействия ученым» // Известия ЦИК Союза ССР и ВЦИК. 1931. 5 мая. №322. С. 2.

314. I Всеукраїнський з'їзд наукових робітників // Вісті ВУЦВК. 1925. 3 лютого. С. 3.
315. Відкриття Будинку вчених // Вісті ВУЦВК. 1925. 28 листопада. С. 5.
316. Допомога вченим // Вісті ВУЦВК. 1925. 19 липня. С. 3.
317. Житло для вчених // Вісті ВУЦВК. 1925. 13 лютого. Ч. 35. С. 3.
318. Поліпшення побуту вчених України // Література, наука, мистецтво. 1923. 2 грудня. С. 2.
319. Абубикерова Э.Ф. Повседневная жизнь научно-педагогических работников провинции в 1920-е гг. (на примере вухов Саратова): Автореф. дис. ... канд. ист. наук. Москва, 2013. 20 с.
320. Брега Г. С. Науково-громадські організації України в 20–30-ті роки // Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика. К., 1993. С. 69–80.
321. Бромлей Н.Я. Образ жизни в условиях совершенствования социализма: Опыт историко-сравнительного исследования. М., 1968. 175 с.
322. Бригадина О.В. «Жить стало лучше, жить стало веселей»: жилищно-бытовые условия жизни городского населения СССР в 1930-е гг. // Праці гістарычнага факультэта БДУ: навук. зб. Вып. 9 / рэдкал.: У.К. Коршук (адк. рэд.) [і інш.]. Мн.: БДУ, 2014. С. 142–156.
323. Герасимова Е.Ю. Советская коммунальная квартира: историко-социологический анализ (на материалах Петрограда-Ленинграда, 1917–1991): Автореф. дис. ... канд. ист. наук. СПб., 2000. 20 с.
324. Грудзинская В.С. Комиссия содействия работам Академии наук СССР: опыт «приручения» Академии наук во второй половине 1920-х гг. Преподаватель. ХХІ век. 2019. №2. С. 310–324.
325. Академический пайок // Пролетарская правда. 1922. №93. С. 3.
326. Будинок вчених // Чорноморська комуна. 1934. №38. С. 4.
327. В Комитете содействия ученым // Пролетарская правда. 1922. №93. С. 3.
328. Будинок вчених у Катеринославі // Зірка. 1925. 26 липня. С. 4.
329. Відкриття центрального Будинку вчених у Харкові // Народний учитель. 1925. 8 грудня. С. 4.

330. Дом отдыха ученых // Известия. 1922. 8 августа. С. 3.
331. Как смягчить жилищный кризис // Коммунист. 1924. 1 августа. С. 4.
332. Как ослабить жилищный кризис в Харькове // Харьковский пролетарий. 1924. 1 августа. С. 4.
333. Советская жизнь // Возрождение. 1926. 4 августа. С. 4.
334. Поход против ЦЕКУБУ // Возрождение. 1930. 21 січня. С. 2.
335. Конец ЦЕКУБУ // Возрождение. 1931. 9 мая. С. 3.
336. Максим Горький (К юбилею) // Возрождение. 1932. 30 октября. С. 2.
337. Шютц А. К антропологии повседневности // Статьи и эссе. СПб., 1997. С. 304–362.
338. Клімачова А. В., Іванова Н. Ю. Інтелігенція / Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, Д. В. Бабкіна, В. П. Горбатенка. 2-е вид., доп. і перероблене. К.: Генеза, 2004. С. 237–238.

ДОДАТКИ

Додаток А

Декрет РНК УСРР від 31 серпня 1920 р. «Про поліпшення стану вчених спеціалістів і заслужених працівників літератури і мистецтва»

З метою збереження наукових сил і особливо цінних працівників мистецтва і літератури, необхідних для соціалістичного будівництва, для розвитку народного господарства і культури, а також для найбільш дійсного забезпечення потреб робітничо-селянської оборони, Рада Народних Комісарів УСРР постановляє:

1. Надати посилене постачання ученим спеціалістам наукових галузей, які є істотно важливими для розв'язання вказаних завдань, а так само заслуженим працівникам літератури і мистецтва.

2. Звільнити перелічених у § 1 осіб від різного роду повинностей (трудової і т. п.), що не мають прямого відношення до їх роботи в галузі науки, літератури і мистецтва.

3. Створити для роботи поименованих осіб життєві умови, які забезпечують їх мінімальними, безумовно для такої роботи необхідними, вигодами.

4. Покласти на Народний комісаріат освіти спільно з ПівденБюро ВЦРПС, Промбюро, Наркомздоров'я і Наркомпродом встановлення категорій і числа осіб, на яких повинна бути поширена чинність цього декрету і порядок його проведення в життя.

5. Поширити на осіб, що підходять під чинність цього декрету, норми постачання, встановлені в РСФРР, причому видавати натуральне продовольство в тих же нормах на членах сім'ї, які спільно з ними проживають і є непрацездатними, обмеживши кількість членів сім'ї, що одержують зазначений пайок – трьома.

6. Заборонити реквізицію ким би то не було приміщень, що їх займають підхожі під чинність цього декрету особи, для проживання і роботи за спеціальністю в нормах, установлених угодою Наркомосу з Вищою житловою комісією, і допускати виселення їх лише у найбільш виняткових випадках за погодженням місцевих органів Наркомосу і житловідділів.

7. Особам, що користуються натуральним постачанням на підставі цього декрету, заборонити одержання поряд з ним на інших підставах того чи іншого посиленого пайка.

[264, ст. 488]

Додаток Б
Постанова РНК УСРР від 30 серпня 1921 р
«Про поліпшення стану наукових працівників»

З метою поліпшення стану наукових працівників, продуктивність праці яких значно знижується через брак матеріального постачання, Рада Народних Комісарів УСРР ухвалила:

1. Запропонувати Наркомпродові вжити рішучих заходів до постачання науковим працівникам продуктів в достатній кількості, зокрема:

а) визнати за категорично-необхідне задовольняти наукових працівників академічним пайком у повному розмірі (100% норми). У цілком виключних випадках (відсутність того або іншого продукту на базах розподіляючих органів) допускається заміна недостаючого продукту його еквівалентом, але обов'язково рівнозначним. У крайніх випадках, які виходять з труднощів щодо приставки продуктів на склади органів Наркомпроду, останній є зобов'язаним набувати ці продукти за готівку, хоча б купувати на вільному ринкові;

б) на підставі щомісячних твердих списків осіб, які зареєстровані на академпайок (з їхніми родинами), що представляються Головпрофосвітою, відповідна кількість продуктів бронюється на складах Наркомпроду та його губерніальних розподільчих органів на місяць вперед. Такі списки можуть бути внесені і іншими наркоматами на своїх наукових працівників;

в) розподіл академістам проводити через спеціальні розподільники, управління якими доручити особливим комісіям у складі трьох представників: від професури, Головпрофосу і Наркомпроду – по одному (на місцях – від відповідних губерніальних органів). Спеціальні розподільники академпайка включити в загальну сітку розподільників. Причому розподільникам академічного пайка надати право одержання продуктів безпосередньо від Наркомпроду (опродкомгубів – на місцях), минаючи проміжні органи;

г) у покриття недостатків постачання наукових працівників перенести максимально можливу одноразову видачу продуктів – у найближчому часі.

2. Визначаючи не менш важливим і терміновим, ніж постачання харчами, також і постачання наукових працівників засобами речовими, паливними і освітлення, запропонувати органам, які видають розподілом зазначених видів до потреб, кожному по приналежності, вжити з виданням цієї постанови надзвичайних заходів до такого постачання.

3. Запропонувати Уповнаркомфінансові бронювати для своєчасної виплати належного науковим працівникам грошового задоволення відповідну кількість грошових ознак – за кошторисами НКОсвіти – поза іншими бронюваннями і готових виплат по цьому наркомату.

4. Запропонувати Південбюро ВЦРПС при визначення грошової оплати за роботу працівників освіти виділити наукових працівників в окрему категорію для вищої їх тарифікації. При тарифікації праці наукових працівників кваліфікувати ці праці згідно з позакатегорійною оцінкою.

5. Підтвердити до неухильного виконання, що виселення робітників науки з займаних ними помешкань допускається не інакше, як після відведення їм однакових помешкань, реквізиція, конфіскація та інші вилучення набутої їхньою власною працею майна допускається не інакше, як при належнім посвідченні державної в тому потреби.

б) з метою створення в дальшому обставин, які б до певної міри могли пом'якшити для наукових працівників вплив критичних періодів постачання, визнати доцільним організацію комітету допомоги вченим, який організувати по аналогії з таким же комітетом в РСФРР.

[277]

Додаток В**Постановление Совета Народных Комиссаров УССР****от 13 сентября 1921 г.****«О социальном обеспечении заслуженных работников науки»**

Принимая во внимание выдающиеся научные заслуги профессоров Крымского А.Е., Тутковского П.А., Багалея Д.И., Н. Ермакова, Д. Гравэ и Ч. Кларка, Совет Народных Комиссаров УССР постановил:

1. Поручить Наркомпросу принять меры к скорейшему изданию за счет государства научных трудов профессоров Крымского, Тутковского, Багалея, Ермакова, Гравэ и Кларка.

2. Предложить Южбюро ВЦСПС выработать для оплаты труда указанных работников науки специальную внекатегорную ставку, не считаясь с установленными нормами, с тем, чтобы в случае потери указанными профессорами трудоспособности соответствующее этой ставке содержание было сохранено пожизненно за ними и их семьями.

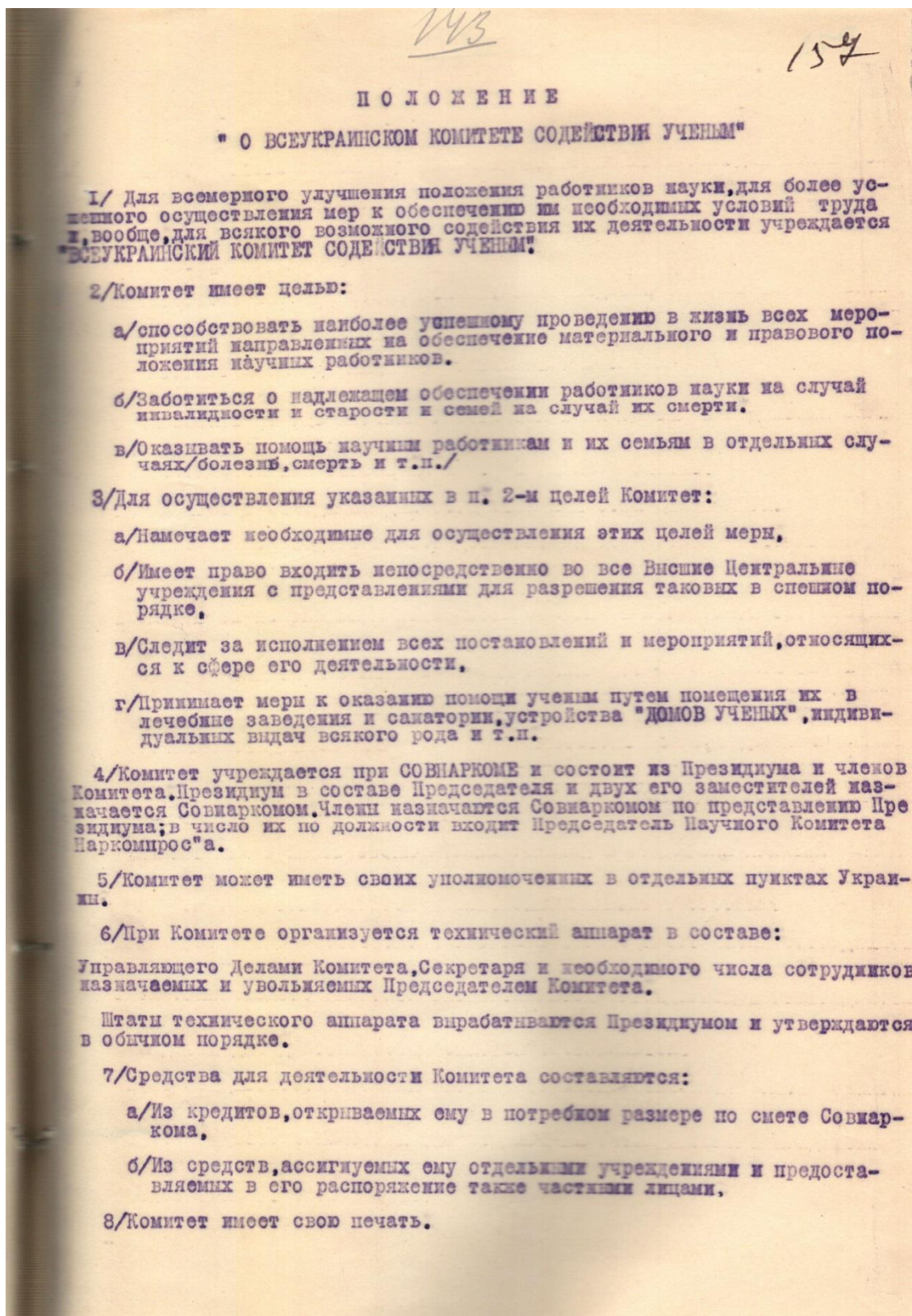
3. Предложить Наркомпроду обеспечить пожизненно специальным пайком указанных работников науки и их семьи и регулярную его выдачу.

4. Освободить от реквизиции и уплотнений жилища указанных работников науки и от несения повинностей и уплаты налога.

[298, ст. 515]

Додаток Г

Текст «Положення про Всеукраїнський комітет сприяння вченим»

Додаток Д

Київський Будинок вчених

[177, арк. 16]

Додаток Е

Відкриття Харківського Будинку вчених

29/12-25/12 **ДОМ УЧЕНЫХ.** № 273

Сегодня в 12 часов дня, по Пушкинской ул. № 62, состоится торжественное открытие харьковского Дома ученых. Дом ученых имеет целью стать центром научной и художественной мысли города Харькова. Дом ученых предполагает организовать ряд концерт в, литературных вечеров и т. д. Для установления живой и деятельной связи научных работников с широкими массами трудящихся будет организован цикл популярных лекций и общедоступных художественных вечеров. Кроме того, при Доме будет организовано бюро лекторов по разным отраслям науки и искусства для обслуживания просветительных и общественных организаций и клубов, консультация для удовлетворения научных запросов широких трудящихся масс, работников, начинающих литературных работников и пр.

«Коммунист»

Додаток Ж

Анкета члена Одеського Будинку вчених

АНКЕТА
ЧЛЕНА
Одесского Дома Ученых

Членский билет № _____
Гостевой № _____
Принят в число членов Дома Ученых _____

Директор ДУ _____

1. Фамилия, имя, отчество Берестецко
Лев Владимирович

2. Год рождения 1888 3. Партийность н гартстаж _____

4. Член какого профсоюза МСИ 5. Национальность евр.

6. Специальность профизолог

7. Ученая степень (когда, кем присвоена) _____

8. Ученое звание (когда, кем утверждено) докт. медич. наук
профессор

9. Место работы (полностью название и адрес) _____
Медицинский институт

Должность зав. кафедрой

10. Стаж работы: научной 22 педагогической 22

11. Печатные труды (перечень основных и общее количество) _____
47 н. науч. работ

12. Домашний адрес Смашевская ул. № 10

13. Количество иждивенцев (указать год рождения и имена детей) _____

Подпись Лев Берестецко

Додаток К

Члени Одеського Будинку вчених

[197, арк. 25]

Додаток Л

Одеський Будинок вчених на сторінках місцевої преси

**УГОЛОК
НАУЧНОЇ МЫСЛИ**
(Дом ученых им. проф. Щепина).

На тихой улице, куда шум города доносится, как бы сквозь сито, над окнами донов висит скромная табличка: «Дом ученых им. Щепина».

Стоит подняться на второй этаж, и вы попадете в уютную комнату. Первое, что бросается в глаза—это картины. Прекрасные, художественные картины Дворникова, Квициниевского...

Чтобы попасть в зал, нужно пройти через столовую-буфет. Здесь мирно мурлычит самовар. На белоснежной скатерти цветы, вазоны. А за столом—неумолкающий разговор.

О чем только здесь не говорят. О последних новостях науки... техники. О новой картине местного художника. О последнем научном докладе. О комплексном методе воспитания...

— Вы сегодня несколько неудачно попали: как раз ничего особенно интересного... Впрочем, не хотите ли послушать заседание педагогической комиссии? Боюсь. Небольшой, но уютный зал.

Здесь, собственно, и проводится главная работа дома: лекции, доклады, рефераты, симфонические концерты,—все это еженемерно сменяет одно другое. Все это привлекает сюда профессоров, педагогов, врачей. Переждо встретите вы здесь и студентов старших курсов.

та проводится по коммискам. Имеется литературная комиссия, которая устраивает вечера художественного чтения. Музыкальная — концерты организует. Редакционная готовит к выпуску специальный бюллетень нашего дома. Жилищная комиссия... Курсовая. Художники у

авторы. Как они переборчны в выборе местечка, освещения...
— Не тесно-ли вам здесь?
— Пока для 400 членов Дома помещены достаточно. В нашем распоряжении еще и третий этаж. Там у нас находится несколько прекрасно оборудованных комнат специально для присаживания научных работников. Недавно здесь останавливались академики Баргольд, Перрен—приват - доцент... Многие...
— А сад? Видели вы наш сад? В столовой, в библиотеке была? Нет? Ну, тогда обязательно днем приходите. Загара вас ждем. Обязательно!...
Пришлось дать слово.

За столами, покрытыми чистейшими белыми скатертями расположились обедающие. Небольшие комнаты. Пахнет до машной уютю. За 40 коп. можно получить 3 блюда с хлебом и даже чаем. Дешевизна.

После обеда—прямой путь в читальку. Она находится в соседней комнате. Здесь можно найти последние номера всех современных газет и журналов. И книги. Любую книгу по любому вопросу. За день обменивается здесь до 200 книг. Столько же человек пропускает читальку.

Из библиотеки попадаешь прямо в сад. Сейчас, правда, кроме прекрасной густой зелени и скамеек, здесь пока ничего нет. Но через несколько дней сюда, на свежий воздух, будет перенесена читалька.

Здесь будут устраиваться различные съезды. Строится траншея для гимнастических упражнений. Проект...
А спустя короткое время здесь устраивается прекрасная детская научно-педагогическая площадка. Дети будут проводить время на свежем воздухе под наблюдением лучших педагогов.
Дом ученых — центр научной мысли в Одессе.

Ж. Н. Т.

Сегодня, в воскресенье, 6-го числа состоится ОБЩЕЕ СЪЕДИНЕНИЕ ЧЛЕНОВ ДОМА УЧЕНЫХ ПО ДАВАНУ 3-го ПОСЛЕ ГОСТИННОЙ ЧАСТИ—ИВЕНТУАЛ. НОВ 2 ИЛИ СЕМЬМИН.

На докладе.

Несколько десятков, большей частью пожилых людей, внимательно слушали доклад проф. Селиванова.

— История в курсе общественного...
— Как вы, вообще, проводите работу?

— У нас здесь имеется специальное педагогическое бюро. Устраиваются лекции, вечера научной информации... Вся рабо-

нас имеют даже два общества: им. Костанди и общества одесских художников.

— А картины? Скажите, это множество прекраснейших картин неужели Дом специально приобретает?

— Читать! Все до одной, преподнесены в дар членами дома. Стоит посмотреть, как старательно прибирают их

За стаканом чая протекает беседа...

Здесь будут устраиваться различные съезды. Строится траншея для гимнастических упражнений. Проект...

А спустя короткое время здесь устраивается прекрасная детская научно-педагогическая площадка. Дети будут проводить время на свежем воздухе под наблюдением лучших педагогов.

Дом ученых — центр научной мысли в Одессе.

Ж. Н. Т.

Сегодня, в воскресенье, 6-го числа состоится ОБЩЕЕ СЪЕДИНЕНИЕ ЧЛЕНОВ ДОМА УЧЕНЫХ ПО ДАВАНУ 3-го ПОСЛЕ ГОСТИННОЙ ЧАСТИ—ИВЕНТУАЛ. НОВ 2 ИЛИ СЕМЬМИН.

Додаток М

Стаття про Будинок вчених у газеті «Чорноморська коммуна», 1934 р.

БУДИНОК УЧЕНИХ

Там, де колись мешкав граф Толстой—визискувач селян по економіях колишньої Херсонщини, зібрано було картинну галерею, де поруч з творами великих художників XIX сторіччя цей «меценат» виставляв і пам'ятники своїм улюбленим собачкам, у цьому великому палаці, побудованому для розваги експлуататорів, ось кілька день, як відкрито будинок учених.

У будинку—зал, високохудожні, стильні кімнати, облицьовані мармуром, обшиті шовком, шкірою. Підлоги вкриті м'якими доріжками, килимами. Багато повітря і світла. На стінах прекрасні картини, гравюри. На мармурових сходах у вазонах квіти.

Прекрасна обстановка реставрована го будинку є наслідок турбот і уваги до будинку вчених місцевих партійних і радянських організацій, обкому й облвиконкому. Завдяки цьому піклуванню, завдяки любові до свого будинку наукових робітників, які брали гарячу участь у реставрації, ескізах і планах, будинок реставровано прекрасно,—каже зав. будинку тов. Свічарівська.

У наслідок усього цього будинок не впізнати. Тут є ряд кімнат для розваг, кілька комфортабельно обставлених наукових кабінетів, де в затишку вчені і підрастаючий молодняк проводять свої години відпочинку.

Тут же проходить і творча напружена робота.

Будинок дбає також про матеріалістичний кабінет. Передбачено організувати музикальний, літературно-художній, хорівий, фізкультурний, військовий, шахматний та інші гуртки. Уже працюють гуртки вивчення чужоземних мов. Будинок намітив організувати систематичні наукові доповіді вишівських кафедр, які будуть ділитися досвідом своїх наукових праць. Учені тт. Брун, Трап'яков, Лисенко, композитор Данкевич прочитають ряд доповідей про свої останні роботи.

— Ми передбачаємо, — каже тов. Свічарівська, — ряд доповідей робітників консерваторії з демонстрацією методів роботи, доповіді про нові напрями в архітектурі, мистецтві. Буде ряд вечорів змички професури з аспірантурою держуніверситету. Вечори зустрічі, обміну науковим досвідом з чужоземними вченими. Вечори зустрічі з Червоною армією. Ми вже готуємось до 30-річчя ювілею 1905 року.

Улаштовується ряд тематичних високохудожніх концертів. Дуже поставлено роботу з дітьми наукових

робітників у дитячому садку при будинку.

Будинок дбає також про матеріально-побутове обслуговування своїх членів. Є гуртожитло для приїжджих наукових робітників, працює прекрасна їдальня. Організуються кіно, фізкультурний зал, парикмахерська, пральня, тощо.

Дбанням партійних і радянських організацій створено всі умови для плідної наукової роботи і для культурного відпочинку нашим ученим. Справа за тим, щоб за допомогою активу, використати ці умови повністю.

ЛЕВКОВСЬКИЙ.

Угорі ліворуч: загальний вигляд будинку вчених; праворуч—одна з зал

Додаток Н

Циркуляр ЦеКУБУ о ликвидации местных КУБУ и передаче их функций местным бюро Секции научных работников

31 мая 1924 г.

Центральная комиссия по улучшению быта ученых по согласованию с Центральным бюро Секции научных работников постановила ликвидировать все местные КУБУ и заменяющие их органы, с передачей их функций, средств и учреждений местным бюро Секции научных работников.

Во исполнение означенного постановления всем местным КУБУ или заменяющим их органам надлежит не позднее 1-го июля с. г. передать по формальному акту все находящиеся в их распоряжении учреждения, средства и обязательства, а также все дела – местным бюро Секции научных работников.

Копия означенного акта должна быть представлена в ЦеКУБУ, ЦБ Секции научных работников и местному Губисполкому.

По ликвидации КУБУ или заменяющих их органов обслуживание всех состоящих у них на учете научных работников переходит к Секции, которая с этого момента в той части своей работы, в которой она выполняет функции КУБУ, должна быть подотчетна, помимо ЦБ Секции, также и ЦеКУБУ и действует по директивам последней.

Все права, принадлежащие КУБУ, передаются секциям научных работников, причем все преимущества, предоставляемые в настоящее время научным работникам, зарегистрированным в КУБУ, с переходом их в Секцию, остаются в полной силе.

[260, с. 358]

Додаток П

Постановление СНК СССР

«О ликвидации Комиссии содействия ученым при СНК СРСР»

10 ноября 1937 г.

Утвердить следующий проект постановления СНК СССР:

1. Ликвидировать с 1-го ноября 1937 года Комиссию Содействия Ученым при СНК СССР.

2. Передать Наркомздраву СССР медицинские и санаторно-курортные учреждения КСУ со всеми подсобными хозяйствами, а также строительство санаторий КСУ в Сочи и на Алибеке. Обязать Наркомздрав СССР сохранить эти санатории для обслуживания ученых. Однодневный дом отдыха КСУ «Сосновый бор» в Болшево передать Академии Наук СССР.

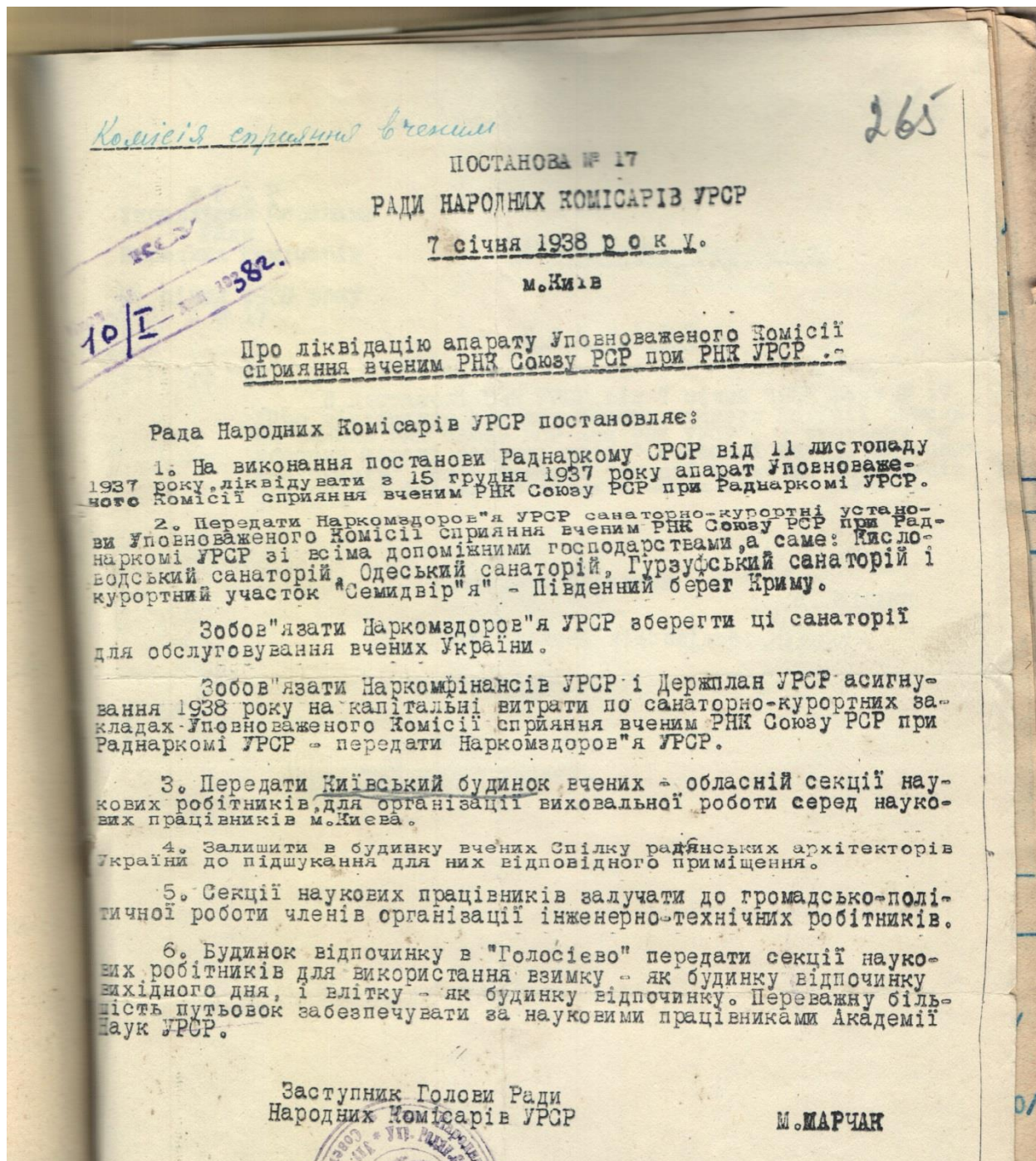
3. Передать в ведение Академии Наук СССР дома ученых в г. Москве и г. Ленинграде и Московскому Совету – семь жилых домов Комиссии Содействия Ученым в г. Москве. Дом КСУ для приезжающих ученых в г. Москве (Кропоткинская набережная, дом 3) передать в распоряжение Академии Наук СССР.

4. Постановление СНК СССР от 3 мая 1931 года «Об образоваеии при Совете Народных Комиссаров Союза ССР Комиссии Содействия Ученым» – отменить.

[306, ст. 349]

Додаток Р

**Постанова РНК УСРР «Про ліквідацію апарату Уповноваженого Комісії
сприяння вченим РНК Союзу РСР при РНК УСРР»**

[210, арк. 265]

Додаток С

Список публікацій здобувача за темою дисертації та відомості про апробацію результатів дисертації

Наукові праці, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Діденко К. В. Створення Київського Будинку вчених у 20-х р. ХХ ст. // Гілея: науковий вісник. 2013. Випуск 78 (№ 11). С. 61–65.
2. Діденко К. В. Діяльність Всеукраїнського комітету сприяння вченим щодо соціальному забезпеченню науковців УСРР у 20-х рр. ХХ ст. // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2014. Вип. 48. С. 125–128.
3. Діденко К. В. Діяльність Всеукраїнського комітету сприяння вченим з відкриття Будинків вчених в Україні (1920-і рр.) // Гуржіївські історичні читання: Збірник наукових праць. 2016. Вип. 7. С. 308–310.
4. Діденко К. В. Створення Всеукраїнського комітету сприяння вченим (ВУКСУ) // Гілея: науковий вісник. 2019. Вип. 149 (№10). Ч. 1. Історичні науки. С. 59–63.
5. Діденко К. Діяльність дніпропетровських організацій захисту наукової інтелігенції у 1920-х – 1932 рр. Літопис Волині: Всеукраїнський науковий часопис. 2020. Число 22. С. 19–24.

Статті у наукових виданнях інших держав

6. Didenko K. Established and Activity of Petrograd Commission on Improving the Welfare of Scientists in the 1920s. // Krakowskie studia Malopolskie. 2020. №4(28). P. 85–100.

**Наукові праці, які додатково відображають наукові результати
дисертації**

7. Діденко К. В. Створення Одеського Будинку вчених 1922 р. // Уманська старовина: Науковий журнал. 2016. Вип. 1. С. 10 –15.
8. Діденко К. В. Створення Харківського Будинку вчених у 20-х р. ХХ ст. // Уманська старовина: Науковий журнал. 2016. Вип. 2. С.11–17.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

9. Діденко К. В. Створення Центральної комісії сприяння вченим. Інтелектуальний потенціал в умовах сучасного суспільства // Матеріали регіональної науково-практичної конференції молодих вчених (м. Умань, 20 травня 2016 р.). Умань, 2016. С. 33–36.
10. Діденко К.В. Створення Всеукраїнського комітету сприяння ученим // Сучасні наукові дослідження представників суспільних наук – прогрес майбутнього: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 22–23 лютого 2013 р.). Львів, 2013. С. 46–47.
11. Діденко К. В. Каси взаємодопомоги Київської Секції наукових співробітників (1920–1930 р.) // Пріоритетні напрямки вирішення актуальних проблем суспільних наук: міжнародна науково-практична конференція (м. Одеса, 6–7 вересня 2013 р.). Одеса, 2013. С. 20–24.

Апробація результатів дисертації

**Основні положення роботи викладено та обговорено на науково-
практичних конференціях різного рівня**

Міжнародні конференції:

Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні наукові дослідження представників суспільних наук – прогрес майбутнього» (м. Львів, 22–23 лютого 2013 р., форма участі – усна доповідь, публікація);

Міжнародна науково-практична конференція «Пріоритетні напрямки вирішення актуальних проблем суспільних наук» (м. Одеса, 6–7 вересня 2013 р.; форма участі – усна доповідь, публікація);

Міжнародний науковий симпозіум «Транскультурні студії у процесі польсько-української співпраці» (м. Ольштин, 28 жовтня 2016 р.; форма участі – усна доповідь);

Міжнародна науково-практична конференція «Революційні потрясіння початку ХХ ст. в Європі: геополітичний, соціокультурний і антропологічний виміри» (м. Черкаси, 3–4 березня 2017 р.; форма участі – усна доповідь);

VIII Міжнародна наукова конференція «Аркасівські читання: історичні дослідження на сучасному етапі розвитку гуманітарної науки» (м. Миколаїв, 27–28 квітня 2018 р.; форма участі – усна доповідь);

Міжнародна наукова конференція «Україна і Польща: минуле, сучасне, майбутнє» (м. Умань, 22–23 травня 2018 р.; форма участі – усна доповідь);

XI Міжнародна наукова конференція «Аркасівські читання. Історичні та краєзнавчі дослідження: виклики та перспективи» (м. Миколаїв 21–23 травня 2021 р.; форма участі – усна доповідь).

Всеукраїнські конференції:

Всеукраїнська науково-практична конференція «Регіональна історія в енциклопедистиці» (м. Умань, 5 червня 2015 р.; форма участі – усна доповідь);

Всеукраїнська науково-практична конференція «Суспільні науки на початку ХХІ століття: історичний дискурс та сучасний контекст» (м. Умань 25 вересня 2015 р.; форма участі – усна доповідь);

Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю «Християнські цінності в системі освіти: теорія, традиції, практика» (м. Умань, 10 листопада 2016 р.; форма участі – усна доповідь);

Всеукраїнська наукова конференція «Українська державність: тяглість традицій та трансформацій сьогодення» (до 25-річчя проголошення незалежності України) (м. Київ, 1 грудня 2016 р.; форма участі – усна доповідь);

Всеукраїнська науково-практична конференція «Актуальні проблеми розвитку країн світу: історія і сучасність (до 100-річчя проголошення Української народної республіки)» (м. Миколаїв 11–12 травня 2017 р.; форма участі – усна доповідь);

Всеукраїнська науково-практична конференція «Історія, революція, пам'ять: зсув парадигм» (м. Умань, 26 травня 2017 р.; форма участі – усна доповідь);

X Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю «Християнські цінності в системі освіти: теорія, традиції, практика» (м. Умань, 6 листопада 2017 р.; форма участі – усна доповідь);

Всеукраїнська науково-практична конференція «Християнські цінності в системі освіти: теорія, традиції, практика» (м. Умань, 17 листопада 2017 р.; форма участі – усна доповідь);

Всеукраїнська науково-практична конференція «Актуальні проблеми розвитку країн світу: історія і сучасність» (м. Миколаїв, 11 травня 2018 р.; форма участі – усна доповідь);

Всеукраїнський круглий стіл «Державотворення в Україні та європейський досвід» (м. Умань, 17 травня 2018 р.; форма участі – усна доповідь);

Всеукраїнська науково-практична конференція «Соборність України як інтегральний чинник нації, держави, суспільства» (м. Умань, 19 квітня 2019 р.; форма участі – усна доповідь).

Регіональні конференції:

Регіональна науково-практична конференція молодих учених «Інтелектуальний потенціал в умовах сучасного суспільства» (м. Умань, 20 травня 2016 р.; форма участі – усна доповідь, публікація);

Уманська історико-біографічна конференція «Історія Уманщини в іменах» (присвяченій 130-й річниці від дня народження В. А. Стефановича) (м. Умань, 16 березня 2017 р.; форма участі – усна доповідь).